

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ

ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ

ЮРІЙ ЩУР ІГОР АРТЮШЕНКО

Запорізький Національний Університет
2023

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Ю.І. Щур, І.А. Аргюшенко

**ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ
ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ**

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Історія та археологія»
освітньо-професійної програми «Історія»

Затверджено
Вченою радою ЗНУ
Протокол № 8 від 28.03.2023 р.

Запоріжжя
2023

Щур Ю.І., Артюшенко І.А. Політична еліта України перед викликами сучасності : навч.-метод. посіб. для здобувачів ступеня вищ. освіти бакалавра спец. «Історія та археологія» освіт.-проф. програми «Історія». Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 208 с.

У навчально-методичному посібнику для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Історія та археологія» освітньо-професійної програми «Історія» викладено методичні матеріали щодо опанування курсу «Політична еліта України перед викликами сучасності». Посібник містить систематизований виклад мети та завдань курсу, основного змісту семінарських занять, методичні поради та вимоги щодо підготовки до них. Наведено теми для самостійної роботи, а також завдання для поточного та підсумкового контролю.

Навчально-методичний посібник призначений для використання в освітньому процесі.

Рецензенти:

Кочергін І.О., доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії та політичної теорії Національного ТУ «Дніпровська політехніка».

Буренков В.М., кандидат історичних наук, викладач наукового ліцею комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна-навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

Відповідальний за випуск Ф.Г. Турченко, доктор історичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету

ЗМІСТ

ВСТУП	7
-------------	---

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

Тема 1. Вступ до курсу. Поняття політичних еліт.....	11
Положення політичної еліти і її роль у суспільстві	12
Сучасні теорії еліт	16
Політична еліта в українській державницькій думці XX – початку XXI століття	19
Тема 2. Розпад СРСР. Формування політичної еліти в незалежній Україні.....	25
2.1. Формування багатопартійної системи.....	26
2.2. Адаптація радянської партноменклатури до нових умов	30
2.3. Партійно-політична система в Україні	34
Тема 3. Фінансово-промислові групи в Україні, їх вплив на політичну еліту	39
3.1. Становлення фінансово-промислових груп (ФПГ)	40
3.2. Основні фінансово-промислові групи	47
Тема 4. Радикальні опозиційні рухи в Україні	59
4.1. Українські аргонавти з УНА-УНСО	60
4.2. Акція «Україна без Кучми» – 2001 рік	67
4.3. Роль еліт у зародженні сепаратистських рухів	72
Тема 5. Політична еліта й виклики модерних революцій	81
5.1. Революція на граніті.....	82
5.2. Помаранчева революція	88
5.3. Революція Гідності.....	93
Тема 6. Політичні еліти постреволуційної України.....	101
6.1. Президентські та парламентські вибори-2014.....	102
6.2. Групи впливу у суспільно-політичному житті України .	107
6.3. Політична еліта нової генерації	115
Тема 7. Обличчя "нової" політичної еліти в Україні	119
7.1. Влада “монобільшості”	120
7.2. “Старі обличчя” нової політики	124
7.3. Реванш “Антимайдану”	129
7.4. Політична лихоманка 2019-2021 років	135

Тема 8. Політична еліта в умовах повномасштабного вторгнення	141
8.1. Повномасштабна війна: виклики для політичної еліти .	142
8.2. Українські політики в обороні України	148
8.3. Доля "п'ятої колони"	154

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Проблема еліт в українській політичній думці XX – початку ХХІ століття.	160
Тема 2. Ключові гравці української політики 1990-2000-х років та їх оточення	164
Тема 3. Регіональні політичні еліти в Україні.....	168
Тема 4. Політична еліта поза "кабінетами"	171
Тема 5. Провідники модерних революцій	174
Тема 6. Політична еліта України перед гібридними викликами сьогодення	177
Тема 7. Нові виклики для політичної еліти в Україні.....	181
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	184
ПОТОЧНИЙ ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ.....	188
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ	192
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	193
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	195
ГЛОСАРІЙ	202

ЮРІЙ ЩУР

ІГОР АРТЮШЕНКО

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СІЧАСНОСТІ

ВСТУП

Досить важко переоцінити роль особистості в історії. Можна довго сперечатися про рушійні сили того чи іншого процесу, причини-перебіг-наслідки, однак асоціюватися вони у нас будуть здебільшого із конкретною особою. Як революція XVII століття – з постаттю Б. Хмельницького, Українська Револуція 1917–1921 років – С. Петлюри, а український націоналізм – С. Бандери. Змагають за Державу революціонери й воїни, але будують її політики.

Недо(пере)оцінити роль політичної еліти у розбудові держави, за великим рахунком, просто неможливо. Саме від рішень політичних керманичів залежить курс держави, пріоритети її внутрішньої та зовнішньої політики.

Протягом перших трьох десятиліть існування України як незалежної та суверенної держави очікуваним було б формування професійної, патріотичної політичної еліти, яка б працювала над зміцненням держави. Однак саме нестабільності еліт в Україні ставали причинами найбільших потрясінь, політичних криз та, в кінцевому рахунку, значною мірою сприяли початку російсько-української війни та її повномасштабної фази.

Таким чином, *мета* курсу наступна: підготувати майбутніх фахівців-істориків до самостійного аналізу актуальних проблем новітньої української історії та формування у здобувачів вищої освіти інтересу до політичних проблем сучасності й чіткого розуміння ролі політичних еліт в процесах модерного державотворення.

Відповідно до цього, впливають головні *завдання* курсу.

а) розглянути процес політичного розвитку українського суспільства в умовах здобуття Україною незалежності та розбудови державності в 1991–2022 роках;

б) проаналізувати передумови, хід та особливості процесів формування політичної еліти в Україні;

в) схарактеризувати основні фінансово-промислові групи в Україні, розкрити їх вплив на політичну еліту;

г) простежити формування поняття політичної опозиції та її впливу на процеси державотворення;

г) визначити вплив окремих політичних діячів на перебіг сучасної історії України;

д) простежити особливості та етапи формування партійно-політичної системи України на сучасному етапі.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувачі вищої освіти повинні набути таких компетентностей та результатів навчання:

ЗК 12. Здатність застосовувати інформаційні і комунікативні технології в професійній діяльності;

СК 3. Усвідомлення соціальних функцій історика, розуміння можливості використання історії для досягнення політичних цілей, в тому числі наслідків зловживання історією;

СК 4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні

довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи, тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи;

СК 8. Здатність використовувати у фаховій діяльності знання гуманітарних та соціальних наук, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події та явища;

СК 16. Здатність застосовувати навички критичного мислення у професійній діяльності;

ПРН 5. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами;

ПРН 8. Брати участь у плануванні та виконанні наукових досліджень у сфері історії, презентувати результати досліджень, аргументувати висновки;

ПРН 11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов;

ПРН 16. Пояснювати та інтерпретувати взаємозалежності глобалізаційних процесів і міжнаціональних та міжетнічних відносин, особливості регіонального національного розвитку;

ПРН 18. Демонструвати здатність працювати в команді та брати на себе відповідальність за певні завдання;

Курс вивчається у комплексі з гуманітарними дисциплінами, що зумовлено загальною тенденцією сучасної науки, посиленням інтеграційних процесів при вивченні спільного об'єкта дослідження.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ

Тема 1. Вступ до курсу. Поняття політичних еліт

Мета: визначити теоретичну базу для вивчення дисципліни «Політична еліта України перед викликами сучасності», розглянути структуру політичної еліти й системи відбору, визначити сучасні теорії еліт.

План лекції:

1. Походження політичної еліти і її роль у суспільстві.
2. Сучасні теорії еліт.
3. Політична еліта в українській державницькій думці ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові терміни й поняття: демократичний елітизм, “каста луччих людей”, націократія, плюралізм еліт, політична еліта.

Походження політичної еліти і її роль у суспільстві

Історичний розвиток людства спричинився до поділу суспільства на дві основні частини: керовану більшість та керівну меншість, яка здійснювала функції управління. Ця меншість має специфічні особистісні особливості й професійні якості, що й забезпечує знаходження при владі. Цей особливий прошарок називають політичною (правлячою) елітою.

До політичної еліти можемо віднести й правлячу касту, середньовічну аристократію, правлячий клас Нового часу, елітні групи сучасного суспільства. Вони відрізняються за своїм походженням, способами й джерелами рекрутування, способом життя, однак мають і низку фундаментальних загальних ознак: а) займають привілейоване становище в суспільстві; б) мають більш високий рівень життя; в) контролюють основні важелі влади.

Політична еліта, таким чином, визначається як невеликий, внутрішньо диференційований, інтегрований прошарок людей

(або сукупність груп), які концентрують у своїх руках значну політичну владу, обіймають керівні посади в органах державної влади, політичних партіях, громадських організаціях тощо й, відповідно, впливають на формування та реалізацію державної політики (політики у державі). Зважаючи на те, що політична еліта формується у процесі відповідного відбору, до неї входять не просто ті, хто виявив бажання займатися політикою, а в першу чергу ті, хто якоюсь мірою теоретично і практично підготовлений до такої діяльності, мають відповідні знання, навички, вміння, на високому рівні володіють політичними технологіями.

Варто розрізняти поняття “панівна еліта” (ціле) та “політична еліта” (частина). До “панівної еліти” належать різні групи, які безпосередньо або опосередковано беруть участь у владних процесах: політична, економічна, військова, ідеологічна, наукова та інші види еліт. Відповідно, політична еліта – це лише частина пануючої еліти. Однак, на відміну від всіх інших груп, що становлять панівну еліту, політична еліта безпосередньо бере участь у здійсненні політичної влади.

Чинники, якими обумовлено існування політичної еліти:

1. Закон поділу праці, що вимагає професійного заняття управлінням, певної спеціалізації, компетентності, особливих знань та здібностей.

2. Висока соціальна значимість управлінської праці та її відповідне стимулювання.

3. Широкі можливості використання управлінської діяльності для одержання соціальних привілеїв.

4. Практична неможливість здійснення всеосяжного контролю за політичними керівниками.

5. Відчуженість більшості громадян від влади й політики внаслідок існування природної нерівності людей по їх розумових, психологічних, моральних й організаторських якостях і здібностям до управлінської діяльності.

Таким чином, в основі розподілу суспільства на політичну еліту й маси лежать об’єктивні фактори політичного, соціального й економічного характеру.

Головні функції політичної еліти:

а) *Стратегічна*: розробка стратегії й тактики розвитку суспільства, визначенні політичної програми дій. Проявляється у генеруванні нових ідей, які відбивають суспільні потреби в радикальних змінах, у визначенні стратегічного напрямку суспільного розвитку, у виробленні концепції реформ. Повною мірою може бути реалізована лише на вищому рівні політичної еліти: парламентарями, членами кабінету міністрів, експертами, радниками, помічниками президента із залученням фахівців відповідних науково-дослідних інститутів, аналітичних центрів.

б) *Комунікативна*: ефективне управління, вираження й відображення в політичних програмах інтересів і потреб різних соціальних груп і верств населення та їхню реалізацію в практичних цілях. Проявляється у вмінні бачити особливості настроїв різних соціальних спільностей, адекватно та швидко й точно реагувати на зміни в суспільній думці з різних життєво важливих питань. Також припускає захист соціальних цілей, ідеалів і цінностей. Виконання цієї функції передбачає наявність у представників політичної еліти ораторського таланту, вміння чітко й логічно відповідати на задані питання, тощо.

в) *Організаторська*: здатність політичної еліти забезпечити підтримку своїх програм масами. Передбачає здійснення на практиці виробленого курсу, втілення політичних рішень у життя через реалізацію політичних заходів: законодавчих, мобілізуючих, регулюючих, координуючих, контролюючих, тощо.

г) *Інтегративна*: зміцнення стабільності суспільства, стійкості його політичної системи, запобігання гострих конфліктів. Головне завдання політичної еліти – створення стійкої рівноваги політичних сил, формування стабільного політичного режиму, політичної системи суспільства.

Політична еліта відіграє визначальну роль для будь-якого суспільства, оскільки вона виконує певні, тільки їй притаманні функції. Серед останніх науковці виокремлюють такі: передача накопиченого нацією та людством досвіду та інформації; творець і носій знань; творення розумної опозиції щодо різного роду сумнівних соціальних перетворень, ідей сталого розвитку інноваційних та адаптаційних процесів; активне просування

вітчизняного досвіду і знань у світовий інформаційний простір; лідерство у формуванні державної політики та культури, тощо. Розвиток України, як демократичної держави, формування основних структур громадянського суспільства, перебувають в певній залежності від процесу формування та функціонування сучасної української політичної еліти. Держава є ключовим елементом сучасної політичної системи України, головним чинником еволюційного розвитку і зміцнення громадянського суспільства.

Сучасні теорії еліт

Перші трактування еліт були дані ще в давні часи. Конфуцій, Платон та Аристотель заклали основи ціннісного підходу до розуміння цього явища: еліта включає кращих з кращих, тобто тих, хто володіє такою доброчесністю, як мудрість і справедливість. Значний вплив на формування елітарних теорій здійснили ідеї Н. Макіавеллі та Ф. Ніцше. Сучасні теорії еліт беруть свій початок з кінця XIX – початку XX століття. Серед них можна виділити цілу низку напрямків.

Макіавеллістська школа: зазнає критики за перебільшення значення психологічних чинників, антидемократизму і недооцінки ролі й активності мас, недостатню увагу явищам еволюції суспільства, цинічне ставлення до боротьби за владу.

Ціннісні теорії еліт (В. Ропке, Ортега-і-Гассет та ін.): вважають еліту головною конструктивною силою суспільства, однак займають більш м'яку позицію стосовно демократії, пристосовуючи елітарну теорію до реального життя сучасних демократичних держав. Різноманітні ціннісні концепції еліт істотно розрізняються за ступенем їхнього аристократизму, відношення до мас, демократії тощо. Притаманний їм і ряд спільних рис: належність до еліти визначається високими

якостями і показниками в найбільш важливих для всього суспільства сферах діяльності. Еліта – найцінніший елемент соціальної системи, орієнтований на задоволення її найважливіших потреб. Ціннісні уявлення про роль еліти в суспільстві переважають у сучасних неоконсерваторів, які стверджують, що елітарність необхідна для демократії. Але сама еліта повинна служити моральним прикладом для інших громадян і вселяти до себе повагу.

Демократичний елітизм (Р. Даль, С. М. Ліпсет, Л. Зінгер): розуміння демократії як конкуренції між потенційними керівниками за довіру й голоси виборців. Елітарні теорії демократії розглядають керівний прошарок як групу, що не тільки володіє управлінськими якостями, але й захищає демократичні цінності, здатну стримати часто властивий масам ідеологічний і політичний ірраціоналізм, емоційну неврівноваженість і радикалізм.

Плюралізм еліт (О. Штаммер, Д. Рісмен, С. Келлер та ін.), функціональні теорії еліт:

- Заперечення еліти як єдиної групи, визнання безлічі еліт (професійної, військової, регіональної й т.д.), плюралізм еліт визначається різноманіттям соціальної структури;

- Існування конкуренції еліт, що відбиває економічну й соціальну конкуренцію в суспільстві;

- Розпилення влади в демократичному суспільстві між усілякими групами, які в різних формах здійснюють керування суспільством; самі відносини влади мінливі й навіть ситуативні;

- Розходження між елітою й масами відносні, громадяни можуть входити до складу еліти, брати участь у процесі прийняття рішень. Тому еліти – не головний суб'єкт політики, важливіші – групи інтересів;

Концепції плюралізму еліт багато в чому ідеалізують реальне суспільство. Спостереження показують нерівномірність впливу різних соціальних верств на політику й піднесення окремих груп над всіма іншими.

Ліволіберальні теорії еліт, зокрема, теорія пануючої еліти (Р. Мілс): суспільство управляється винятково однією пануючою елітою. Таким чином:

- У реальному житті еліта перебуває на вищому рівні влади й не допускає маси до участі в політиці. Можливості демократичних інститутів (вибори, референдуми й т.д.) незначні.

- Панівна еліта займає ключові позиції в державі й на цій основі забезпечує собі владу, багатство й популярність.

- Особлива роль серед еліт належить політико-управлінській еліті.

- Між елітою й масами велике розходження, подолання якого практично неможливо.

Мережева теорія еліт (Е. Дюркгейм, Ф. Тенніс, Г. Зіммель): мережа – це сукупність акторів, які об'єднані на підставі спільних інтересів і які взаємодіють між собою для досягнення цих інтересів. Актори мережі, контактуючи між собою, можуть обмінюватися інформацією та ресурсами, які вони мають у своєму розпорядженні. Під час такого обміну деякі члени мережі можуть займати домінуюче положення, що створює взаємозв'язок клієнт-патрон. Один з індикаторів, що вказує на наявність мережі – специфічний механізм рекрутування, коли *“еліта структурується за принципами особистої відданості, кожен начальник, який піднімається вгору, веде за собою своїх”*.

Політична еліта в українській державницькій думці XX – початку XXI століття

Микола Міхновський: український народ, внаслідок багатолітньої окупації та послідовної антиукраїнської політики, в свій переважний більшості не є готовим до національного визволення. Через це постає завдання – окреслити соціальну верству, яка повинна взяти на себе місію національного і соціального визволення нації. Чітко вказує на той прошарок суспільства, який має взяти на себе функцію мобілізації нації – «національна інтелігенція». Під цим поняттям мається на увазі національна еліта.

Разом із тим, він застерігав, що в історії України провідна верства часто відігравала вкрай негативну роль: „В історії української нації інтелігенція її раз-у-раз грала ганебну й сороміцьку роль. Зраджувала, ворохобила, інтригувала, але ніколи не служила своєму народові, ніколи не уважала своїх інтересів в інтересах цілої нації, ніколи не хотіла добачати спільности тих інтересів. На очах історії сильна, освічена

і культурна інтелігенція України прийняла в XVI і XVII віках польську національність. Тоді сильним і могутнім замахом український народ породив нову інтелігенцію. Ця друга прийняла російську національність протягом XVIII і XIX віків. “.

М. Міхновський сформулював тезу, яка пізніше стала центральною у творах наступних ідеологів українського націоналізму – причина історичних поразок української нації у неякісній політичній еліті та її зраді інтересам нації. Відповідно, необхідно, щоб інтереси провідної верстви збігалися з інтересами нації, бо їх розходження призводить до національних трагедій. Він закликав до побудови суспільства, позбавленого класового чи кастового поділу та заснованого на національному братерстві, відсутності експлуатації, рівності прав і можливостей для громадян. Національна еліта має бути не замкненою кастою з власними соціальними інтересами, а невід’ємною частиною всієї нації.

М. Міхновський відкидав спадковий принцип формування еліти і виступав за максимально рівні права на доступ до політичного керівництва держави. Як націоналіст і революціонер, твердо стояв на засадах повного перетворення суспільного життя на засадах соціальної та національної справедливості, й прагнув описати українську еліту як невід’ємну складову всієї нації, а не відірвану “паразитарну” групу.

Дмитро Донцов. Теорія еліт, яка мала дати відповідь на три ключові питання: “Хто”, “Що” та “Як”. Мислитель вважав, що українське суспільство не спромоглося вирішити завдань епохи, ані витворити власну творчу еліту й через брак останньої – відновити державність. Замість консолідації нації у досягненні власної величч, демократична еліта “пацифікувала” її, призвівши до поразки Української Революції. Психологічно-волюнтаристичний підхід Д. Донцова до розуміння еліт протиставлявся розумінню провідників Української центральної ради та урядовських партій: в еліту не можна обиратися, місце в ній не можна купити – елітою можна лише стати. Відповідно, мова йшла про касту “луччих людей”, яка формується на засаді суворого добору й чистки та персональної моральної якості.

Касту “луччих людей” формували ірраціональні чинники:

дух давнини, старі інстинкти національної вдачі, воля до панування, ірраціональні догмати віри в національну ідею. Саме ці чинники мають формувати основні ідеї української еліти – ідеї мудрості, шляхетності, мужності.

Якісний стан політичної еліти залежить від особливостей її формування і відтворення: оновлення складу еліти можливе за рахунок найбільш здатних до управління та найбільш ефективних представників різних верств суспільства, які при цьому проходять жорсткий відбір на предмет наявності необхідних для керівної верстви якостей (героїзм, непотурання злу, віра у своє високе покликання, відданість справі, чесність, фанатичне служіння ідеї, відвага). Саме ці чинники, на думку Д. Донцова, стали основою для формування української аристократії часів Київської Русі, польсько-литовської доби і козаччини. Разом із тим, виродження козацької аристократії, втрата нею державності, пов'язується із прийняттям нею цінностей демократичного суспільства – культу приватного життя, матеріалізму, особистого блага, насолод. Українська інтелігенція ХХ століття також підтримала плебейські цінності “людини – маси”, а тому й не стала новою елітою, яка б могла виконати свою місію і вивести Україну в коло великих націй.

Зважаючи на такі історичні обставини, перед українським суспільством постає завдання підбору та укріплення “справжньої аристократії”, елітарної меншості, адже влада повинна належати найкращим, обраним особам, на яких покладається велика відповідальність, і які накладають на себе великі обов'язки.

В'ячеслав Липинський: був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала й існує пасивна більшість, якою керують і активна меншість, яка керує. Цю групу він називав національною аристократією. Проте, мова тут не про родову аристократію, а про групу найкращих серед нації людей в даний конкретний історичний момент. Саме вони є організаторами, правителями і керманичами нації. Справжня аристократія не повинна бути спадковою, а лише набутою, адже єдиним каналом для інтелектуала має бути його походження.

Згідно з поглядами В. Липинського, розвиток еліти нерозривно пов'язаний з проблемою національного відродження

України, яке має починатися з відновлення структури національної еліти. Він наголошував на тому, що народи, які не вміють витворити власної політичної еліти, приречені навіки коритися чужим. Кожній нації притаманне існування груп людей, які її очолюють та вміло й правильно керують.

Дуже важливо, щоб аристократія постійно відновлювалася, або змінювалася. Якщо ці процеси зупиняться, відбувається радикальна зміна провідної верстви, внаслідок чого нація може потрапити під управління чужої і сильнішої за власну еліти.

Представники організованого націоналістичного руху.

Микола Сціборський, автор цілісної концепції націократії – державного та суспільного ладу майбутньої української держави, визначеного як *“режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об’єднаних – відповідно до їх суспільно-продукційної функції – в представницьких органах державного управління”*. Еліта суспільства мала насамперед бути функціональною, відповідати тим вимогам, які перед нею стоятимуть. М. Сціборський не бачив еліти замкненою групою, або ж окремим суспільним класом, він описував її як провід нації, сформований із найкращих представників цього класу який має постійно оновлюватися, в жодному разі не замикатися і не перетворюватися на відірвану від народу паразитарну групу.

Дмитро Мирон (“Орлик”): еліта є основою політичної системи суспільства, повинна мислити стратегічно, не зводити управління суспільством лише до проблем сьогодення, проводити політику, розраховану на благо майбутніх поколінь. Представник провідної верстви має постійно бути готовим до пожертви наступних поколінь і блага нації в майбутньому.

Ярослав Стецько: українські народні маси – стихійне середовище, яке потребує сильного національного керівництва. Відсутність такого керівництва стала причиною поразок української нації в минулому. Досягти успіху та перемог можна

лише за умови, якщо провідна верства не применшує значення соціального чинника, приділяючи йому вагу не меншу, ніж національному. Основний критерій добору політичної еліти – відданість ідеології українського націоналізму.

Опираючись на аналіз різних типів суспільних еліт, Ярослав Стецько проблему влади співвідносив із проблемою власності. Він визначив ті правлячі верстви, що концентрують усю власність у своїх руках як паразитарні. На його думку, справжня національна еліта має бути позбавлена будь-яких можливостей накопичення матеріальних цінностей за рахунок експлуатації інших.

Степан Бандера: ідея формує політичний рух, але без людей, готових цю ідею реалізовувати, без політичної еліти, політичний рух неможливий. У безперервності процесу формування еліти є своя закономірність: адекватна ідеологічна позиція політичного руху та його дієвість притягатимуть нові, якісні кадри, що й становитимуть його основу. За умови втрати політичним рухом чіткої ідеології та актуальності, припиняється рекрутування нових кадрів й, відповідно, процес формування політичної еліти.

Віктор Рог: у час зміни епох, зміни суспільно-політичних орієнтирів і формацій мусить бути зміна провідних кадрів. Після проголошення незалежності України не пройшла зміна комуністично-номенклатурної промосковської верхівки на всіх щаблях влади і власне насамперед завдяки цьому Україна тривалий час перебуває в неприглядному стані.

Часто лунають заклики, що Україна потребує “авторитарної” влади, але ніяка “авторитарна” влада Україну не порятує. Україні потрібна авторитетна влада. Якщо керівник прагне організувати і об’єднати ціле суспільство й вимагати карності, мусить сам бути прикладом, взірцем самодисципліни й відповідальності. Тільки такий володар, провідник, який за життя довів своє право на провідництво, свою здатність до провідництва, котрий з честю витримав іспит на провідництво перед минулим і сучасним поколінням, тільки той заслужить шану, вдячність і світлу пам’ять нащадків.

? Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення терміну «політична еліта».
2. Визначте, які фактори обумовлюють існування політичної еліти.
3. Охарактеризуйте основні функції політичної еліти.
4. У чому полягають основні положення сучасних теорій еліт.
5. Проаналізуйте, яким чином відображена політична еліта в українській державницькій думці XX – початку XXI століття.

Тема 2. Розпад СРСР.

Формування політичної еліти в незалежній Україні

Мета: схарактеризувати процеси формування політичної еліти на початку незалежності України у 1990-х роках, та трансформування радянської партноменклатури у керівну еліту; простежити віхи формування партійно-політичної системи в Україні.

План лекції:

1. Формування багатопартійної системи.
2. Адаптація радянської партноменклатури до нових умов.
3. Партійно-політична система в Україні: ліві; праві; ліберальні, національні й інші демократи.

Ключові терміни й поняття: багатопартійна система, політична партія, радянська партноменклатура.

2.1. Формування багатопартійної системи

Багатопартійність в Україні почала формуватися з 1989 року, коли правозахисна організація Українська Гельсінська Спілка (УГС) почала набувати виразних політичних рис, а на політичній арені з'явився Рух – масова суспільно-політична організація. Зростання попиту в суспільстві, криза комуністичної системи влади призвели до усунення статті 6 Конституції СРСР на лютневому Пленумі ЦК КПРС у 1990 році. Саме ця норма Основного Закону забезпечувала компартії монополію на владу.

Особливості процесу формування багатопартійності в Україні на той час полягали у домінуванні національних аспектів у програмних документах та практичній діяльності більшості новостворених партій. Крім того, помітним був вплив регіонального чинника й зосередженість на особі лідера, а не ідеологічної платформи. Відчувався брак досвідчених кадрів, самі ж партії були здебільшого малочисельними. Не бракувало також і деструктивної критики й популізму.

Утвердження багатопартійної системи відбулося у березні 1990 року, коли відбулися вибори до Верховної та міських рад України (тоді – ще УРСР). Вихід на політичну арену значної кількості нових громадських об'єднань радикально змінив характер виборчого процесу, надавши нарешті реальне право вибору – на 450 мандатів Верховної Ради претендувало 3840 кандидатів.

На перший погляд, комуністична партія здобула на виборах 1990 року переконливу перемогу, отримавши 85% місць у Раді, а 93 особи з них взагалі були партійними функціонерами. Однак, в цілому, ця перемога була досить умовною:

- значна частина партійних функціонерів вищого ешелону (перші секретарі міськкомів і райкомів, деякі секретарі обкомів) вибори програла;

- на місцевому рівні комуністи складали лише 51,8% депутатського корпусу;

- суттєво звузилася соціальна база компартії в радах, на перші ролі виходили представники демократично налаштованої інтелігенції;

- суттєвих результатів на регіональному рівні досягли національно-демократичні сили, особливо – в західних областях.

Ситуація, яка склалася тоді у виборних органах УРСР досить влучно була схарактеризована одним із лідерів УГС Є. Пронюком: *“... співвідношення політичних сил зараз таке, що жодна зі сторін не чується ні переможеним, ні переможцем”*. Відповідно, така ситуація була більш ніж сприятливою для пошуків компромісів й зводила на нуль спроби повернутися до тоталітарного, однопартійного, управління державою. У травні 1990 року один із лідерів опозиції В. Яворівський так схарактеризував ситуацію: *“У нас набереться 150-160 депутатів ... є можливість заблокувати будь-яке безглузде рішення, але немає можливості перемогти”*.

Протилежністю партійно-радянській номенклатурі у Верховній Раді були представники Народного Руху України, Української Республіканської Партії й інших опозиційних сил. Серед них було багато письменників, колишні політв'язні та правозахисники, представники “демократичної платформи” у компартії, а також інші публічні особи, які дистанціювалися

від КПУ та перешли до опозиції. Однак, варто зауважити, що об'єднаної опозиції не існувало – єдиним спільним знаменником для них було неприйняття існуючої влади. У політичному плані опозиційні сили охоплювали досить широкий спектр сил: від крайніх націоналістів до поміркованих комуністів й демократів.

Зауважимо, що подібний розвиток подій знаходив схвалення не в усіх представників антикомуністичного руху. Керівник Краєвого Проводу ОУН-р З. Красівський критикував факт участі у виборах до Верховної Ради представників власне українських партій і громадських рухів, а особливо – колишніх політв'язнів. Аргументував він це тим, що держава, проти якої вони борються (СРСР) не зникла, а отже участь у виборах до її органів влади ще більше легітимізує претензії комуністів на єдину державу, хай навіть конфедеративного типу. Колишній політв'язень засуджував дії української політичної еліти, яка щойно народжувалася на зламі епох, особливо – поступливість й поступовість, оскільки раніше це вже спричинилося до втрати державності у формі УНР.

Механізми створення партій наприкінці 1980-х роках були досить відмінними. Українські вчені розрізняють наступні:

1. Спочатку виникали політичні об'єднання громадян, які в подальшому слугували своєрідною основою для оформлення партій. Найбільш характерний приклад – поява Руху. Спершу у вересні 1989 році у Києві відбулися I (установчі) Всеукраїнські збори Народного Руху України за перебудову. У лютому наступного року він був зареєстрований Радою Міністрів УРСР як громадсько-політична організація, яка й послужила основою для створення однойменної політичної партії (зареєстрована Мін'юстом України 1 лютого 1993 р.). Ще одна відома тогочасна партія – Українська республіканська – постала у квітні 1990 року на базі Української Гельсінської Спілки.

2. Утворенню партій сприяло функціонування об'єднань неполітичного характеру. Зокрема, результатом активності представників Всеукраїнської екологічної асоціації «Зелений світ» стало створення у травні 1991 року Партії Зелених України.

3. Нові політичні партії як наслідок дезінтеграційних процесів у КПРС: у грудні 1990 року на базі Демократичної платформи постала Партія демократичного відродження України.

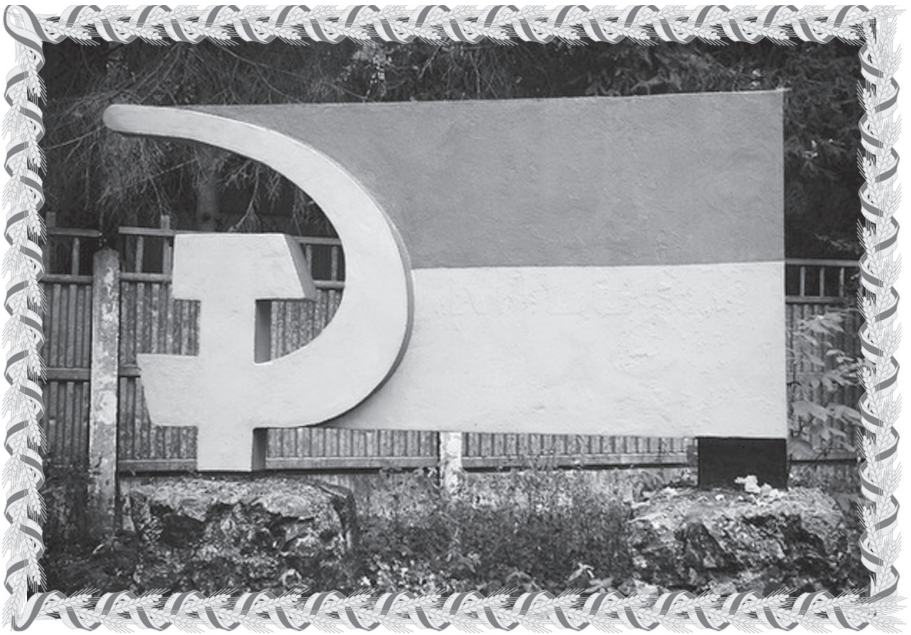
4. Цілеспрямована діяльність конкретних самодостатніх особистостей з метою створення партії. В даному випадку варто згадати Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України» З. Красівського та І. Кандиби.

5. Деякі партії створювалися внаслідок розколу однорідного ідейного середовища. Зокрема, через розбіжність інтересів та цілей на з'їзді соціал-демократів 25-27 травня 1990 року, утворилося дві партії – Об'єднана соціал-демократична партія України (“демократичний соціалізм”) та Соціал-демократична партія України (“соціальні демократи”).

Необхідно звернути увагу на те, що процес створення партій розгортався одночасно у різних регіонах України, а міста Львів, Київ, Дніпропетровськ і Донецьк стали місцем народження перших українських політичних партій.

Лідерство у партіях було як індивідуальне, так і колективне за формою. У таких партіях, як УХДП, УНП, УРП, НПУ, ДемПУ функціонував інститут голови партії, в СДПУ – голови правління партії. Були випадки (спів)існування інституту співголів партій: трьох (ОСДПУ), чотирьох (УНДП), п'ятьох (УСДП та ЛДПУ), дев'ятьох (ПЗУ). Індивідуальне лідерство було характерним для націоналістичних та національно-демократичних партій, під час створення яких вважливу роль відігравала не лише ідеологія, але й особа лідера-фундатора партії.

Аналіз роду занять партійних лідерів свідчить, що серед них були робітники профспілок, письменники, журналісти, науковці, викладачі й представники бізнес-структур. Серед засновників та керівників партій були не лише колишні комуністи, а й колишні політв'язні-антрирадянщики.

2.2. Адаптація радянської партноменклатури до нових умов

Початок становлення нової політичної еліти припав на “перебудову”, проголошену керівником СРСР М. Горбачовим. Внаслідок зміни партійно-республіканського керівництва у виграші виявилися лідери комсомолу, які пізніше склали одну з найбільш потужних економічних груп незалежної України. Під час “перебудови” відбулося остаточне завершення розколу радянської номенклатури на партійну і господарську. Останні хотіли більших свобод у своїй діяльності. Ці вимоги були підтримані частиною партійної номенклатури, особливо регіональної.

Після проголошення незалежності України, відбулася суцільна трансформація колишньої номенклатури в нову еліту шляхом конвертації старих посад у економічну або/та політичну владу. Серед старої еліти, яка досить успішно трансформувалася в нову, варто виокремити господарників: директорів великих підприємств, агрофірм, різноманітних постачальних баз, універмагів, голів колгоспів тощо. Завершення трансформації старої еліти закінчується певним актом її легітимації: обрання

до органів місцевого самоврядування, парламенту, входження до адміністрації президента або органів президентської владної вертикалі, отримання посад у Кабінеті міністрів, в міністерствах, держкомітетах, входження до різноманітних правлінь, рад фінансово-промислових груп тощо.

Тим комуністам, які швидко стали “безпартійними”, але одразу ж долучилися до процесів державотворення під лідерством досвідченого Л. Кравчука, вдалося перехопити у Народного Руху та інших самостійницьких партій гасло “незалежної, демократичної України” й зберегти свої домінуючі позиції на владному олімпі. Те, що комуністи складали більшість у тогочасній Верховній Раді, не завадило 30 серпня 1991 року заборонити діяльність Комуністичної партії України. Тим самим було фактично “перегорнуто сторінку” з їхньою багаторічною належністю до КПРС та відданістю її ідеалам. Ігнорування ж такого явища як люстрація та оприлюднення матеріалів щодо агентури й інформаторів радянських органів держбезпеки у 1991–1992 роках призвели до плавної трансформації “борців з націоналізмом за світле комуністичне майбутнє” у “борців за незалежність та палких демократів”.

Зазначені трансформації, а також залучення до «нових» демократів декого з колишніх опозиційних лідерів призвело до розколу самої опозиції. Це, в свою чергу, сприяло перемозі “колишнього” комуніста Л. Кравчука вже в першому турі (62 % голосів). Основний, найбільш впізнаваний, кандидат від антикомуністичних сил, рухівець В'ячеслав Чорновіл набрав лише 23 %, інші представники самостійницьких сил – й того менше. Таким чином, українське суспільство погодилося на незалежність України, але не на В. Чорновола на чолі нової держави.

Є. Магда зазначив, що «заборона КПУ та одночасне збереження колишніх партійних топ-менеджерів у системі влади заклали основи тріади будівничих української незалежності. Підвалини незалежності мурували політичні “шабашиники” – вчорашні представники компартійної номенклатури здебільшого в личині міцних господарників, їх непримиренні на перший погляд опоненти з націонал-демократичними поглядами та скоробагатки, яких за десяток років почали солідно називати “олігархами”».

За підрахунками Центру ім. О. Разумкова, у 1991–2003 роках вихідці з комсомольської, компартійної та радянської номенклатури серед вищих державних чиновників (прем'єр-міністри, віце-прем'єр-міністри, секретарі РНБО, голови Адміністрації Президента) складали 73%, а серед голів обласних державних адміністрацій – майже 80%. Ще у 2011 році політолог М. Рябчук українську політичну систему, її інституції та еліти називав “кондово совєтськими”, якими вони залишалися без жодного натяку на європеїзацію, правову державу та гру за правилами: *«Поки що незалежність принесла реальні плоди лише тим, хто ніколи про неї й не думав і, тим більш, не боровся; тим, хто здебільшого вірою й правдою служив колонізаторам або й просто був одним із них. Сьогодні вони надувають щоки, вдаючи з себе президентів, міністрів і депутатів незалежної держави. Хоча насправді це всього лиш нащадки конкістадорів, котрим за сприятливої нагоди вдалося, умовно кажучи, відхопити свій шмат Латинської Америки з-під влади Мадриду»*. Цей же автор розцінював пострадянську політичну еліту, як «велетенські запаси гомосовєтікуса, котрий владарює цією країною і, за покірної згоди підданих, називає себе політичною, бізнесовою та всякою іншою, прости Господи, “елітою”».

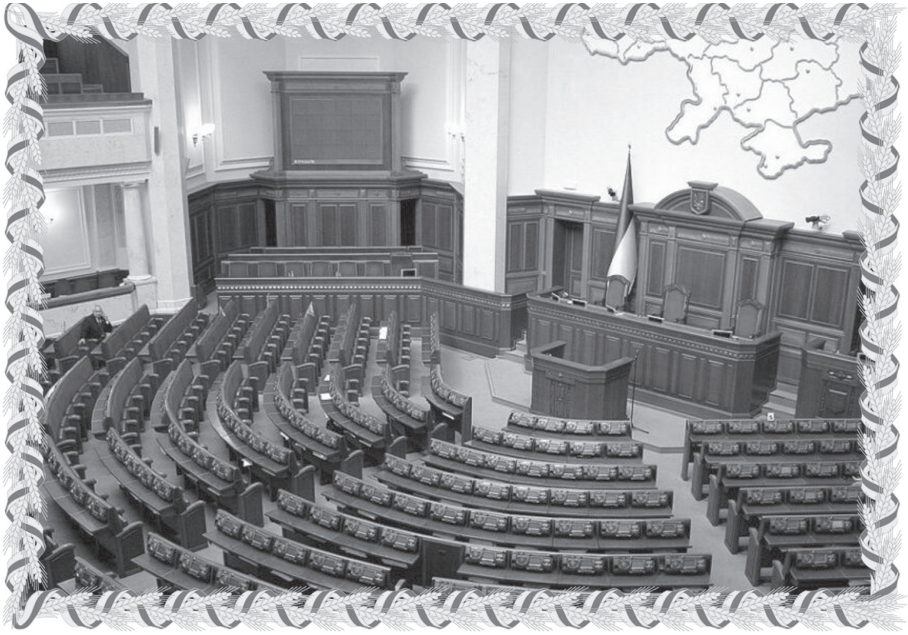
Післяголошення у серпні 1991 року Незалежності України, за визначенням вітчизняних вчених, представники національно-демократичних сил виявилися “засліпленими” перемогою. Разом із тим, коли перед ними відкривалися можливості стати головною (можливо, єдиною правлячою) частиною політичної еліти незалежної держави – вони виявилися неготовими до захоплення й утримання влади, ведення політичної гри з позиції не критики, а реалізації намірів тощо. Не підтримуючи зв'язки як з новим бізнесом, так і з “червоними директорами”, опозиційна еліта розраховувала на ентузіазм населення й відданість ідеї українського державотворення, інформаційну та спонсорську підтримку західної (США та Канада) діаспори, а також на ту частину партноменклатури, яка радикально змінила свою політичну орієнтацію. Саме тоді й почали формуватися регіональні “групи підтримки” політичних сил, які потім відобразилися на мапі електоральних вподобань під час виборчих перегонів.

В якості прикладу адаптації радянської/компартійної номенклатури до життя та діяльності в нових умовах, можемо навести ситуацію у місті Запоріжжя. Перш за все, усі причетні до керівництва компартії, органів влади та держбезпеки очікували, що будуть покарані за свої дії (зокрема й підтримку ДКНС) після проголошення незалежності України. Однак, цього не сталося: ніхто їх не переслідував, а тим більш не намагався притягнути до кримінальної відповідальності. Більше того – колишнім партпрацівникам зарахували стаж роботи в партапараті, що давало право на пристойну пенсію. Ті ж, хто залишався при "посадах" не планували відходити від влади й ділитися нею з демократичними силами також наміру не мали. Функціонери комуністичної партії ставали очільниками рад різних рівнів й далі уособлювали собою реальну владу.

Прорахунком демократичних сил, у тому числі у Запоріжжі й області, став розрахунок на "патріотичне перетворення" пострадянської номенклатури. Крім того, серед демократів була досить поширеною думка, що без старої номенклатури, на ключових(!) посадах, не обійтися. Ф. Турченко навів один з прикладів таких суджень: *"Ми ж не спеціалісти, ми не управляли державою, а вони з райкому партії, вони знають важелі..."*. Більш тверезі думки на кшталт *"Треба йти у владу. Ми наробимо помилку, але це будуть наші помилки. Виправляючи їх, ми вчитимемося і йтимемо вперед"* – більшістю почуті не були. Й, перефразовуючи слова одного з лідерів демократичного руху в Запоріжжі, зауважимо що "переможці революції" опинилися у становищі "побитих собак".

Загалом же, процеси формування політичної еліти у перші роки незалежності України мали наступні особливості:

- у політичній правлячій еліті поступово почався процес зміни поколінь, який відбувався дуже повільно;
- політична еліта зберегла риси еліти регіональної, несамостійної, виконавчої, а в її трансформації домінували тенденції наступності;
- в Україні виявилася нестача "внутрішніх" резервів, відсутність можливості залучати членів політичної еліти з-поза меж колишньої партноменклатури;
- в еліті відбувся певний "пакт" і вона набула рис консолідованої;
- політична еліта не змогла подолати численні перешкоди на шляху до свого самодостатнього розвитку.

2.3. Партійно-політична система в Україні: ліві; праві; ліберальні, національні й інші демократи

Серед широкого загалу жителів України протягом років сформувалося уявлення про політичний спектр, який можна характеризувати спрощеною формулою: ліві = комуністи/соціалісти; праві = націоналісти; центристи = демократи та ліберали. Однак, така схема не відповідає реальному стану речей. Якщо виходити із економічної площини, то праві – це ті партії, які відстоюють абсолютне переважання приватної власності та принципу приватної власності над колективною (державною, національною, общинною, профспівковою, сімейною). Ліві тут прямо протилежні – виступають за перевагу різних колективних форм власності над приватними, відстоюють “усуспільнення”, “націоналізацію”, “колективізацію”. В умовах демократії додається ще поняття “політичний центр”, як середня позиція стосовно наявних альтернатив. Центризм не має постійного та незмінного змісту, його розуміння можна визначити як процес послідовних реформ, який протистоїть одночасно революцій

та реакції. Подібна політика скерована на пошук та реалізацію найбільш вигідної для суспільства альтернативи розвитку.

В культурно-політичній площині правими вважаються ті сили, які наполягають на збереженні національних, політичних і державних традицій, властивих конкретному народу. Ліві, навпаки, прагнуть відійти від національних, політичних і державних традицій, запропонувавши ідеї “універсалізму”, пропонуючи зрівняти усі політико-соціальні прояви націй, привести їх до спільного знаменника.

В Україні проблема “лівих”, інколи й “центристських”, політичних сил стосується також толерантності відносно самого розуміння незалежної (від Росії перш за все) держави. Дослідник Т. Кузьо дещо розширив список проросійських політичних сил й запропонував такий поділ:

1. Ліберальні демократи: Конституційно-демократична партія, Міжрегіональний блок реформ (МБР), “Соціально-ліберальне об’єднання” (“СЛОн”) та “Віче” – ліберальні партії, орієнтовані на міське російськомовне населення та середній клас. Ці ліберальні партії для російськомовних були створені як передвиборчі проекти, і після фіаско на виборах зникали з політичної арени

2. Ліві популісти: “Партія регіонів”, що експлуатувала риторику східнослов’янських основ держави. Остання, на їхню думку, мала дві титульні нації (українську та російську) й повинна була послугуватися двома державними мовами. Завдяки такій позиції лідери російських націоналістів і панславистів України не бачили труднощів у приєднанні до Партії регіонів чи співпраці з нею.

3. Націоналісти-панслависти та імперіалісти: “Громадянський конгрес” (перейменований у 1998 році на “Слов’янську партію”), “Інтернаціональний рух Донбасу”, “Рух за відродження Донбасу”, “Конгрес російських громад України”, “Російський рух України” та “Союз радянських офіцерів”. Співпрацювали з КПУ та ПСПУ. Громадянський конгрес відкидав саму ідею української нації, тому його можна назвати шовіністичною та екстремістською структурою.

4. Радянські націоналісти. Комуністична партія України може бути визначена як політична сила, прихильна до

радянського націоналізму, яка прагнула відродження СРСР, хоча формально й визнавала українську державність. Прогресивна соціалістична партія так ніколи й не погодилася з існуванням незалежної України та підтримувала ідею нового союзу трьох східнослов'янських народів. Серед українських партій ПСПУ була найближчою до російських націонал-більшовиків і входила до складу Міжнародного євразійського руху. Її члени проходили навчання у таборах, організованих “євразійцями” та молодіжним пропутінським рухом “Наші”.

Серед “ідеологічно” правих партій в Україні виокремлюють (як серед діючих, так і тих що припинили діяльність) наступні: ВО «Свобода», “Державна самостійність України”, Конгрес Українських Націоналістів, “Правий сектор”, “Національний корпус”, Українська Національна Асамблея. У 1990-х роках найчисельнішою з них був КУН, який також мав своїх представників у Верховній Раді України. Сама партія була створена з ініціативи ОУН (“бандерівської”), як її репрезентант у політичному житті незалежної української держави. Відповідно, сповідуючи ідеологію українського націоналізму, члени КУН у своїй діяльності опиралися на напрацювання теоретиків та практиків націоналістичного руху під проводом ОУН. Серед іншого, на протигагу матеріалістичним суспільним ідеологіям (комунізм, соціалізм, нацизм, космополітичні форми лібералізму), що плекали ідеал “людини-гвинтика” з домінуванням споживацьких настроїв, *“націоналізм плекає ідеал Людини-Лицаря, Людини-Героя, згідно з заповідями героїчної української історії і християнської традиції”*.

Особливістю програмових засад партій патріотичного/ націоналістичного спрямування є наголос на сильній унітарній державі з президентською, або президентсько-парламентською формою правління, що має супроводжуватися державним регулюванням процесів соціально-економічного розвитку.

У сучасному політичному (партійному) лексиконі поширеним також є термін “націонал-демократія”, “класичне” визначення якого було подане у програмі Народного Руху: *“Національна-демократія – це синтезуюча ідеологія, яка поєднує вартості консерватизму, лібералізму, соціальної демократії й*

ставить собі за мету реалізацію цих вартостей у національній демократичній державі європейського типу”. О. Сич піддав жорсткій критиці сам термін та його тлумачення, назвавши його “чудернацьким світоглядним клубком”, де поєдналися традиції української національної спільноти; особисті свободи, які лібералізм ставить вище від колективних інтересів будь-якої спільноти, зокрема й національної; сам же лібералізм є світоглядним обґрунтуванням космополітизму; соціальні цінності, які для соціал-демократії є первинними над будь-якими цінностями, у тому числі й національними.

Важливим для розуміння партійно-політичної діяльності є аналіз боротьби “тріади націоналізмів”, яка була схарактеризована британським політологом Р. Брюейкером: націоналізму титульної нації новоутвореної держави з подвійним ворогом – внутрішнім націоналізмом національної меншини, що ще вчора перебувала в статусі панівної метропольної нації, та із зовнішнім націоналізмом вчорашньої метрополії. У випадку України, мова йде перш за все про боротьбу із російським націоналізмом, як провідної ідеології держави-колонізатора. В даному контексті ми можемо залучити поділ проросійських сил, запропонований Т. Кузьо.

Окремо варто зупинитися на політичних партіях/проєктах, які визначають “правила гри” на межі 30-річчя незалежності України. Партія “Слуга народу” є традиційним для України електоральним проєктом, який був створений під лідера й типовий приклад “всеосяжної” партії. Подібна партія не має чіткої ідеології, орієнтується на одномоментні суспільні настрої й прагне бути привабливою для всіх соціальних груп. Разом із тим, із середовища “Слуги народу” періодично надходять меседжі про пошуки власної ідеологічної моделі. Спершу мова йшла про лібертаріанство, тобто “ліберальну модель економіки з національними особливостями”. Пізніше було заявлено про пошук компромісу між лібералізмом та соціалізмом, своєрідний “соціал-лібералізм”. Наступним кроком став заклик до членів партії “позбутися ідеологічних кайданів” й зупинитися на “активному українському центризмі”. Тут же цей центрзм було схарактеризовано як “креативний”. Зрештою, пошук ідеології цією партією політологи сприймають як один з інструментів

корпоративної мобілізації навколо «головинокомандувача». Влучно цей процес схарактеризовано Є. Середою: *“Ідеологічні метання «Слуги народу» нагадують невротичний стан людини, яка не може зробити вибір, розриваючись між декількома альтернативами”*.

На тлі партії "Слуга народу" опозиційні "Опозиційна платформа – За життя" та «Європейська Солідарність» позиціонують себе як партії з чіткою ідеологією.

Визначити що саме сповідує "ОПЗЖ" досить складно і просто водночас. Доволі часто представники цієї політичної сили озвучують позиції, які милозвучні радше російському електорату, аніж українському. Через це розбиратися в ідеологічних тонкощах близьких скоріше настроям ворожої країни особливого сенсу немає.

«ЄС» заслуговує на більшу увагу. У розділі партійної програми, який називається “Наша ідеологія” зазначено, що партія керується насамперед ідеєю солідарності, яка за своїм духом є центристською. Зокрема, мова йде про спільну відповідальність громадян за майбутнє країни та розвиток держави через сильні громади й дієві суспільні інституції. Важливе місце також займає питання захисту українських традицій й цінностей.

«Батьківщина» на сьогодні не позиціонує себе партією з чіткою ідеологією. Раніше декларувалася прихильність до соціал-демократії та солідаризму, зараз програма і риторика послідовно ліво-центристські. З відчутним ухилом у соціалізм.

? Питання для самоконтролю

1. Визначте особливості процесу формування багатопартійності в Україні.
2. Проаналізуйте, яким чином відбулася адаптація комуністичної партноменклатури до діяльності в умовах незалежної України?
3. Охарактеризуйте основні спектри партійно-політичного життя в Україні.

Тема 3.

Фінансово-промислові групи в Україні, їх вплив на політичну еліту

Мета: простежити процеси формування фінансово-промислових груп в Україні та з'ясувати їх вплив на політичні еліти й центри прийняття рішень.

План лекції:

1. Становлення фінансово-промислових груп (ФПГ) в Україні.
 2. Основні фінансово-промислові групи:
 - 2.1. Дніпропетровська (Дніпровська) ФПГ.
 - 2.2. Донецька ФПГ.
 - 2.3. Харківська ФПГ.
 - 2.4. Київська ФПГ.

Ключові терміни й поняття: бізнес-група, клан, олігархи, фінансово-промислова група.

3.1. Становлення фінансово-промислових груп (ФПГ) в Україні

У 1990-х – 2000-х роках в Україні сформувалася така система відносин, яка забезпечує економічні, політичні тощо інтереси кількох бізнес-груп та пов'язаних із ними угруповань управлінських та силових структур центру та периферії. Вказані групи використовують інститути державної влади та представницької демократії з метою реалізації корпоративних інтересів та отримання перших позицій у конкурентній боротьбі.

Початковий етап формування таких груп припав на першу половину 1990 роках і був пов'язаний із процесом "первісного нагромадження капіталу", адаптації радянської номенклатури (партийної та господарської) до нових умов. Правила гри в цей період задавали різні лобістські групи, які мали вплив на експлуатацію державної власності – "червоні директори", "радгоспно-колгоспні барони". Збагачення відбувалося, не в останню чергу, через отримання держзамовлень й кредитів, дотацій та субсидій під виконання цих замовлень. Інтенсивна

експлуатація держвласності та бюджету потребувала контролю над урядом. У той час, як Верховна Рада стала місцем лобіювання економічних інтересів груп впливу на рівні законодавчих рішень, то Кабінет Міністрів мав перетворитися на технічне пристосування для практичної реалізації цих інтересів.

Однією із ключових подій для становлення ФПГ став процес приватизації. В ідеалі, приватизація мала б стимулювати розвиток приватного капіталу та адаптації України до ринкової економіки, однак на практиці вийшло інакше. Серед чинників, які спричинили "поворот не туди", виокремлюються три найбільш характерні:

- відсутність кадрів, які були б здатні професійно провести економічну реформу із врахуванням українських реалій;

- (пост)радянська номенклатура, яка чітко усвідомлювала свій інтерес у процесах зміни відносин власності й готова була на цей процес впливати;

- низька на той час громадянська зрілість суспільства, яке переважно індиферентно ставилося до контролю за процесом переходу власності із державної у приватну. Зокрема, у 1995 році за результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи», майже третина українців (28%) не знали, що робити з приватизаційними сертифікатами.

На середину 1990-х років близько половини всіх держпідприємств вже перебували у статусі «оренди з правом подальшого викупу». Юридично орендарями були трудові колективи, але реальний контроль над прибутками та фінансовими потоками підприємств належав керівникам, які мали міцні зв'язки з місцевою владою та лобістами у Верховній Раді й Кабміні. Внаслідок масової ваучерної приватизації 75% власності держпідприємств опинилося у руках 20% власників акцій й зрештою сконцентрувалися в руках обмеженої кількості осіб.

У другій половині 1990-х років на центральному рівні було помітно більше переважання президентською влади. Однак однією з помилок президента Л. Кучми вважають якраз обрану ним модель приватизації держмайна, яка дала змогу доволі швидко постати олігархічним угрупованням, котрі отримали за безцінь виробничі потужності Донецчини та Луганщини та

й інші "ласі шматки". Один з українських олігархів, В. Пінчук, став зятем тогочасного президента України, що в жодному разі не сприяло формуванню економіки рівних можливостей. Парламент в Україні тоді почав перетворюватися на прикриття груп інтересів (впливів) – "кланів" за вже усталеною термінологією.

Структура кланів на той час вже стабілізувалася. Це був конгломерат бізнесменів, публічних політиків, представників владних структур (бюрократії), котрі об'єднані економічними, політичними та, інколи, родинними зв'язками. На місцевому рівні, клани (бізнес – публічні політики – бюрократія – силові структури) групувалися довкола місцевих центрів влади, як правило – призначених президентом голів обласних адміністрацій. На той час вже й сформувалися найбільш потужні клани: донецький, дніпропетровський, київський та харківський.

Кінець 1990-х – початок 2000-х років характеризується дедалі тіснішою взаємодією президентської влади та найбільших груп впливу, що сформувалися за результатами "великої" приватизації й трансформувалися у потужні фінансово-промислові групи. Це був взаємовигідний союз: великий капітал надавав фінансову підтримку президенту у його боротьбі за концентрацію влади, а він керував розподіленням джерел ренти і це дозволило уникнути значних бізнес-воєн. Навпаки, великий капітал дедалі швидше збагачувався: податкові пільги, "адресна" приватизація, доступ до дешевих енергоносіїв тощо. У цей же час найбільші групи почали формувати/скуповувати політичні партії для забезпечення присутності у законодавчій владі, а скуповування або ж привласнення ЗМІ надавали можливість впливати на формування суспільної думки й забезпечувати підтримку «правильним» партіям чи кандидатам. Найвідомішими партіями, що безпосередньо забезпечували присутність груп впливу у Верховній Раді в 1998-2002 роках були: "Троада" П. Лазаренка, СДПУ(о) В. Медведчука, "Трудова Україна", "Народна-демократична партія України", "Партія відродження регіонів України" та "Партія зелених України".

Створення партійної системи в Україні відбувалося в умовах традиційної непрозорості, оскільки діяльність багатьох ФПГ має закритий характер, оскільки *"українському великому*

бізнесу в нинішніх умовах не вигідно бути публічним". Відповідно, закритість компаній спричинила й не публічний характер взаємодії із партіями, у документах яких співпраця з великим бізнесом не було жодним чином відображена (на відміну від загальноприйнятого в демократичному суспільстві принципу прозорості й декларування). За таких умов характерною рисою політичного життя стала безпосередня участь власників та управлінців ФПГ у партіях, лобіювання афілійованими нардепами інтересів «господарів» тощо. Деякі ФПГ не просто були власниками партій, а й повністю проникали у партійне життя. Створені ж за галузевою ознакою різноманітні асоціації, ліги, федерації та конфедерації ще більше пов'язали між собою бізнес-структури та партії.

Станом на початок 2000-х років декілька найпотужніших бізнес-груп, які представляли великий капітал донецького, дніпровського, київського та харківського регіонів, та низка державних чиновників найвищого рівня (Адміністрація Президента та уряд) утворили вертикальну ієрархію взаємодії та взаємовпливів, що були пов'язані із розвитком, захистом та лобіюванням бізнес-інтересів. Мала ця ієрархія систему стримувань та противаг у центрі якої перебував президент України Л. Кучма. Корупція стала системною ознакою українського суспільства, складовою економічної системи.

Характерною особливістю українського партійно-політичного життя стає факт переважання економічної доцільності над ідеологічною та внутрішньопартійною складовими. Всі протистояння між партіями стали виключно публічним проявом конкурентної боротьби в царині бізнесу, що ще раз підтверджує тезу про тотальне проникнення ФПГ у партії.

У 2000-х роках "модним" стає корпоративна філантропія, українські ФПГ створюють благодійні фонди олігархів, які були власниками цих же фінансово-промислових груп. Причин, які вплинули саме на такі рішення власників капіталів, було кілька (за С. Брехарею):

- негативний імідж, що став результатом процесу первинного накопичення капіталу, зокрема дискримінаційними умовами приватизації деяких об'єктів;

- необхідність подолання негативного сприйняття громадянами ролі великого капіталу у суспільних процесах, необхідність легітимізації великого капіталу серед громадян України, захист приватизованих активів від реприватизації;

- необхідність виходу ФПГ на західні ринки й залучення іноземних інвестицій;

- трансформація соціальних інвестицій у політичний капітал, що міг би бути використаний у період виборів;

- розуміння того, що успіх бізнесу залежить не лише від фінансових показників і взаємовідносин з владою, а й від взаємовідносин компанії з суспільством.

До найгучніших проектів цього напрямку варто віднести фонди В. Пінчука (створений у 2006 р.) та Р. Ахметова (створений у 2005 р.).

Поступово ФПГ стають одним з найважливіших елементів політичної системи, що впливає на формування державних структур і визначає державну політику. Бізнес-еліта, як одна з наймогутніших груп інтересів, починає істотно впливати на всі три структурні складові політичної системи України: інституційну, інформаційно-комунікативну і нормативно-регулятивну.

“На політичних тусовках чи то в Києві, чи то в Батурині, чи то в Давосі присутні одні й ті ж особи. Вони дозволяють політичним суб’єктам (ключовим політичним акторам, партіям тощо) організаційно й медійно реалізовувати соціально-політичні проекти, водночас домовляючись про ціну гарантій і правила гри” (С. Телешун).

Попри певні сподівання й, очевидно, обіцянки суспільству, після Помаранчевої революції ФПГ залишилися активними суб’єктами політичної боротьби й станом на 2006 рік розподілили свою підтримку між головними політичними партіями наступним чином:

1. Партії, що одержали владу після Помаранчевої революції, та ФПГ, що підтримали їх:

а) Народний союз «Наша Україна» (В. Ющенко) – Корпорація «Індустріальний союз Донбасу», Корпорація «Укрпромінвест»;

б) Блок Ю. Тимошенко – група «Приват», корпорація «Укравто», «Запоріжсталь», «Фінанси та кредит»;

в) Соціалістична партія України – група «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча».

2. Опозиційна партія та ФПГ, що підтримали її:

а) “Партія регіонів” – ЗАТ «System Capital Management» та пов’язані з В. Януковичем компанії Донецького регіону.

У 2010 році, коли президентом України було обрано В. Януковича, влада суттєво віддалилася від великого капіталу, що був уже сформований. Розпочалися процеси створення нового «мегапроекту», що отримав назву “Сім’я”. На арену вийшли нові бізнес-групи, які були пов’язані з оточенням В. Януковича – «МАКО», що належала його сину О. Януковичу, та “Східно-європейська паливно-енергетична компанія” (аббревіатура з російської мови “ВЕТЕК”), власником якої був С. Курченко. Змінився й сам підхід: до 2010 року великі корпорації використовували владу у власних інтересах, після 2010 – влада використовувала адміністративний ресурс для створення власної бізнес-імперії.

Напередодні Євромайдану адмінмашина владних і правоохоронних структур забезпечувала агресивне розширення сфери впливу О. Януковича та С. Курченка. У зв’язку із цим суттєво зросла політична активність ФПГ, які підтримували діяльність опозиційних політичних партій («Укрпромінвест») або ж намагалися використовувати свої ресурси, щоб протидіяти тогочасній ситуації («Приват»).

Політичні події кінця 2013 – початку 2014 років, початок російсько-української війни суттєво вплинули на всі українські ФПГ. На території анексованого Росією Кримського півострова залишилися власність багатьох українських компаній: філіали та активи банків, “рітейлерів” і мереж АЗС, підприємства українського великого капіталу. У зоні бойових дій на Донеччині та Луганщині опинилися багато підприємств «Метінвесту» Р. Ахметова і В. Новинського та Індустріального союзу Донбасу. Власник останнього С. Тарута очолив Донецьку облдержадміністрацію, а засновник групи «Приват» І. Коломойський став на чолі Дніпропетровської ОДА. Причиною кадрового залучення українського олігархату було прагнення використати потенціал великого капіталу задля уникнення протистоянь й стабілізації ситуації в регіонах.

2014 рік характерний також тим, що представники великого бізнесу очолили не лише регіональні владні структури, але й на центральному рівні. Президентом України було обрано П. Порошенка, який на той час перебував на 8 сходинці у рейтингу найбагатших українців за версією «Форбс». У 2019 році очільником держави став шоумен В. Зеленський, який хоч прямо не пов'язаний із ФПГ, однак на думку деяких політологів був пов'язаний із групою І. Коломойського.

3.2. Основні фінансово-промислові групи:

3.2.1. Дніпропетровська (Дніпровська) ФПГ

Формування Дніпропетровського клану, фактично, відбулося ще за часів СРСР, коли вихідці з регіону відігравали ключові посади найвищого рівня (Л. Брежнєв, В. Щербицький та інші). Однак, на початковому етапі незалежності України цей клан формувався за протекції очільника області, а пізніше прем'єр-міністра П. Лазаренка. Спочатку найпотужнішою групою були «Єдині енергетичні системи України» Ю. Тимошенко. Однак, після "падіння" П. Лазаренка та розгрому «ЄЕСУ», сформувалися дві масштабні ФПГ – «Інтерпайп» та група «Приват», які періодично конфліктували між собою.

«Інтерпайп» була створена у 1990 році В. Пінчуком, який спершу був пов'язаний з П. Лазаренком, а потім породичався з президентом Л. Кучмою. На початку 2000-х років ця група включала в себе 6 з 7 найбільших трубних заводів в Україні, унікальний Нікопольський завод феросплавів, 6 цукрових заводів, акціонерний банк «Кредит-Дніпро», «Укрсоцбанк», страхову компанію «Оранта». До її складу,

як акціонери, входили десять заводів важкої промисловості, три ремонтні підприємства й дві фірми, що спеціалізувалися на високих технологіях. Група «Інтерпайп» контролювала частину рекреаційно-курортного бізнесу на Кримському півострові, володіла загальнонаціональними телеканалами «Новий», ICTV, СТБ, одним регіональним телеканалом у Дніпропетровську, а також газетою «Факти та коментарі» (російською мовою), яка відносилася до видань з найбільшими накладками. Політичним прикриттям групи стала партія «Трудова Україна», яка змогла сформувати потужну фракцію у Верховній Раді України у 1998-2002 роках. Маючи протекцію чинного президента Л. Кучми, група мала значні податкові пільги та доступ до об'єктів "великої" приватизації. Після Помаранчевої революції група В. Пінчука втратила владну протекцію про що яскраво засвідчила втрата комбінату «Криворіжсталь», який було надано для реприватизації. Разом із тим, групі вдалося утримати свою потужність, не в останню чергу через просування ідеї соціально відповідального капіталу.

Дніпропетровська група «Приват» (І. Коломойський, Г. Боголюбов, О. Мартинов) виникла у 1991-1992 роках, як альянс “комсомольських активів” і грошей, зароблених на торгівлі побутовою технікою. На початку 2000-х ФПГ включала один з найбільших українських банків – «Приватбанк», з його філіями «МоскомПриватбанк» у Москві та «Приватінвест» й мережею у більш ніж 2,3 тисяч філій в Україні. Крім того – нафтопереробні підприємства у Хмельницькому, дев'ять підприємств з переробки і транспортування нафтопродуктів (зокрема «Укрнафта»), сім сотень бензозаправок по Україні, п'ять гірничих та гірничозбагачувальних комбінатів, одне з найбільших вугледобувних підприємств, п'ять хлібозаводів, одну будівельну фірму та вісім офшорних компаній. У 2004-му група придбала акції феросплавних заводів у Румунії та Польщі, а у наступному році здобула контроль над п'ятьма обласними енергетичними компаніями.

Станом на травень 2019 року система YouControl пов'язувала із бізнес-групою «Приват» близько 975 компаній та 37 ключових осіб. І хоч «ПриватБанк» до неї вже не належить, група й далі «носить» цю назву. Найбільше активів «Привату» – у нафтогазовому секторі. І. Коломойському та його партнерам

належить третина акцій «JKX Oil&Gas» та частина акцій «Укрнафтобуріння». В газовому бізнесі у «Привата» є партнер – бізнесмен та нардеп В. Хомутиннік.

У нафтопереробному секторі серед активів найбільший завод із переробки нафти на бензин – Кременчуцький НПЗ (забезпечує близько 50% бензину на ринку палива в Україні), який належить компанії «Укртатнафта».

Один із найцінніших активів І. Коломойського – найбільша нафтовидобувна компанія в Україні «Укрнафта». У 2018 році вона видобула майже 1,5 млн. тонн нафти і більше 1 мільярда кубометрів газу. Групі «Приват» тут належить 42% акцій.

До 2015 року «Укрнафтою» керував підконтрольний І. Коломойському менеджмент. Контроль над компанією, за даними журналу «Forbes», "приватівці" отримали ще в 2003 році, завдяки угоді з В. Пінчуком, який начебто зобов'язався сприяти призначенню голови правління і 5 з 11 членів наглядової ради, висунутих групою «Приват». За це олігархи мали щомісяця перераховувати не менше 5 млн. доларів до спеціального фонду, що був призначений нібито для фінансування передвиборної кампанії Л. Кучми (загалом мова йшла про близько 100 млн.).

Ще один великий сегмент, контрольований "приватівцями" – виробництво феросплавів (сплави заліза з різними елементами, які використовуються при виготовленні спеціальних сортів сталі). "Дніпровцям" в Україні належить увесь виробничий ланцюжок: від видобутку руди (Орджонікідзевський і Марганецький ГЗК) до виробництва власне самих сплавів (Нікопольський та Запорізький феросплавні заводи). Завод у Стаханові Луганської області не працює з 2014 р., оскільки місто було окуповане РФ.

Партнером І. Коломойського і Г. Боголюбова по феросплавному бізнесу є В. Пінчук, якому належить 30% в кожному з підприємств. Продажі продукції здійснює ще один давній діловий партнер О. Мартинов.

У 2009 році група «Приват» почала скуповувати активи у галузі авіаперевезень, зокрема придбавши у серпні 94,5% акцій «Дніпроавіа», які викупила компанія І. Коломойського «Галтера». Того ж року близькі до групи «Приват» фірми викупили 25% акцій в авіакомпанії «АероСвіт», яку за чотири роки збанкрутували на

користь «Привату». У вересні 2010 року активи І. Коломойського поповнила чартерна авіакомпанія «Роза Вітрів». Крім того, він з 2012 року є мажоритарним власником авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України», яка раніше належала Б. Колесникову, інфраструктурному віце-прем'єру часів В. Януковича.

І. Коломойський та Г. Боголюбов є власниками великих міноритарних часток в обленерго Полтави, Чернігова, Сум та Хмельницького, а також мають малі пакети в Дніпрообленерго та Запоріжжяобленерго.

Окремо слід згадати і про ЗМІ, власником яких є І. Коломойський: «1+1 медіа» – великий телевізійний холдинг, в який входять телеканали «1+1», «2+2», «ТЕТ», «ПлюсПлюс», «Ukraine Today». Крім того, жіночий журнал «Bigudi» та інформаційна агенція УНІАН.

Значних втрат зазнав Коломойський та група «Приват» від анексії Криму, де Росія "націоналізувала" 87 об'єктів (готельний та будівельний бізнес, а також мережа АЗС та нафтобаза).

Особливістю цієї ФПГ була показна аполітичність, що однак не заважало вирішувати важливі для них питання через власних депутатів у парламенті та неформальні зв'язки в урядах. Така позиція дозволила "приватівцям" залишитися на плаву після падіння П. Лазаренка. Кардинально ситуація змінилася у 2014 році після початку російсько-української війни й призначення І. Коломойського головою Дніпропетровської облдержадміністрації. Політичний проєкт – партія «Укроп», що трансформувалася у «За майбутнє», також пов'язують із групою «Приват».

3.2.2. Донецька ФПГ

Ця група сформувалася упродовж 1990-х років. Донецький клан був представлений трьома групами, економічні й політичні інтереси яких не завжди збігалися. Інколи ж – суперечили одна одній. Першим варто виокремити одного з "червоних директорів" – Ю. Звягільського (шахта ім. Засядько). На межі десятиліть на перший план на Донеччині виходять ФПГ «Індустріальний союз Донбасу» В. Гайдука та С. Тарути й «System Capital Management» Р. Ахметова.

ФПГ «System Capital Management» була створена у 2000 році й складалася з металургійних, машинобудівних, коксохімічних, трубних заводів, копалень та шахт, банків, страхових компаній, заводів пива і шампанських вин, офшорних фірм, телекомунікаційних мереж та компаній, готелів, транспортних компаній тощо. Р. Ахметову також належить футбольний клуб «Шахтар» (Донецьк), телекомпанія із національним покриттям «ТРК Україна», видавничий дім «Сьогодні» (рос. – "*Сегодня*"), регіональні друковані видання. Політичним прикриттям і структурою впливу для цієї ФПГ тривалий час була "Партія регіонів". Протягом 1990-х років бізнес-структури, які стали основою ФПГ, протегувалися регіональною владою, зокрема головами Донецької ОДА В. Щербанем та В. Януковичем. У 2002 році група "вийшла" на загальноукраїнський рівень, оскільки саме тоді В. Янукович вперше став прем'єр-міністром України.

За даними сайту Руху "ЧЕСНО", Р. Ахметов з 7 квітня 2009 року є єдиним акціонером компанії «SCM». Бенефіціарний власник компаній ДТЕК, «Ментінвест», СКМ та ряду інших компаній.

У 2006 та 2007 роках він обирався до Верховної Ради України від "Партії регіонів" (№7 загальному списку). Став рекордсменом з пропущених засідань парламенту: за 4,5 роки роботи він пройшов письмову реєстрацію лише один раз, тобто пропустив 529 з 530 сесійних засідань. Офіційна причина відсутності Р. Ахметова позначена як «невідома». Однак, його фізична відсутність у стінах парламенту не завадила його колегам по фракції депутатською карткою Р. Ахметова голосувати практично за всі запропоновані "Партією регіонів" законопроекти, зокрема й за резонансний проект Закону України «Про засади державної мовної політики» (який посилював статус російської мови), як у першому читанні, так і в цілому.

Р Ахметов має політичний вплив на "Радикальну партію" О. Ляшка, надаючи доступ до своїх медіа, та контролював партію "Опозиційний Блок". За розслідуванням журналістів, має вплив на групу М. Павлюка в «Службі народу». Власник телеканалів «Україна», «Україна 24», «НЛО ТВ», «Футбол-1,-2,-3» та інших активів медіа холдингу «Медіа Група Україна».

Тривалий час у публікаціях ЗМІ та наукових працях оминалася історія первісного накопичення капіталу лідера цієї ФПГ та його найближчого оточення. Обережно, натяками, писалося про кримінальний характер цього процесу. У 1990-х роках щонайменше дві гучні події були пов'язані із "донецькими". У жовтні 1995 року було вбито власника фірми «Люкс» та ФК «Шахтар» А. Брагіна, якого міліція та журналісти вважали місцевим кримінальним авторитетом. Він загинув від потужного вибуху на трибуні стадіону Донецька під час футбольного матчу разом із керівником власної охорони та п'ятьма охоронцями. 5 листопада 1996 року у аеропорту Донецька було вбито (розстріляно) одного з найбільш впливових бізнесменів Донецького регіону, народного депутата Є. Щербаня. Тоді також загинули його дружина, механік та бортінженер літака.

Корпорація «Індустріальний союз Донбасу» володіла або керувала пакетами акцій понад 40 підприємств чорної металургії та важкого машинобудування в Україні (Донецька, Луганська, Дніпропетровська області) та за кордоном (Угорщина, Польща). Мова, зокрема, про три металургійні комбінати, один завод спецсталі, два трубних і один коксохімічні заводи й агропромислові підприємства. Один з лідерів «ІСД» В. Гайдук став яскравим прикладом трансформації "червоного директора" у талановитого капіталіста. У 1990-х він був заступником голови Донецької облради та першим заступником голови Донецької ОДА, а на початку 2000-х – заступником міністра та міністром палива й енергетики, віце-прем'єр-міністром України.

Вихід "донецьких" на загальноукраїнський рівень, перш за все – у публічній площині, пов'язаний із постаттю В. Януковича. Спершу він з низки причин був обраний на "спадкоємця" Л. Кучми на посаді президента України. На думку фахівців, напередодні виборів 2004 роках була спроба в черговий раз розіграти "російський сценарій" Паралельно із цим, В. Янукович очолив Партію регіонів, яка на тривалий час стала асоціюватися саме із Донеччиною та вихідцями з цього регіону.

Не зважаючи на те, що вибори 2004 року особисто для В. Януковича виявилися провальними, його політична кар'єра на цьому не закінчилася. Зокрема, й через відсутність

у "антипомаранчевому" таборі людини, яка могла б замінити опального політика й мобілізувати електорат, який був "наелектризований" проти тодішнього Президента В. Ющенка, його найближчого оточення та Ю. Тимошенко – потужного політичного гравця, кар'єра якої у політиці та бізнесі розпочалася у Дніпропетровську. Крім того, у політичний проєкт "Партії регіонів" і особисто її очільника вже було вкладено значні кошти, які мали бути "відпрацьовані". Тут абсолютно надавалися для подальшої реалізації теми "розколу" України на дві частини та курсу на зближення з Росією.

На початку 2010 року В. Янукович переміг на виборах Президента України й руками підконтрольної йому політичної сили та її сателітів здійснив державний переворот, отримавши тотальний контроль над усіма сферами впливу в державі. 2011-2013 роки стали періодом повноцінного переходу до системи управління країною так званою групою "Сім'ї". Ця модель зводилася до кількох важливих постулатів:

1. Контроль над всіма державними фінансами (Нацбанк, податкова та митниця).

2. Контроль всього силового блоку (крім СБУ та Міноборони, які були в безпосередньому підпорядкуванні В. Януковича) та судової системи (останнє не вдалося реалізувати повною мірою).

3. Відсутність тиску на "акціонерів" "Партії регіонів".

4. Поява нових серйозних бізнесів контролювала і погоджувала саме "Сім'я".

5. Саме "Сім'я" повинна контролювати медіаринок країни.

Виходячи з цих пунктів, потрібно розглядати все те, що відбувалося в економічному та навколополітичному житті України того періоду. Очільником вказаної групи був сам В. Янукович. На початку "Сім'я", складалася лише з шести осіб: О. Янукович, С. Арбузов, Ю. Іванющенко, А. та В. Пшонки і В. Захарченко, згодом приєднався О. Клименко та ще пізніше – С. Курченко.

Про оформлення "Сім'ї" як такої можна говорити після виборів 2012 року, коли в другому уряді Азарова остаточно закріпилася група, що інституційно утримувала всі найголовніші бюджетні потоки та матеріальні ресурси: перший

віцепрем'єр С. Арбузов, міністр доходів та зборів О. Клименко, міністр внутрішніх справ В. Захарченко, міністр енергетики Е. Ставицький, міністр екології О. Проскураков, міністр фінансів Ю. Колобов.

Також саме в цей період починає формуватися медіа імперія "Сім'ї". На початок 2014 року до неї входили: «112 телеканал» (орієнтований на В. Захарченка), канал «БТБ» та газета «Капітал» (орієнтувалися на С. Арбузова), медіахолдинг «УМХ» (С. Курченко).

3.2.3. Харківська ФПГ

Харківська група також належала до економічно найпотужніших груп впливу. В її основі був «УкрСиббанк» (О. Ярославський, Е. Галієв). Початковий капітал цієї групи формувався у 1990-х роках на торгівлі бензином та операціях з ваучерами. У другій половині 1990-х років О. Ярославський отримав прихильність Л. Кучми й у цей час у активи групи увійшли акції металургійного, гірничо-збагачувального та хімічних комбінатів на сході України й частка у сімейному бізнесі президентської родини (компанія «KyivStar»). Політична складова ФПГ активізувалася у 1998 році з підтримки «Партії зелених України», а у 2002 році О. Ярославський та Е. Галієв увійшли до списку «Нашої України» під час виборів до парламенту. Щоправда, вже наступного року цих бізнесменів із фракції виключили.

Український «Forbes» станом на 2021 рік відводив О. Ярославському дев'яте місце у Топ-100 найбагатших українців: у Києві, Харкові, Дніпрі та інших містах харківський бізнесмен був бенефіціаром 77 компаній, серед яких: Дніпровський металургійний завод, Харківський тракторний завод, Банк «Кредит Дніпро», «Суша балка», «Українська гірничовидобувна компанія», «Українська металургійна компанія», «Мотор девелопмент груп», «Ле Бутік» тощо. О. Ярославський – колишній співвласник «УкрСиббанку» та власник заснованої у 2007 р. ФПГ «Development Construction Holding» (DCH), до структури активів якої, окрім вищезгаданих компаній, входять Міжнародний аеропорт «Харків», готель «Kharkiv Palace», мережа гіпермаркетів «Караван».

Бізнесмен також володіє регбійним клубом «Олімп», а у 2021 році став президентом "відродженого" ФК «Металіст». О. Ярославський до грудня 2012 року вже володів футбольним клубом «Металіст», який виступав в українській Прем'єр-лізі. Однак, після конфлікту з тодішнім міським головою Харкова Г. Кернесом через стадіон «Металіст» був змушений позбутися цього спортивного активу. Тоді на колектив клубу та команду чинився безпрецедентний психологічний тиск. Відповіді на питання *"хто саме чинив тиск і на користь кого"* О. Ярославський так і не дав. Проте, 2012 року новим власником ФК «Металіст», частки О. Ярославського у стадіоні, тренувальній базі, футбольній академії став тоді маловідомий харківський бізнесмен С. Курченко, керівник групи компаній «ГазУкраїна», який належав до "Сім'ї" В. Януковича.

Зауважимо, що харків'яни протягом перших двох десятиліть незалежності України не мали глобального впливу на загальнодержавні процеси, залишаючись дещо осторонь від боротьби за владу донецьких та дніпропетровських. Окремі політичні діячі й представники великого бізнесу час від часу займали ключові посади (варто згадати тут Є. Кушнарєва – голову Адміністрації Президента), але це радше було винятком з правил. У Харківській області ні одна з бізнес-груп так і не змогла сформувати конгломерат, який міг би нав'язати основним конкурентам боротьбу.

Зірковий час для них настав після перемоги Революції Гідності, коли два потужні клани "відволіклися" на процеси збереження власних активів, яким загрожував напад Росії на Україну після окупації та анексії Кримського півострова. Таким чином, "харківські" все більше почали інтегруватися до вищих ешелонів влади, а часто її уособлювати. Серед ключових гравців політичної арени тут можна виокремити наступних:

- Г. Кернес (колишній міський голова Харкова), успішна робота якого на посаді голови міста зробила відомим на загальноукраїнському інформаційному просторі. Він проявив себе як ефективний менеджер в галузі міського господарства, а його команда змогла випрацювати грамотний й точний механізм розподілу ресурсів у "потрібне русло". Ця ж команда

якісно навчилася "замилувати око" містянам, щоб гарантувати продовження повноважень свого патрона на наступних виборах. Не виходячи за межі міста в політичному плані, Г. Кернес тим не менш був важливою фігурою, угоди з якою шукали загальнодержавні лідери.

- О. Фельдман, власник концерну «АВЕК» й ТЦ «Барабашово». За свою політичну кар'єру встиг «відвідати» різні політичні табори: під час Помаранчевої революції був представником В. Януковича, з 2005 по 2011 роках був народним депутатом V й VI скликань від Блоку Ю. Тимошенко, очолював харківський партійний осередок. Пізніше став членом «Партії регіонів», а далі – депутат від групи «Воля народу» й член партії «Наш Край». Будучи успішним бізнесменом, О. Фельдман не зміг реалізувати себе на політичній арені, залишаючись політиком другого ешелону.

- В. Хомутильник, один з найбільш відомих й впливових українських лобістів, у своїй біографії має сторінку, пов'язану із «Партією регіонів». Однак, після перемоги Революції Гідності, він покинув регіоналів й після цього обирався до Верховної Ради як самовисуванець від округу у Харкові, голова ради партії «Відродження». Засоби масової інформації неодноразово наголошували на причетності В. Хомутильника до різноманітних схем: "відкати від ПДВ", неформальне кураторство митницею, вплив на газові схеми. Ключові законопроекти політика у 2012 р. активно підтримувалися Верховною Радою, що свідчить про його важливість у ланцюзі прийняття рішень оточення і самого В. Януковича. Зазначається також, що після втечі останнього, В. Хомутильник знайшов нового "патрона" в особі одного з лідерів групи «Приват» І. Коломойського.

- Б. Ложкін, засновник групи «УМН Group» («Український Медіа Холдинг»), вважався одним із 30 самих впливових медіа-менеджерів на пострадянському просторі. Сам Холдинг у 2013 році було продано близькому до "Сім'ї" В. Януковича олігарху С. Курченку. Після Революції Гідності й перемоги на президентських виборах 2014 року П. Порошенка, Б. Ложкін очолив Адміністрацію Президента, а пізніше – Національну Раду реформ. Його головним "умінням" вважається здатність досягати компромісу, який би враховував інтереси усіх сторін.

3.2.4. Київська ФПГ

Київський клан, відомий також як "чудова сімка" й "холдинг СДПУ(о)", являв собою нестійку групу бізнесменів, політиків та представників бюрократії, яких очолювали В. Медведчук та Г. Суркіс. Сам клан складався як мінімум з трьох інвестиційних комерційних банків, низки офшорних компаній, металургійних заводів, готелів, цукрових заводів та підприємств харчової промисловості. Вельми прибутковим бізнесом став футбольний клуб «Динамо» (Київ) братів Г. та І. Суркісів.

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х роках різними методами, від скуповування за безцінь пакетів акцій до адміністративного розгрому конкурентів, київський клан отримав контроль над дев'ятьма обласними компаніями – постачальниками електроенергії.

Традиційну назву даного об'єднання олігархів ("київська сімка") на сьогодні правильніше було б назвати "київська п'ятірка" через смерть декого із їх складу. Основний час діяльності клан складали: В. Медведчук, брати Г. та І. Суркіси, В. Згурський (помер в жовтні 2014 р.), Б. Губський, Ю. Лях (помер в грудні 2004 р.), Ю. Карпенко. Відзначається київський клан відмінними стосунками з елітами Росії.

Коренями історія клану йде у часи пізнього СРСР, коли у 1989-му партфункціонер В. Згурський, голова київського виконкому, вирішив наростити свої потуги. Формування "київської сімки" розпочалося із заснування у 1992 році багатопрофільного концерну АТ «Національний інвестиційний фонд "Омета ХХІ століття"». До числа засновників «Омети» (окрім "сімки") увійшла міжнародна адвокатська компанія В. Медведчука «Бі-ай-ем». Фактично, «Омета» була однією з фінансових пірамід 1990-х. До середини 1993 року, понад 12 тисяч "акціонерів" віддали "фонду" київської ФПГ майже півмільярда карбованців. А загальне число "кинутих" громадян перевищило 30 тисяч.

У 1994 році комерційні структури киян утворюють ЗАТ «Промислово-фінансовий концерн «Славутич»». У 1997-1998 роках «Славутич» звільнили від сплати ПДВ на ввезення нафти. За рахунок цього держбюджет не дорахувався понад 3 млрд. грн. податків. На газовому ринку концернові практично одноосібно надали право проводити розрахунки з Туркменістаном за отримане блакитне паливо, у результаті чого борг України 1994 року зріс на \$243,6 млн.

Інтереси київського клану на політичній арені 1990 років обстоювала Соціал-демократична партія України (об'єднана), що офіційно сповідувала помірковану ліву ідеологію. Представники від клану займали ключові посади у її лавах, а "обличчям" партії став В. Медведчук. Він же був у 2002-2005 роках головою Адміністрації Президента (за другої каденції Л. Кучми). Відповідно, приватизація кланом державної власності та прибутки були на належному рівні.

У 2012 році В. Медведчук заснував політичний проєкт "Український вибір", щоб зайняти проросійську нішу у політикумі на фоні втрати рейтингу "Партією регіонів". Представники новоствореної структури відзначилися у пропаганді максимально можливої сепаратизації регіонів України. Загалом, В. Медведчук із спілльниками достатньо часто фінансував найрізноманітніші проєкти, або ж створення вільних економічних зон на півдні, або віддачу всієї повноти влади на місця. Очевидно, мета цих ініціатив одна й полягала у послабленні єдності українських земель.

Свою долю структури київського клану мають у більшості нафтопереробних заводів країни, володіють підприємствами харчової, алкогольної і целюлозно-паперової промисловості. В руках цієї ФПГ вже зосереджені контрольні пакети акцій більшості портів України, у тому числі Херсона, Миколаєва, Одеси.

Медіаресурс "київських" забезпечувався телеканалом «ТЕТ», телекомпанією «Альтернатива», газетою *"Киевские ведомости"* і кількома FM-радіостанціями.

В. Медведчук, небезпідставно, вважається особою, що вчинила злочин – державну зраду й сприяла повномасштабному вторгненню Росії в Україну у лютому 2022 року.

У ході спецоперації СБУ В. Медведчук був затриманий 12 квітня 2022 року й, за рішенням суду, заарештований. 21 вересня того ж року обміняний українською владою на групу українських військовополонених, зокрема з гарнізону Маріуполя.

? Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення терміну «фінансово-промислова група».
2. Проаналізуйте основні процеси формування ФПГ в Україні.
3. Охарактеризуйте вплив основних ФПГ на українське партійно-політичне життя.

Тема 4.

Радикальні опозиційні рухи в Україні

Мета: розглянути зародження й розвиток радикальних опозиційних рухів в Україні в перше десятиліття незалежності та з'ясувати роль представників політичної еліти у процесах політичної нестабільності через організацію та підтримку сепаратистських партій та рухів.

План лекції:

1. Українські аргонавти з УНА-УНСО.
2. Акція «Україна без Кучми» 2001 р.
3. Роль еліт у зародженні відцентрових (сепаратистських) рухів.

Ключові терміни й поняття: касетний скандал, польовий командир, сепаратизм, слов'янська доктрина.

4.1. Українські аргонавти з УНА-УНСО

Українська Національна Асамблея (УНА) сформувалася на основі Української міжпартійної асамблеї (УМА). Символічною датою заснування УНА вважається 30 червня 1990 року. Лідерами руху того року стали син Головного командира УПА, колишній політв'язень Юрій Шухевич та ще один колишній політв'язень А. Лупиніс. Суттєвий вплив на діяльність організації мали й молоді активісти: Д. Корчинський, В. Артеменко, О. Вітович та інші.

В дні заклоту ДКНС УМА створила власні озброєні загони – Українську народну самооборону (УНСО). Головним завданням цієї структури був силовий опір путчистам. Після поразки останніх УНСО не саморозпустилася, а залишилася і почала розвиватись.

8 вересня 1991 року у Львові УМА була остаточно перетворена на політичну партію, яка отримала назву Українська національна асамблея. Партію очолив Юрій Шухевич, який однак не мав реального впливу на процеси в організації, перш за все – через підірване у радянських таборих здоров'я. Але стратегічні

питання діяльності партії вирішував у першу чергу він, зокрема коли йшлося про участь УНСО в конфліктах у Придністров'ї та Абхазії. Зауважимо, що УНА та УНСО у подальшій діяльності стали майже єдиним цілим: *“Коли ми були в краватці з течкою – це була УНА, коли з ножем в зубах – це УНСО”* (Д. Корчинський).

Перші публічні акції УНА-УНСО відбулися восени 1991 року, зокрема під час протистояння з учасниками комуністичної демонстрації в центрі Києва 7 листопада. У лютому-березні 1992 року декілька сотень бійців УНСО взяли участь у “поході на Крим” для демонстрації сили місцевим сепаратистам. З 1992 року важливою складовою діяльності УНА-УНСО стає участь членів організації у локальних конфліктах за межами України (Придністров'я, Абхазія, Ічкерія).

У 1994 році партія (на той час ще не зареєстрована) взяла участь у парламентських виборах, і троє її представників стали депутатами Верховної Ради: О. Вітович (округ № 275, Львівська обл.), Ю. Тима (округ № 365, Тернопільська обл.) та Я. Ілясевич (округ № 282, Львівська обл.). Протягом 1995-1996 років члени УНА брали участь у перевиборах на багатьох округах, але перемогти жодному не вдалося.

Один з депутатів від УНА Ю. Тима (член комісії з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин) так висловився про роботу у Верховній Раді: *“...в стінах цього парламенту перспективи для нашої роботи поки що не видно”*. Більш активними в роботі були О. Вітович (голова підкомісії Ради з прав людини) та Я. Ілясевич (член комісії з питань оборони і державної безпеки). Більшість виступів та законопроектів представників УНА стосувалася необхідності збереження (повернення) ядерного статусу України. Я. Ілясевич, як член відповідної комісії, також приділяв чимало уваги іншим питанням у галузі оборони. Депутати від УНА виступали із соціальними ініціативами, які стосувалися, наприклад, функціонування малого та середнього бізнесу або проблем ЖКГ на території своїх виборчих округів, однак значно рідше. Інші дії цих трьох депутатів вписувались у епатажно-войовничу стилістику організації. Вони нерідко з'являлися у сесійній залі парламенту в камуфляжних одностроях. О. Вітович часто виголошував закиди

на адресу представників чинної влади: міністра іноземних справ України він назвав "американським шпигуном", а віце-прем'єр-міністра В. Пинзеника за лібералізацію цін вимагав посадити на кіл. Члени УНА в парламенті не входили до жодної із фракцій, неофіційно їхню трійку інколи називали "мікрофракцією".

У 1993 році сталися перші внутрішні конфлікти в УНА. Тоді почалися відхилення ідеології від традиційного українського націоналізму, що викликало незадоволення певної частини активістів, в першу чергу – із більш консервативних в цьому відношенні західних областей України. Осередки у Дрогобичі, Стрию та Самборі вийшли зі складу організації й згодом склали основу для нової структури під назвою «Тризуб» ім. С. Бандери.

Восени 1994 року від УНА відійшов її голова Юрій Шухевич, доволі різко висловившись про шлях, котрим пішла організація й засудивши кадрову політику та панславістські настрої Проводу. Партію очолив депутат Верховної Ради О. Вітович.

29 грудня 1994 року після декількох невдалих спроб УНА отримала офіційну реєстрацію в якості політичної партії, але УНСО так і не було зареєстровано на всеукраїнському рівні. Проте й діяльність в рамках легального партійного утворення тривала недовго – вже 6 вересня 1995 року УНА втратила офіційний статус – Міністерство юстиції скасувало своє рішення про її реєстрацію. Це стало одним із факторів, який сприяв поступовому занепаду організації. Вдруге зареєструвати УНА вдалося 29 вересня 1997 року, саме тоді й тривала підготовка до чергових виборів до Верховної Ради України.

Результати участі у виборах 1998 року були для партії вкрай невдалими. 4 листопада було проведено II надзвичайний з'їзд УНА, який відбувся під гаслом "Важко на виборах – легко в бою". На з'їзді було обговорено передвиборчу програму партії та затверджено список кандидатів. Д. Корчинський запропонував учасникам з'їзду свій варіант програми, яка була написана у притаманному авторові іронічному стилі і апелювала, зокрема, до ностальгії виборців за "брежнєвськими" часами. Більшість членів УНА з цієї програмою не погодилася, що стало однією з причин конфлікту, який завершився виходом Д. Корчинського та його прихильників з лав УНА-УНСО.

Виборчий список УНА складався з 42 прізвищ кандидатів, а на одномандатних округах було зареєстровано ще 52 кандидати від партії. Програма, з якою УНА йшла на вибори цього разу, була доволі виваженою та поміркованою. Найбільше уваги приділялося соціально-економічним питанням. Однак результати виборів 1998 року виявились для УНА вкрай невдалими: за неї проголосувало лише 0,39% (24 місце з 30). Більше 1% голосів партія набрала лише у двох областях – Рівненській (2,05%, 11 місце) та Тернопільській (1,18%, 17 місце). Висування по одномандатних округах також не принесло успіху жодному з представників УНА-УНСО.

Наступного року новим головою УНА став А. Шкіль, голова Львівської міської організації УНА-УНСО. Формально партією відтоді керував Провід із семи чоловік, однак очолив Провід саме він.

У 2000–2001 роках УНА-УНСО долучилася до кампанії «Україна без Кучми», яка й стала останнім сплеском активності організації. Бійці УНСО взяли найактивнішу участь у масових заворушеннях 9 березня 2001 р., після чого відбувся тривалий судовий процес над членами організації. Наслідком став глибокий занепад структури та декілька розколів.

Станом на 2004 рік існувало 4 структури, які претендували на назву УНА-УНСО. Їх очолювали А. Шкіль, Е. Коваленко, Ю. Тима та Р. Зайченко з І. Мазуром. Ці організації мали різний юридичний статус, реальну вагу та кількість членів, навіть різне тлумачення абревіатури УНА-УНСО у назві.

УНА взяла участь у парламентських виборах 2002 року, проте результат був ще гіршим, ніж у 1998 році – 0,04% голосів та 31 місце з 33. Єдиним членом партії, що пройшов на одномандатному окрузі, був А. Шкіль, який через конфлікт із соратниками формально йшов як самовисуванець.

Після низки розколів у 2005 року УНА-УНСО вдалося частково возз'єднатися. Офіційним головою УНА знову став Юрій Шухевич, який повернувся до лав партії. Також до «УНА-УНСО Шухевича» приєдналися авторитетні активісти, які до цього перебували у організації Ю. Тими – М. Карпюк та В. Бобрович. Не зважаючи на це, повернутися до рівня активності 1990-х роках. так і не вдалось. А у березні 2014 року партія УНА була використана для перетворення громадського руху «Правий

Сектор» на політичну партію. До проводу нової/старої партії увійшли також представники УНА. Згодом щоправда, УНА вийшла із складу «Правого сектору».

З часу заснування, УНСО планувалася й будувалася, як відкрита масова парамілітарна організація. Її засновники були переконані, що саме постійна ротація членства забезпечить добір тих кадрів, які стануть хребтом структури. Приєднатися до УНСО в якості звичайного стрільця міг будь-хто, не зважаючи на національність, соціальне становище, політичні переконання, вік чи стан здоров'я. У анкетах УНСО були відсутні дві графи, «національність» та «судимість», й цим вона відрізнялася від решти подібних організацій. Ці особливості УНСО, як і решта, пояснювалися тим, що інтелектуальним центром організаційного будівництва є коло молодих фахівців, які встигли отримати фахову освіту як офіцери КДБ, радянських збройних сил в останні роки існування СРСР. Їхня амбітність та конфліктність стали причиною полишення служби в держструктурах, а глибокий ідеалізм не дозволив брати участь у різного роду кримінальних чи приватно-економічних об'єднаннях. Організаційні та тактичні засади УНСО будувалися на підставі якнайширших запозичень та компіляцій, за одним лише критерієм – доцільністю. Цікаво, що повністю було проігноровано досвід УПА та збройного підпілля, оскільки докорінно змінилися умови діяльності та боротьби.

Досить неординарним явищем стала ідеологія УНА-УНСО. На початку діяльності сповідувався інтегральний націоналізм («донцовського типу»). Вважаючи, що інтегральний націоналізм утратив свою привабливість ще у 1940 роках, а копіювання ідей ОУН (р) є звичайним анахронізмом і, окрім повільної політичної смерті, нічого не принесе, керівники УНА-УНСО розпочали модернізацію власної ідеології. Старі гасла пристосовувались до нових обставин, залучався іноземний досвід. Таким чином, захоплення революційністю призвело до синтезу революційних теорій з націоналізмом, запозичення ліворадикальних методів та ідей. УНСО використовувала майже всі методики лівих: штучне створення субкультури, потім постмодернізм, "веселість революції", театральність.

Політологи були здивовані проголошенням «слов'янської доктрини» УНА-УНСО. Самі ж унсовці пояснювали це тим, що вони мають намір перебрати для України привілей захисту слов'янських народів, який раніше монополізувала Росія. Відповідно, все слов'янське мало бути об'єднано навколо Києва. Спочатку "слов'янську доктрину" сприйняли як черговий жарт, однак з часом керівництво УНА провело декілька спільних конференцій з білоруськими та російськими націоналістами, велися також переговори з "Ісламською партією Відродження". Війна у Придністров'ї стала прикладом серйозності намірів УНА-УНСО щодо слов'янства. Унсовці висунули гасло "Української імперії як фактора виживання слов'янської цивілізації". Один з провідників УНА-УНСО А. Лупиніс з цього приводу говорив наступне: *"Наші люди звикли жити у великій державі, ми зробимо Україну великою державою, щоб народу не потрібно було міняти своїх звичок"*.

Наприкінці 1993 – на початку 1994 року УНА-УНСО надто захопилася ліворадикальним екстремізмом. Зокрема, на шпальтах організаційних часописів з'являються статті, присвячені "Червоним бригадам", Маркузе, Дебре, Негрі тощо. Ідеологічною підставою унсовців стало вчення, відоме під умовною назвою "Дзен", що будувалося на екстремально лівій ідеології, зокрема поглядах Мао Цзе-Дуна на організацію партизанської війни. Обов'язковою для вивчення членством УНСО стала "Доктрина дестабілізації" – цитатник, "співавторами" якого стали У. Майнгоф, Р. Курчо, Ж. К. Марігелла, М. Бакунін, П. Кропоткін, а також Р. М. Хомейні та лідери правих Ю. Пілсудський, Ф. Франко, М. Прімо-де Рівера, Б. Мусоліні, Ф. Дювальє. Загалом "Дзен" інтегрально поєднав лівий екстремізм з правим і став, за визначенням унсовців, ідеологією тероризму "четвертого покоління".

Геополітична доктрина УНА-УНСО отримала назву "Києвоцентризм". З самого терміну зрозуміло, що мова йшла про Україну як потужного світового гравця. Лаконічно це оформлювалося у гасло *"змусити Україну говорити з Росією та США тією мовою, якою США говорить з Іраком та Сербією"*. Проте, бачення конкретного шляху для досягнення вказаної мети часто змінювалось. Загалом, у своїх програмах УНА пропонувала 4 зовнішньополітичних концепції:

1. Панславізм. В політиці пострадянської України під "слов'янською єдністю" зазвичай розуміли зближення з Росією. Натомість УНА пропонувала ідею єднання слов'ян під егідою Києва та позбавлення Москви "монополії на захист слов'янських інтересів".

2. "Православний пояс" (О. Вітович): до такого об'єднання, крім України, мали б увійти Болгарія, Сербія, Словаччина, Придністров'я, Грузія, Вірменія.

3. "Інтернаціонал ображених" (Д. Корчинський): необхідність створення блоку країн, які «не вкладаються ні в які міжнародні розклади». Україна мала б стати центром цього формування, до якого б також увійшли *"країни Закавказзя, Чечня, можливо Іран, Югославія, Придністров'я, Білорусія, а також ті недержавні організації різних країн, які незадоволені станом речей у світі"*.

4. "Східносередземноморська цивілізація" (А. Шкіль): до спільного простору Східного Середземномор'я було віднесено Вірменію, Білорусь, Болгарію, Грецію, Грузію, Іран, Кіпр, Курдистан, Ліван, Нагірний Карабах, Придністров'я, Румунію, Осетію, Сирію, Україну, Югославію, Ефіопію та інші визнані й невизнані держави. Об'єднавчим фактором для цього регіону вважалася загроза експансії, з одного боку – російської, з іншого – турецької.

Положення вказаних чотирьох концепцій у статтях та інтерв'ю унсовців нерідко поєднувались між собою.

Зауважимо, що УНА-УНСО найбільш активно серед націоналістичних організації переходила до спроб практичної реалізації своєї доктрини. В першу чергу – це участь її бійців у локальних війнах за кордоном. *"Аби не пролилася кров в Україні, потрібно воювати за її межами"*, – одна з принципових ідей діяльності організації. Керівництво УНА доволі високо цінувало здобутки партії на зовнішньополітичній ниві. А. Шкіль був переконаний, що *"... прийде той час, коли наші заслуги в міжнародному житті України, в міжнародній політиці України будуть визнані і прийняті достойно"*, а Д. Корчинський зауважив: *"УНСО – це зовнішня політика народу на противагу зовнішній політиці держави"*.

4.2. Акція «Україна без Кучми» – 2001 рік

16 вересня 2000 року зник відомий київський журналіст Г. Гонгадзе. Останній був одним із небагатьох українських журналістів, який мав сміливість відкрито критикувати президента Л. Кучму. У 1996-1997 роках Г. Гонгадзе проводив журналістські розслідування, працюючи ведучим програми «Вікна-Плюс» на телеканалі «СТБ». Публічно, під час прямих ефірів на телебаченні, ставив незручні питання чинному президенту, майбутньому керівнику Адміністрації Президента В. Медведчуку, тощо. Активно викривав антидемократичність референдуму 16 квітня 2000 року, створив власний інтернет сайт «Українська правда».

Пошуками зниклого займалися співробітники СБУ, прокуратури й міліції. Колеги журналіста оголосили акцію «Знайдіть журналіста Гонгадзе», до якої долучилося багато небайдужих громадян. 2 листопада того ж року на Київщині було знайдено тіло без голови, яке за окремими ознаками було визначене як належне зниклому журналісту. Наприкінці місяця лідер Соціалістичної партії України О. Мороз оприлюднив

т.зв. "плівки майора Мельниченка", з яких зокрема випливало, що чинний президент України Л. Кучма є прямим замовником викрадення журналіста. Фактично, саме розкручення теми "касетного скандалу" дало поштовх для початку акції «Україна без Кучми».

Акція «Україна без Кучми» стала першою у незалежній Україні, коли громадяни вийшли на вулиці боротися за реальні зміни системи. У акції брали участь 24 політичні партії та громадські організації, серед яких Соціалістична партія України (О. Мороз), партія «Батьківщина» (Ю. Тимошенко), партія «Собор» (А. Матвієнко), Українська Республіканська Партія (Л. Лук'яненко), партія «Реформи і порядок» (В. Пинзеник), УНА-УНСО, "Українська комуністична спілка молоді", Всеукраїнська партія трудящих й інші (як націоналістичні, так і деякі ліві партії).

Проте, "касетний скандал" став лише приводом для початку акції. Причини ж були набагато глибші. Лідери опозиції мали бажання й намір змінити чинну владу, а населення України виступало проти низького рівня життя, обмеження громадянських свобод, почуття національного пригнічення та несправедливості. Зокрема, один з активістів й організаторів акції, В. Чемерис говорив: *“Хтось не міг дати освіти дітям, хтось не міг отримати медичної допомоги, тому що вона практично стала платною, хтось не мав гідного пенсійного забезпечення. Більшість тих людей, які виходили на майдан, швидше всього не знали, хто такий Гонгадзе і зрештою їм було байдуже до того, що, скажімо, там високооплачуваний столичний журналіст загинув”*. Крім того, в Україні утверджувався олігархічний режим, "батьком" якого вважали Л. Кучму. Саме ця система не давала вільно розвиватися дрібному та середньому бізнесу, що був готовий підтримати протест фінансово. Головною рушійною силою акцій протесту стали студенти.

Перші намети на Майдані Незалежності у Києві поставили 15 грудня 2000 року. Головні вимоги протестувальників зводилися до відставки генерального прокурора М. Потебенька та міністра внутрішніх справ Ю. Кравченка, які вважалися причетними до зникнення Г. Гонгадзе. Координаторами акції стали В. Чемерис та Ю. Луценко. Перший з них на той час був відомим громадським

діячем, який встиг зазнати утисків від радянської влади у 1980-х роках, стати депутатом Київської міської ради та народним депутатом України, заснувати громадську організацію Інститут «Республіка», тощо. За визначенням представників українського націоналістичного середовища, згаданий Інститут «став флагманом лівацьких ідей в новітній Україні». Сам же В. Чемерис після початку російсько-української війни у 2014 році "відзначився" засудженням певних епізодів Революції Гідності, висловами на підтримку діячів Партії регіонів й загалом із ностальгією відзивався про режим В. Януковича, як демократичний і правовий: *“Зараз, очевидно, Україна втратила свою незалежність після тих подій, які були три роки тому”* (вислів 2017 р.).

У Юрія Луценка політична біографія куди цікавіша й багатша. У 1995-1996 роках він був головою комітету економіки Рівненської облдержадміністрації. Потім два роки працював у Міністерстві у справах науки і технологій, далі – помічник прем’єр-міністра В. Пустовойтенка (1998-1999). Політична кар’єра Ю. Луценка у 1996-2006 роках була пов’язана із Соціалістичною партією України, він був помічником лідера партії О. Мороза, депутатом Верховної Ради, головою Співки Молодих Соціалістів. У 2006 році Ю. Луценко вийшов зі складу СПУ на знак протесту проти входу партії до коаліції з "Партією регіонів" та Компартією.

Ю. Луценко – відомий “польовий командир” Помаранчевої Революції, член Комітету національного порятунку. У 2005-2006 рр. був міністром внутрішніх справ, повертався на посаду у грудні 2007-го (до березня 2010-го). Саме із "зловживаннями" на посаді очільника МВС й було пов’язане переслідування Ю. Луценка зі сторони В. Януковича, що зрештою оформилося у вирок Печерського районного суду Києва у вигляді 4 років позбавлення волі (помилований у 2013 р.). У подальшому Ю. Луценко брав участь у Євромайдані, обирався до Верховної Ради від «Блоку Петра Порошенка». У 2016-2019 роках обіймав посаду Генерального прокурора України. Що стосується належності до партій, то окрім Соціалістичної, у біографії Ю. Луценка також присутні партія «Народна самооборона» (2007-2012) та «Блок Петра Порошенка “Солідарність”» (2014-2015).

Наметове містечко у Києві діяло з перервами, а станом на кінець січня 2001 року подібні осередки протесту з'явилися ще у 15 містах України. Кульмінацією протистояння стали події 9 березня 2001 року у столиці, коли відбулися масова демонстрація та силові сутички у парку Т. Шевченка та неподалік Адміністрації Президента. За середніми підрахунками, участь в акції протесту взяли 18 тис. осіб. Правоохоронними органами було затримано 217 активістів, 88 з яких заарештували.

Перші сутички між міліцією та учасниками мітингу 9 березня відбулися тоді, коли президент Л. Кучма приїхав в парк Шевченка. Декілька протестувальників намагалися завадити йому пройти до монумента для покладання квітів. Цих активістів арештували, решту ж добряче побили та відтіснили в бік вул. Володимирської. Проте, активісти не кинули своїх напризволяще, прийшли під будівлю МВС на вул. Богомольця й змусили відпустити затриманих.

Основні події розгорнулися близько 15-ї години, коли колона протестувальників проходила повз Банкову. Там вже у повному обладунку чекали бійці міліцейського спецпідрозділу "Беркут". На сьогоднішній день достеменно невідомо, чи самі відчайдухи з УНА-УНСО, а чи міліцейські провокатори серед протестувальників, почали спроби прорватися до будинку Адміністрації Президента. Відповідно, почалися сутички, які тривали близько 30 хвилин. Після цього мітингувальники, так і не прорвавши стрій спецпризначенців, відступили. Далі акція мала перейти до більш "спокійного" перебігу: на 17-ту в Будинку вчителя був призначений установчий з'їзд об'єднання "За правду", що мало об'єднати учасників «України без Кучми». Як пам'ятаємо, у акції брали різноманітні організації та партії, які очевидно потребували спільного координаційного центру.

Однак правоохоронці вже мали зовсім інше уявлення про подальший розвиток подій. Міліція вчинила погром в офісі УНА-УНСО, заарештувавши всіх, кого знайшла. Зокрема тоді було заарештовано майбутнього народного депутата А. Шкіля. Біля залізничного вокзалу та в центрі столиці була влаштована справжнісінька облава на всіх, хто мав символіку «України без Кучми», українську символіку або просто розмовляв українською. Як наслідок – було заарештовано понад 300 осіб. Майже всі вони

були піддані звірячому побиттю в районних відділках, особливо міліціонери тоді "відмітилися" у (символічно) Московському райвідділку (тепер – Голосіївському).

Більшість затриманих згодом випустили, проте 19 учасників акцій протесту стали фігурантами т. зв. справи "9 березня". 25 грудня 2002 року всі вони були засуджені до різних термінів ув'язнення (від 2 до 5 років). Відсутність доказів та явна політичне забарвлення справи, зрозуміло, суд не турбували. Як наслідок, в Україні знову, вперше з часів СРСР, з'явилися політв'язні.

Прямим терором тогочасній владі вдалося на деякий час пригасити протестну активність. Однак, невдовзі ображений на Л. Кучму за звільнення з посади прем'єр-міністра В. Ющенко, у союзі соціалістом О. Морозом та комуністом П. Симоненком розпочнуть нову акцію протесту «Повстань, Україна».

Головною причиною поразки руху «Україна без Кучми» став брак масовості. Організатори самі визнавали, що їм не вдалося надати акції справді масового характеру, зокрема й через відсутність доступу до ЗМІ. Подібної думки притримувався й Левко Лук'яненко: *“25 лютого зі всієї України прийшло тисяч 25. Не 250, а 25, що це є? А позиція президента від чого залежить? Він зверху бачить, що мало людей. Міліція служить президенту. Якби міліція бачила, що тут 300 тисяч людей, півмільйона, вона перейшла б на сторону людей і президент пішов би в відставку”*. Дозволимо собі не погодитися із останньою тезою: події Революції Гідності яскраво засвідчили, що лояльність правоохоронців до протестувальників не залежить від кількості останніх.

Однак, головним наслідком акції «Україна без Кучми» стали процеси, що пригальмували розвитку авторитаризму та одночасно сприяли появі нових політичних партій та громадських організацій. Описувані події завадили Л. Кучмі та його оточенню піти на узурпацію влади шляхом, апробованим вже до того у Росії та Білорусі. Зрештою, й політична кар'єра багатьох сучасних політичних діячів топ-рівня "отримала старт" з подій акції «Україна без Кучми», зокрема того ж Ю. Луценка, Ю. Тимошенко й О. Турчинова.

4.3. Роль еліт у зародженні відцентрових (сепаратистських) рухів

Автори аналітичної записки «Потенціальні загрози регіонального сепаратизму в Україні», яка датована 11 березня 2014 року, вважали, що сепаратизмом як явище, потенційно присутній в будь-якому державному утворенні: *“Сепаратизм активізується в певних умовах, під впливом різних груп факторів, пов’язаних із політичною та соціокультурною трансформацією суспільства, істотним ослабленням або посиленням центральної влади. В цілому сепаратизм як прагнення деяких регіонів держави до відокремлення, набуття більшої політичної самостійності, суверенітету є почасти проявом захисної реакції на процеси, які не влаштовують ту чи іншу частину суспільства в переломні моменти його розвитку”*.

Важливим чинником активізації сепаратистських практик автори аналітичної довідки вважають наявність зовнішніх союзників сепаратистів та їх відносна сила порівняно з державою, де існує сепаратистський рух. Відповідно, сили зовні

здатні забезпечити ресурси, надати політичну та інформаційну підтримку, здійснювати дипломатичний, економічний чи навіть військовий тиск на користь сепаратистів.

У кожній країні існують свої специфічні, характерні тільки для конкретно цього суспільства чинники активізації сепаратистських рухів. В умовах України вони наступні: історичний, релігійний, етнічний, економічний та незавершеність процесу становлення статусу і компетенції центральних органів державної влади й низький рівень внутрішнього кооперування виробництва окремих територій в межах України на тлі переважно односторонньої зовнішньої спрямованості господарських зв'язків, особливо сходу та півдня України на Росію. Опосередковано сюди можемо віднести й мовну своєрідність регіонів, оскільки цю проблему вважаємо більш заполітизованою, аніж її реальний вплив на відцентрові тенденції.

Загалом виходить, що сепаратистські практики в Україні у роки незалежності не є наслідком діяльності потужних регіональних рухів чи організацій, які б спиралися на суттєву підтримку населення. Це, перш за все, інформаційні операції, покликані продемонструвати слабкість української державності, або ж стати засобом тиску на позицію центральної влади з боку частини регіонального політичного істеблішменту та їх "ляльководів".

Найбільш гострий наголос на відцентрових тенденціях робили діячі з оточення В. Януковича та й загалом політики проросійського спрямування. За чотири роки президентства останнього на чільні посади в міністерствах і відомствах України, в тому числі силових, призначалися прямі агенти російських спецслужб. Зокрема, на посаді Міністра оборони України перебували адмірал запасу М. Єжель, Д. Саламатін і П. Лебедєв, які повною мірою спричинилися до максимального зниження боєздатності Збройних Сил України й майже повністю зруйнували їх логістику.

Така ж ситуація була із СБУ, де всі ключові посади обіймали особи, афілійовані із російськими спецслужбами. Відповідно, робота із нейтралізації відцентрових рухів не проводилася, навпаки – головною мішенню української держбезпеки стали

саме українські патріоти та діячі націоналістичного руху. Про масштаби "злиття" вищих керівників СБУ часів президентства В. Януковича із ФСБ може свідчити інформація начальника УСБУ у Львівській області генерал-майора В. Андрійчука, оприлюднена 16 лютого 2015 року: протягом 2013 року Росія заохотила цінними подарунками 4 тисячі працівників СБУ. Зокрема голова СБУ О. Якименко у грудні того ж року був нагороджений іменною зброєю й медаллю "За взаємодію з ФСБ", а начальник контррозвідки СБУ отримав ті ж самі відзнаки й додатково російську медаль "За бойову співпрацю".

Відповідно, на початок військової агресії РФ проти України, тут склалася розвинена мережа "п'ятої колонії": складна, неоднорідна й розгалужена. Головна ставка російського керівництва робилася на Автономну Республіку Крим та 8 областей сходу й півдня України: Донецьку, Луганську, Харківську, Одеську, Дніпропетровську, Запорізьку, Херсонську й Миколаївську.

Головним "політичним легітимізатором" анексії Росією Автономної республіки Крим стала партія "*Русское єдинство*", яку очолював майбутній псевдоголова кримського уряду С. Аксьонов. Цікаво, що у 2010 році на виборах до Верховної Ради Криму ця партія набрала лише трохи більше 4% голосів. Зауважимо, що створено цю партію було у 2008 році в результаті злиття проросійських організацій, таких як "Російська громада Криму" (С. Цеков) та "Севастополь – Крим – Росія". Двох представників останньої організації, В. Под'ячого та С. Ключова у 2011 році було засуджено до 3-х років умовно за посягання на територіальну цілісність України, оскільки у січні 2008 р. вони вимагали від парламенту автономії ухвалення рішення про приєднання до Росії.

Найвідомішими в сучасній історії України проявами регіонального сепаратизму була популярна на початку 1990-х років серед частини суспільно-політичних діячів Донеччини ідея відродження "Донецько-Криворізької республіки", що незначний час існувала у 1918 році. Локомотиви сепаратистської ідеї апелювали до наступних чинників:

- а) переважна російськомовність населення областей, що мали ввійти до "Донецько-Криворізької республіки";
- б) значний рівень урбанізації цієї території України;

- в) високий економічний потенціал;
- г) підвищена етнічна строкатість регіону.

"Донецько-Криворізька республіка" у разі її утворення могла б ментально тяжіти до Росії.

Загалом, сепаратистські тенденції на Донеччині з'являються ще на початку 1990 років і в процесі свого розвитку спричиняються до переплетіння діяльності як окремих громадських організацій та рухів, так і політичного керівництва регіону. Можемо виокремити основні етапи цього "великого шляху":

1. *«Федеративно-земельний устрій», В. Чупрун: ідея федералізації України та надання Донбасу значної господарсько-економічної самостійності. Локомотиви – "червоні директори"»* В. Ландик та Ю. Звягільський, а рупором став один з лідерів шахтарського руху Ю. Болдирев, якого спочатку роблять депутатом Верховної Ради, а потім і заступником.

12 листопада 1992 року на сесії Донецької обласної ради її головою був обраний В. Чупрун, з постаттю якого й асоціюється політичне зародження сепаратизму у регіоні. До речі, саме за його сприяння у 1993 році в Донецькій області було проведено з'їзд забороненої Компартії, і вона відновила свою діяльність. У лютому 1993 року В. Чупрун у інтерв'ю відверто заявив: *"Давно ведуться розмови про федералізацію. На жаль, крім слів, ми далеко не просунулися. Багато цивілізованих держав з урахуванням своєї специфіки вже давно пішли цим шляхом. Ми вивчаємо досвід Німеччини, Швейцарії, США. Взяли все, на наш погляд, прийнятне для нас. Порадили внести офіційну статтю в проект Конституції країни. Ми пропонуємо, якщо розглядати схематично, федералізацію управління економікою і систему формування регіонального ринку... Регіони зобов'язані мати внутрішню і зовнішню самостійність. Самостійність регіонів зміцнить державу".*

У 1993 році відбулася перша спроба примусу офіційного Києва до федералізації України. Зокрема, через політичні рішення регіональних органів влади та шахтарський страйк, спровокований "червоними директорами" (157 шахт і 17 шахтобудівних управлінь). Тоді на шляху ідей сепаратизму повсталала Незалежна профспілка гірняків України, керована О. Мрілем. Однак, місцеві

політичні еліти не припинили сепаратистської діяльності й далі розхитували регіон, проводили досить неоднозначні опитування (завуальовані референдумами про федералізацію та права російської мови). Лише з обранням на посаду президента України Л. Кучми й встановлення чіткого централізованого управління державою, перші сепаратистські наміри донецької політичної еліти вдалося загальмувати.

2. *"Інтернаціональний рух Донбасу".*

Виник наприкінці існування СРСР. Представники руху виступали за присвоєння російській мові статусу офіційної і державної, боролися проти "ревізії історії", виступали за збереження СРСР, а після його розвалу – за зміцнення зв'язків з Росією. Подібні "рухи" виникли під керівництвом КДБ, як протипага набираючим силу на початку 1990 років національним рухам. Поруч із цим й українська філія «Інституту країн СНД» (В. Корнілов), який має відношення до російських спецслужб. Колишні "інтернаціоналісти" були активовані російською ФСБ під час подій Помаранчевої Революції 2004 року й у 2014 році.

Організаційне оформлення "ІРД" відбулося 18 листопада 1990 року. На установчій конференції організації були присутні близько сотні осіб, які представляли сепаратистів з кількох міст Донецької області: Донецька, Макіївки, Єнакієвого, Ясинуватої, Красного Лиману та деяких інших міст. Конференція обрала Центральну Раду "ІРД", до складу якої увійшли Д. Корнілов, В. Заблоцький, гірник шахти імені Челюскінців В. Хомутов, вчителька донецької середньої школи № 72 О. Маринцова, В. Корнілов, шахтар Є. Маслов та І. Сичов.

8 жовтня 1991 року членами "Інтерруху" на мітингу було піднято сепаратистський "червоно-синьо-чорний триколон", за однією з версій, таким був прапор "Донецько-криворізької республіки" (1918).

3. *"Рух за відродження Донбасу" та "Слов'янська партія".*

Керівником "Руху за відродження Донбасу" був проросійських політик українофоб О. Базилук. У 1992 році він став одним з засновників проросійської політичної сили в Україні – "Слов'янської партії", яка об'єднала у своїх лавах низку регіональних організацій українофобського характеру:

"Вітчизняний форум" (Запоріжжя і Миколаїв), "Рух за відродження Донбасу" й "Інтеррух Донбасу" (Донецьк), рух "Демократичний Донбас" (Луганськ), "Громадський форум" (Київ), "Рух Демократичних реформ", "За Союз" і "Вибори-89" (Харків). Спочатку партія мала назву "Громадянський конгрес України" й мала 3 співголови: О. Базилук (Донецьк), В. Мещеряков (Харків) і В. Терехов (Крим). У 1995 році до її складу влилася "Республіканська партія Криму" на чолі з С. Цековим, тогочасним головою Верховної Ради АРК. У 1996 році партія ініціювала створення "Конгресу російських організацій України" (КРО). Від 1998 році – змінила назву на "Слов'янську партію". Основна риторика партії – українофобія; надання російській мові статусу другої державної; інтеграція України, Росії та Білорусі; пропаганда федералізації України.

4. *Донецька мафія.*

Окремий "внесок" в розвиток сепаратистських тенденцій на Донеччині вклала кримінальна "еліта" регіону, яка фактично у 1990-ті роки встановила економічний, а потім і політичний контроль над Донецькою областю. У другій половині 1990 рр. спецслужби РФ руками бандитів ними ж створеного ОЗУ «Люкс» займалися "зачисткою" Донбасу від незговірливих бізнесменів. Фактично, негласна окупація Донбасу Росією з допомогою ОЗУ «Люкс» була першою масштабною спецоперацією Росії проти України. Створивши таким чином на Донбасі плацдарм, РФ отримала можливість офіційного фінансування своєї "п'ятої колони" в Україні та просування її у вищі ешелони української влади. Як результат – до "бойового крила" ОЗУ «Люкс» додалося "крило політичне" – "Партія регіонів". Потім була "зачистка" політичного простору під кандидата від РФ в президенти України В. Януковича. Зокрема, саме із цим пов'язують вбивство одного з його політконкурентів Є. Кушнарьова.

5. *"Партія регіонів"*

У листопаді 2000 року на об'єднавчому з'їзді п'яти партій ("Партії Труда", "Партії Солідарності", "Красивої Партії", "Партії Пенсіонерів" і "Партії Відродження") В. Рибак провів установчий з'їзд, й організували одну партію з назвою "Трудова Солідарність", яка в березні 2001 року була перейменована в "Партію регіонів".

З 2001 року на Донеччині (та й Луганщині) з'явилося об'єднане проросійське політичне партійне керівництво. Перед партією ставилися політичні завдання подібні неформальному політичному руху "Інтеррух Донбасу", але без відвертого проросійського шовінізму.

За часів перебування В. Януковича на посаді голови Донецької ОДА відбувається зближення місцевих кримінальних угруповань й регіональної політичної еліти, які об'єднують свої зусилля для взяття під контроль всієї Донецької області. Політична сила "Партія регіонів" поступово займає провідну роль на полі діяльності проросійських сил та рухів, акумулюючи федералістські та регіоналістські гасла південно-східних регіонів України.

Серед найбільш "одіозних" сепаратистських організацій північного сходу України вирізнявся харківський "Оплот", який позиціонував себе як спортивний клуб. Ця організація підтримувала тісні зв'язки із російським неонацистським рухом "РНЄ" ("*Руское национальное единство*"). До речі, серед членів "РНЄ" був й маріонетковий "народний губернатор ДНР" П. Губарєв. "Оплот" брав участь у створенні "Українського фронту", на засіданні якого у Харкові вже втікач В. Янукович у 2014 році мав оголосити про відділення південно-східних областей України й утворення автономної держави (чого так і не сталося). Сам "Український фронт" був досить "цікавим" утворенням, серед ключових фігур якого згадувалися М. Добкін (на той час – голова Харківської ОДА), Г. Кернес, О. Царьов та Д. Святаш. Фактично, ініціатором створення "фронту" стала "Партія регіонів", а до діяльності, окрім "Оплоту", ще долучилися "Український вибір" В. Медведчука, байкерський клуб "Нічні вовки" (рос. – "*Ночные волки*"), фонд "*Пересвет*", "Об'єднання ветеранів війни у Афганістані" та громадянське об'єднання донських козаків ("*Союз козаков Области війська донського*"). Всецїлу підтримку проросійським сепаратистам висловила Компартія України та особисто її лідер П. Симоненко.

На початку української незалежності заявив про себе й *закарпатський "русинський" сепаратизм*. На відміну від донецько-криворізького, цей вид сепаратизму базувався на двох позиціях:

1. На спробі довести мовно-культурну та історичну окремішність "підкарпатських русинів" від українців;

2. На географічному розташуванні (саме район, довкола якого мало початися будівництво “Підкарпатської Русі”, є географічним центром Європи).

Брак потужної сировинної бази та великої промисловості, на думку лідерів русинських сепаратистів, повинен був компенсуватися туристичною галуззю та ймовірним зацікавленням регіоном із боку іноземних держав, зокрема як ідеальним місцем для розміщення військових баз.

За даними перепису 2001 року, 10 тисяч мешканців Закарпаття (0,8% від населення області) назвали себе русинами. В регіоні існують організації, які називають себе русинськими, виходять газети та журнали, а також книжки “русинською мовою” (суміш російської, церковнослов’янської та закарпатських діалектів української мови).

У 2008 році так званий “Другий європейський конгрес підкарпатських русинів” проголосив створення республіки “Подкарпатська Русь” й оголосив ультиматум Закарпатській обласній раді з вимогами автономії. Після цього священник УПЦ МП Д. Сидор у Мінську проголосив “незалежність” “республіки Подкарпатська Русь”. Наступний етап активізації русинського питання відбувається від початку російсько-української війни 2014 році. У 2015 році російські ЗМІ писали, що русини звернулися до парламентів Чехії, Словаччини та Угорщини й ряду європейських інституцій, щоб вони домоглися від офіційного Києва визнання автономного статусу вже всього Закарпаття.

У матеріалах 2010 року, які були присвячені місцевим виборам на території Закарпатської області, зазначалося, що у списку партії “Опозиційна платформа – За життя” до Ужгородської міської ради присутній настоятель місцевого кафедрального собору УПЦ МП Д. Сидор – відомий сепаратист. Крім того, передвиборча програма партії містила пункт щодо *“створення кафедри русинської мови та літератури на базі Ужгородського національного університету”*.

У 2017 році про фінансування РФ проєкту “Закарпатський край”, що пропагує ідеологію проросійського русинства заявив голова СБУ В. Грицак: *“Росія змінила тактику, вони почали фінансувати політичну активність в нашій державі. Одна з цілей – прихована федералізація”*.

Разом із тим, русинство – не єдина загроза на Закарпатті. Ще у 2017 році українські та європейські політики звернули увагу на політику уряду Угорщини на території Закарпатської області. У населених пунктах, де проживає угорська етнічна меншина часто із візитами перебували керівники Угорщини, угорськомовному населенню офіційний Будапешт надає безвідсоткові кредити та гранти. Все це відбувається на фоні систематичних заяв про автономію угорців Закарпаття. Зокрема, прем'єр-міністр Орбан говорив, що *"угорці, які живуть у Карпатському регіоні, мають право на подвійне громадянство, на право національної спільноти й на автономію"*.

Попри те, що офіційно, на рівні влади Угорщини, мова про територіальні претензії не ведеться, однак всупереч українському законодавству, на території Закарпатської області масово роздавалися угорські паспорти. До чого призвели подібні дії РФ на території Донецької та Луганської областей вже загальновідомо. Від 2012 року угорські паспорти вже отримали близько 100 тисяч мешканців Закарпаття, не виключаючи й владні кола. Зокрема, станом на 2017 рік було відомо про такі дії стосовно депутата Ужгородської районної ради М. Ветровської, депутатів Виноградівської райради А. Горонді та К. Кірелл. Згідно з процедурою, усі ці депутати мали б скласти присягу на вірність Угорщині.

Варто зауважити, що проросійські медіа, які раніше "розганяли" русинську тему на Закарпатті, від 2014-2015 років переключилися на "угорську автономію".

? Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте особливості політичної діяльності партії УНА (УНСО).
2. Визначте хто з представників сучасної політичної еліти розпочав політичну кар'єру під час акцій «Україна без Кучми».
3. Проаналізуйте причини зародження сепаратистських рухів в Україні та роль політичної еліти в цих процесах.
4. Порівняйте відцентрові тенденції на Донеччині та на Закарпатті.

Тема 5.

Політична еліта й виклики модерних революцій

Мета: визначити роль модерних українських революцій для формування нової генерації політичної еліти, простежити розвиток політичної кар'єри організаторів та учасників революційних подій.

План лекції:

1. Революція на граніті.
2. Помаранчева революція.
3. Революція Гідності.

Ключові терміни й поняття: Майдан, політичне голодування, революція

5.1. Революція на граніті

Станом на осінь 1990 рік у представників українського демократичного руху складалося враження, що компартійна верхівка готувалася до повернення республіки у минуле, нівелювавши положення Декларації про державний суверенітет України. Комуністична влада намагалася скористатися тим, що значна кількість громадян не мала чітко визначеної політичної позиції, а націонал-демократичні сили ще не розширили коло своїх прихильників до значних масштабів. У боротьбу із спробами консервативного розвороту включилася молодь.

2 жовтня 1990 року, за ініціативи Української студентської спілки та львівського Студентського братства стартувала акція ненасильницької громадянської непокори, яка отримала назву «Студентська революція на граніті». Спершу події відбувалися на Площі Жовтневої революції (тепер – Майдан Незалежності). Там з'явилися намети й група студентів, переважно з київських та львівських вишів, оголосила голодування і висунула політичні вимоги:

1. Дострокове припинення повноваження Верховної Ради України та призначення нових виборів на багатопартійній основі восени 1991 року.

2. Відставка голови Ради Міністрів України В. Масола.

3. Прийняття закону про націоналізацію майна КПУ та ЛКСМУ.

4. Недопущення підписання нового Союзного договору.

5. Повернення в Україну солдатів, які проходять строкову службу за межами держави, і забезпечення проходження служби на території республіки юнакам подальших прозовів.

Лідерами акції були:

– Олесь Доній (Київ). За фахом історик. У 1990–1991 роках був заступником голови НРУ, членом Центрального проводу. Співголова Української студентської спілки (1991–1992). Потім – керівник Центру екстремальної політики, член правління міжнародного фонду «Відродження», член президії Конгресу української інтелігенції, керівник арт-клубу «Остання барикада», президент Центру дослідження політичних цінностей. Голова партії «Молода Україна» (1999–2000). Обирався депутатом Київської міської ради (1994–1998), народним депутатом України (2007–2014).

– Маркіян Іващишин (Львів), [1966–2019]. Засновник Студентського братства Львівської політехніки, в подальшому – фундатор Мистецького об'єднання «Дзига», фестивалів «Вивих», продюсер гуртів «Океан Ельзи», «Мертвий півень» та ранніх проєктів Руслани, тощо. У 1989–1993 роках – депутат Львівської обласної ради 1-го демократичного скликання. На початку 1990-х років робив спробу організації право-консервативної партії «Третя Республіка». Наприкінці 1990-х років належав до Народно-демократичної партії, пізніше до партії «Реформи і порядок». Співорганізатор акції «Україна без Кучми». Навесні 2004 року разом з В. Каськівим взяв участь у створенні громадської ініціативи «Пора». Був довіреною особою кандидата в Президенти України В. Ющенка. Голова Львівської міської організації партії «Пора» (2005), депутат Львівської міськради за партійним списком (2006), голова постійної комісії з питань культури, дозвілля, промоції, засобів масової інформації та туризму.

– Олег Барков (Дніпродзержинськ (нині – Кам'янське), Дніпропетровська обл.), голова міської Української студентської спілки.

Також серед координаторів акції були:

– Олег Тягнибок (Львів). За фахом лікар та юрист. У 1991–1994 роках очолював Студентське братство Львова. Депутат Львівської обласної ради (1994–1998). Член СНПУ, очолював Львівський та Київський осередки. Народний депутат України ІІІ, ІV та VII скликання. З 2004 року очолює партію ВО «Свобода», яка у 2012 році змогла провести до Верховної Ради України 36 депутатів за партійними списками.

– В'ячеслав Кириленко (Київ). У 1992–1993 роках очолював Українську студентську спілку. 1993 – член НРУ, очолював Молодий рух (1993–2001). 2002 – заступник голови Української народної партії. За президентства В. Ющенка був членом Уряду Ю. Тимошенко та Ю. Єханурова. Голова політичної партії Народний союз «Наша Україна» (2007–2008), потім – партії «За Україну!» (2014-го об'єдналася із партією «Народний фронт»). Народний депутат України ІІІ–VІІІ скликань, 2014–2019 роки – Віце-прем'єр-міністр.

Зауважимо, що серед голодуючих також були відомі сьогодні митці, письменники та політики, зокрема Оксана Забужко, О. Ірванець, С. Павличко, В. Кіпіані, П. Розенко, В. Рог та О. Медуниця. До студентів приходили політики й колишні дисиденти, частими гостями табору були барди Е. Драч та Марія Бурмака. До голодування приєдналася народна артистка України Ніла Крюкова, приходила Ліна Костенко. Кілька народних депутатів на підтримку студентів також оголосили голодування просто в сесійній залі Верховної Ради. Відомий письменник Олесь Гончар після відмови комуністів у Верховній Раді підтримати студентів, демонстративно поклав свій партквиток.

Символом голодуючих були білі пов'язки на головах. Чорні пов'язки носили активісти, які не голодували, але допомагали проводити протест: підтримували порядок, забезпечували медичне обслуговування тощо.

Спочатку акція планувалася під стінами Верховної Ради, однак на заваді цьому стали посилені заходи міліції. Відповідно, було прийнято рішення зайняти позиції на площі Жовтневої революції й розгорнути наметове містечко просто там. Зважаючи на те, що все було зроблене за лічені хвилини, правоохоронці не встигли вчасно

відреагувати на отриманий сигнал. Молоді хлопці стали в кордон, щоб захистити протестувальників й розганяти їх силою не наважилися.

Участь в акції взяло кілька сотень студентів. 137 тримали голодування від одного до 12 днів. Як згадувала учасниця голодування Анжела Рудницька: *“Вже тоді ми називали Майдан територією, вільною від комунізму. Це був час катарсиса не лише для юних революціонерів, а й для країни, яка вміє думати і дивитися у майбутнє. Це були стреси, хвороби, втрата свідомості, поїздки у лікарні, допити і т.і. А ще – це були зустрічі, знайомства із легендарними борцями за Україну, єднання поколінь. Це був початок того, що ми зараз святкуємо 24 серпня. І кому здається, що незалежність нам була дана просто так – нічого не знає про історію своєї країни. Незалежність – це історія боротьби багатьох поколінь, котре усіляко замовчувалося колись комуністичною ідеологічною машиною”*.

Студентська ініціатива отримала в українському суспільстві позитивний резонанс: ідеалістично налаштована молодь, яка діяла в ненасильницький спосіб, викликала симпатію, навіть безвідносно від її ідеологічного андеграунду. Звичайні мешканці Києва надавали допомогу маніфестантам, приносили теплі речі, їжу, окріп. Варто зауважити, що з ініціативи секретаря парткому Київської політехніки В. Крючкова були привезені розкладачки. Крім того, адміністрації закладів вищої освіти надавали можливість групам пікетників, які формувалися із середовища голодуючих, виступати в студентських аудиторіях із закликами підтримати акцію та її вимоги.

Перед початком акцій протесту, керівники студентських організацій розраховували на цілковиту підтримку депутатів демократичних партій. Однак, «Революція на граніті» стала несподіванкою не лише для влади, але й для тогочасної (патріотичної) опозиції. Представники «Народної Ради» зустрілися з лідерами молоді лише 3 жовтня і, вислухавши вимоги, намагалися переконати їх прибрати гасло про позачергові вибори. У багатьох спогадах про події зламу 1990-1991 років зустрічаємо тезу про блокування/саботування представниками антикомуністичної опозиції у Верховній Раді питання саме щодо позачергових виборів. Учасники тих подій висловлюють

припущення, що останні побоювалися програти передвиборчі перегони. Однак саме збереження комуністичної більшості у Верховній Раді вже незалежної України вважається найбільшим програвом української демократії.

Тактичною перемогою студентської акції стало відвідання 5 жовтня табору на площі Л. Кравчуком, який, з одного боку, безуспішно намагався домовитися з протестувальниками, а з іншого – залякати їх. Однак українська компартійна влада свідомо не йшла на загострення ситуації: намагалася водночас ігнорувати вимоги голодуючих та не допустити силового розгону. Про те, що силова акція проти молоді може мати для влади неочікувані наслідки свідчив той факт, що 6 жовтня на підтримку молоді була проведена масова акція, у якій взяли участь до 50 тисяч киян.

9 жовтня був проведений круглий стіл, на якому маніфестантів вмовляли припинити голодування. Тут ситуативно збіглися позиції як очільника «Народної Ради» І. Юхновського, так і лідера компартійної більшості Л. Кравчука. Зрештою, влада пішла на певні поступки: на розгляд Верховної Ради було винесено питання відставки уряду В. Масола та інші вимоги студентів. Однак, на той час ці вимоги були непрохідними у сесійній залі.

11 жовтня лідери голодувальників, зважаючи на ігнорування владою їхніх вимог, закликали молодь активізувати протести. Київ охопили масові виступи, у вишах та інших навчальних закладах припинялися заняття.

15 жовтня відбувся багатотисячний мітинг біля будівлі Верховної Ради, Хрещатик був перекритий, а маніфестанти зайняли червоний корпус Київського держуніверситету ім. Т.Г. Шевченка.

16 жовтня біля будівлі Верховної Ради з'явилося ще одне наметове містечко, до студентів почали приєднуватись робітники київських підприємств та організацій. Крім того, протести перекинулися в регіони. Під тиском вулиці влада почала здавати позиції й того ж дня для переговорів з лідерами акції протесту була створена погоджувальна комісія парламенту.

Наступного дня Верховна Рада 314-ма голосами ухвалила постанову “Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 р.”, що формально прийняла умови протестувальників, щоправда у пом’якшеному вигляді:

1) Замість перевиборів було передбачено проведення референдуму щодо довіри до Верховної Ради.

2) Строкова військова служба за межами України мала відбуватися лише за добровільної згоди громадян, але для цього ще слід було створити відповідну законодавчу базу.

3) Підписання нового союзного договору дипломатично було назване "передчасним".

4) Було обіцяно поставити на голосування питання відставки В. Масола.

17 жовтня було проголошено завершення акції протесту, демонтовано наметове містечко біля будівлі парламенту та звільнені раніше захоплені приміщення закладів вищої освіти. На наступний день було розформовано наметове містечко на Жовтневій площі.

Попри перемогу «Революції на граніті», більша частина вимог протестувальників так і не була виконана. Крім того, щоб не допустити повторення протестів, правоохоронці спробували залякати активістів. З використанням провокації був заарештований один із найрадикальніше налаштованих народних депутатів С. Хмара, а згодом ув'язнений молодіжний лідер О. Доній. За кілька місяців заарештованих відпустили, однак сигнал був очевидним.

Важливим наслідком студентської акції протесту стало поглиблення розколу у комуністичній верхівці України, частина з якої продовжувала орієнтуватися на керівників СРСР (перший секретар С. Гуренко). Разом із тим, посилила свої позиції націонал-комуністична група, яка вбачала перспективу у зміцненні республіканського суверенітету та намагалася перехопити ініціативу у цьому питанні у демократичній опозиції, щоб провести революційні зміни зверху (Л. Кравчук).

Ще одна спроба повторити успіх студентського голодування була зроблена через два роки. З 6 по 23 жовтня 1992 року на Майдані Незалежності студенти знову розбили наметове містечко й оголосили голодування, вимагаючи відставки уряду та реформ. Акція також завершилася частковою перемогою: відставкою тодішнього прем'єра В. Фокіна, що був призначений на місце В. Масола. Крім того, кардинальних змін (реформ) наобіцяв Л. Кучма, який став новим прем'єр-міністром. Однак і ці обіцянки не були реалізовані повною мірою.

5.2. Помаранчева революція

Помаранчева революція – це ціла кампанія протестів, мітингів і пікетів через фальсифікацію на виборах президента. У передвиборчій кампанії штаб В. Ющенка використовував у політичній символіці та агітматеріалах яскравий помаранчевий колір, що й дало ім'я усій акції протесту. Політичні сили, які очолили протест, отримали назву “помаранчеві”. Протилежний табір прихильників В. Януковича став називатися “біло-синім”, також за кольором політичної символіки.

Напередодні президентських виборів 2004 року Л. Кучма залишався найпотужнішим центром політичного впливу. Однак, зважаючи на те, що чинний гарант Конституції вже не міг балотуватися на найвищу посаду в державі, розпочалося переформатування політеліти під перспективних кандидатів у Президенти – В. Ющенка та В. Януковича. Щоб стримати відцентрові тенденції та не допустити нівелювання впливу Л. Кучми на ситуацію в країні, влада ініціювала інтригу навколо можливого його третього президентського терміну.

"Справою техніки" стало забезпечити позитивне рішення Конституційного суду України (грудень 2003 р.) з цього приводу. За словами В. Пустовойтенка: *"...Треба віддати Кучмі належне, що саме він до останку тримав у купі табір провладних партій. Якби він так довго не натякав про можливу участь власної особи у третіх перегонах, вони б уже давно розбіглися в різні боки і про єдиного кандидата навряд чи домовилися"*.

Тактичним успіхом опозиційного кандидата В. Юценка стало об'єднання зусиль з Ю. Тимошенко, іншим харизматичним опозиційним лідером. Лідерка «Батьківщини» не висунула свою кандидатуру на вибори й тим самим, фактично, забезпечила В. Юценку гарантоване проходження у другій тур.

Під час першого туру виборів були апробовані нові методики фальсифікації: "карусель", вкидання бюлетенів, надання можливості голосування на дому (представники дільниць ходили зі скриньками для голосування по домівках, що давало можливість підвищити явку у цільових регіонах, контролювати вибір громадян, а також підвищувало ризик вкидання бюлетенів) тощо.

За підсумками другого туру виборів 21 листопада 2004 року Центрвиборчком оприлюднив дані про перемогу В. Януковича з 49,46% (15 млн.) голосів проти 46,6% (14,2 млн.) голосів у В. Юценка. Опозиція ж організувала у центрі столиці трансляцію паралельного із Центрвиборчкомом підрахунку голосів в рамках дозволеною місцевою владою акції «Всенародний підрахунок голосів». Таким чином передбачалося розміщення на Майдані Незалежності лише 27 наметів (відповідно до кількості українських регіонів). Паралельно розпочався мітинг протесту проти фальсифікацій на виборах. Саме тут були озвучені результати екзитполів, що засвідчували однозначну перемогу В. Юценка, наметове містечко стрімко розросталося і врешті перекрило Хрещатик.

З метою призупинити процес передачі влади від Л. Кучми до В. Януковича, команда В. Юценка подала до Верховного суду клопотання про оскарження дій Центрвиборчкому через численні порушення під час другого туру в Донецькій та Луганській областях.

Масові акції протесту листопада-грудня 2004 року були зумовлені низкою причин:

– курс на консолідацію влади в руках Президента, автократична форма правління, одноосібне ухвалення чинним Президентом кадрових тощо рішень;

– шалений тиск влади на опозицію протягом передвиборчої кампанії й побоювання перетворення подібних методів на основний інструмент управління;

– утиски малого та середнього бізнесу;

– зовнішньополітичні коливання початку 2000-х років: від “європейського вибору” і “євроатлантичної інтеграції” до “єдиного економічного простору” з пострадянськими республіками.

Зі зрозумілих причин саме Київ став епіцентром масового громадянського спротиву. У столиці протестні акції збирали сотні тисяч людей. В низці регіонів, зокрема на сході та півдні, збиралося від 1 до 10 тисяч осіб. (у Харкові зібралося не менше 50 тисяч протестувальників). У західних регіонах України рахунок учасників “помаранчевих” акцій протесту відразу йшов на десятки тисяч, а обласні ради почали ухвалювати рішення про визнання В. Ющенка переможцем на президентських виборах. Ці акти були сумнівними з точки зору законодавства, однак політично та морально обґрунтовані.

У столиці акція протесту лише розросталася, до Києва з регіонів приїжджали тисячі людей для участі у протестах. Під контроль опозиції, штаб якої розташовувався в Українському домі, перейшли Будинок профспілок та Жовтневий палац (Міжнародний центр культури і мистецтв Федерації профспілок України). Розширилася й географія та чисельність акцій протесту в областях.

3 грудня Верховний суд України ухвалив рішення скасувати результати другого туру голосування через системний характер фальсифікацій і провести переголосування 26 грудня 2004 року. Реалізація цього рішення передбачала низку політичних компромісів, серед яких головним стала згода українського політикуму на конституційну реформу. Таким чином, не пізніше 1 січня 2006 року Україна мала стати парламентсько-президентською республікою.

Компромісні домовленості еліт зменшили суспільну напругу. Однак “помаранчеві” акції тривали й далі, наметові містечка на центральних майданах міст країни залишалися.

За підсумками переголосування другого туру виборів, перемогу здобув В. Ющенко, отримавши 51,99 % (15,1 млн.) голосів виборців проти 44,2 % (12,8 млн.) у В. Януковича. Таким чином, розрив між ними склав понад 2,3 млн. осіб.

Головним негативним наслідком президентських виборів 2004 року стала поляризація українського соціуму. Фактично, було закладено міну повільної дії під політичну стабільність, яка потужно "вибухнула" у 2013-2014 роках. Не в останню чергу посприяли цьому й політичні еліти, які орієнтувалися на Росію. Ще у 2004 році, в розпал активної фази Майдану, керівники "Партії регіонів" організували "Севєродонецький з'їзд депутатів усіх рівнів" під час якого намагалися створити "Південно-Східну Українську Автономну Республіку". Крім того, було прийнято рішення про створення "Міжрегіональної ради органів місцевого самоврядування українських регіонів". Ключовим містом для сепаратистів тоді було визначено Харків. У тому, що Україна тоді не втратила Донбас й загалом не перетворилася на поле громадянської війни, була й заслуга Л. Кучми, який особисто втрутився у процес. Крім того, Росія тоді ще не була готова скористатися нестабільністю в Україні для проведення чергової "спецоперації".

Тим не менш, саме події Помаранчевої революції стали каталізатором для появи та реанімації маргінальних проросійських і сепаратистських рухів Донеччини: "Слов'янської партії", Прогресивно-соціалістичної партії України Н. Вітренко, партії *"Русский блок"*, КПУ, "Конгресу руских громад" тощо. Тоді ж сепаратисти вперше сформували в порядку денному питання виникнення так званої "Донецької республіки". Основним тогочасним рупором цієї ідеї стала однойменна організація, серед засновників якої був Г. Пургін. У своїх листівках сепаратисти проголошували плани створення на території Дніпропетровської, Запорізької, Харківської, Херсонської, Донецької та Луганської областей так званої "Донецької федеративної республіки". Зауважимо також, що донецькі сепаратисти брали активну участь в заходах російської неофашистської організації "Євразійський союз молоді" О. Дутіна, а також відвідували прокремлівський форум *"Селігер-2013"* в Росії, де отримували гроші на свою діяльність.

На президентство В. Ющенка українці покладали більше надій, аніж йому вдалося реалізувати. Політик, однак, не вважає своє президентство невдалим: *“Я зараз буду нескромним. Я до сьогоднішнього дня глибоко переконаний, що Україні потрібний політичний курс Президента Ющенка. В найширшому значенні цього слова”*. Близька соратниця і, як вважалося, одностудця В. Ющенка, "принцеса Помаранчевої революції" Ю. Тимошенко перетворилася на злісного ворога третього Президента, яку неодноразово звинувачували у популізмі.

Ще один з лідерів Помаранчевої революції, П. Порошенко був керівником виборчого штабу В. Ющенка. Після перемоги останнього отримав посаду секретаря РНБО, однак змушений був подати у відставку. О. Турчинов у 2004 році також був одним із лідерів Помаранчевої революції, очолював виконком із забезпечення координації акції протесту під час подій на Майдані. Був одним із заступників керівника виборчого штабу В. Ющенка. Після перемоги останнього очолював СБУ.

Ю. Луценко був одним з "польових командирів" Майдану. Потім він був міністром внутрішніх справ в урядах Ю. Тимошенко та Ю. Єханурова. Через політично вмотивовану справу за президентства В. Януковича був посаджений до в'язниці.

В. Каськів вважається найскандальнішою особистістю з "майданних" політиків. Він був координатором громадянської кампанії «ПОРА», члени якої брали активну участь у Помаранчевій революції. Після перемоги В. Ющенка став його радником, а за кілька років потрапив до Верховної Ради України. Був радником Ю. Тимошенко. Після перемоги В. Януковича на виборах Президента В. Каськів перейшов у його команду. Неодноразово фігурував у корупційних скандалах.

5.3. Революція Гідності

Президентська каденція В. Януковича означилася порушенням неформального внутрішньоелітного “пакту про ненапад”, відповідно до якого упродовж двох попередніх десятиліть жодна нова політична команда не переслідувала своїх політичних опонентів. Арешти лідерів опозиції певною мірою паралізували її діяльність. Таким чином, активізується саме громадський сектор, а активісти стали розглядати масові протести як основний засіб політичної боротьби проти режиму В. Януковича та уряду М. Азарова, свавілля місцевих чиновників.

Вважається, що останньою краплею, яка змусила вийти громадян на новий протест стало рішення Кабінету міністрів призупинити асоціацію між Україною та Євросоюзом.

21 листопада 2013 року на Майдані Незалежності вже зібралося близько 1,5 тисячі осіб, а наступного дня акції протесту розгорнулися й у інших регіонах України.

Очолити увесь протестний рух намагалися представники системної опозиції з «Батьківщини», «Свободи» та «УДАР»,

однак протягом акцій їм постійно доводилося лавіювати між радикалізмом вулиці та правилами політичної гри. Важливо, що громадські активісти намагалися відмежуватися від акцій, які організовували опозиційні політичні сили, наголошуючи, що вони виступають за європейський вибір України, безвідносно до партійної належності.

Про ситуацію, в якій тоді опинилися лідери опозиції влучно зауважив політолог О. Гарань: *«Часто закидали, що на Майдані немає єдиного лідера: яка це революція? Так, були представники кількох партій, позафракційні, громадські активісти – це був радше “горизонтальний”, а не вертикальний рух. Інша річ, що люди очікували радикальніших дій від В. Кличка (УДАР), А. Яценюка (тоді “Батьківщина”), О. Тягнибока (“Свобода”). Тільки в чому полягала суть цих дій? Захопити резиденцію Януковича в Межигір’ї, штурмувати Банкову? Авжеж, мабуть, саме цього і чекала влада, аби спровокувати кривавий конфлікт.*

Розчарування протестувальників пояснюють подальший електоральний феномен П. Порошенка, який допомагав Майдану, входив до його Ради, підіймався на сцену Майдану, але не мав негативу, накопиченого Кличком, Яценюком і Тягнибоком через “нерішучість”».

Поштовхом до радикалізації протестів став силовий розгін 29 листопада 2013 року кількох сотень студентів на Майдані Незалежності. Наступного дня на Михайлівській площі відбувся багатотисячний мітинг, на якому були засуджені дії силовиків та проголошено утворення Штабу національного спротиву. Його очолили лідери опозиційних парламентських сил А. Яценюк, О. Тягнибок і В. Кличко. Надалі кількість мітингувальників у Києві лише збільшувалася.

Частими ставали зіткнення протестувальників з правоохоронцями, зокрема під Адміністрацією Президента. Опозиційні лідери намагалися утримати ситуацію, щоб спротив не перейшов до силового протистояння. Зрештою, намагалися повторити досвід Помаранчевої революції і на початковому етапі це їм вдалося.

Однак подальші події у Верховній Раді та ігнорування чинної влади вимог протестувальників сконцентрували увагу

громадськості безпосередньо на фігурі чинного президента, який став уособленням усієї злочинної системи влади. Протест тим часом виходив на новий рівень, центр Києва вкривався наметами та барикадами.

10 грудня 2013 року до процесу вирішення політичної кризи в Україні долучилися попередні президенти Л. Кравчук, Л. Кучма та В. Ющенко, які зустрілися з В. Януковичем. 13 грудня відбувся круглий стіл «Об'єднаймо Україну» за участі опозиційних лідерів, чинного президента та його попередників, опозиція закликала владу відмовитися від планів силового розгону протестів, покарати винних у побитті молоді 30 листопада, проголосити дострокові парламентські і президентські вибори, відмовитися від планів вступу до Митного союзу.

Тим часом, самі акції протесту у Києві та всій Україні перетворилися на щось більше ніж Євромайдан. Загалом, події осені 2013 – зими 2014 року з легкої руки депутата-свободівця Ю. Сиротюка отримали назву Революція Гідності. До протестів долучилися представники творчої та наукової інтелігенції, невдоволеної гуманітарною політикою попередніх років. Економічна стагнація привела до простувальників як активних підприємців, так і соціально вразливі верстви населення. Важливо, що черговий Майдан об'єднав представників різноманітних ідеологічних течій — від ліберальних до екстремістських.

Після чергових переговорів В. Януковича з В. Путіним у Москві внаслідок чого українська влада отримала "фінансову підтримку" в якості інвестиції в рух України по євразійському вектору інтеграції, відбулася каталізація Євромайдану. Було очевидно, що російська влада просто купує українську й відбувається впевнений дрейф до структур, що контролюються кремлівськими можновладцями. Свідомі громадяни України, як і лідери опозиції розуміли, що влада реалізовує білоруський сценарій. 22 грудня було проголошено створення Всеукраїнського об'єднання «Майдан», політичною метою якого була заявлена відставка В. Януковича, винного у державній зраді.

Далі події вже розвивалися досить стрімко. 16 січня парламент ухвалив низку "диктаторських законів": запровадження кримінальної відповідальності за "екстремістську діяльність

та за наклеп" (насамперед це стосувалося ЗМІ, які дозволяли собі готувати критичні матеріали та сюжети відносно влади); спрощення процедури позбавлення депутатської недоторканості; запровадження заочного кримінального провадження; для громадських організацій запроваджувався статус "іноземних агентів"; ускладнення процедури організації та проведення масових акцій; заборона на рух у автоколонах (спроба нейтралізації діяльності «Автомайдану»), на використання касок і масок; заборона на блокування доступу до помешкань; посилення відповідальності за несанкціоноване втручання в роботу державних інформаційних ресурсів; уведення продажу сімкарток мобільного зв'язку лише за умов надання паспортних даних; посилення відповідальності за заклики щодо повалення конституційного ладу тощо.

Таким чином, влада отримала більше законних підстав для придушення акцій протесту. Проте, серед владної верхівки продовжувалися відцентрові тенденції. Посадовці, які виступали проти силового сценарію врегулювання політичної кризи подали у відставку: глава Адміністрації Президента С. Льовочкін, прессекретарка президента Д. Чепак, директор Національного інституту стратегічних досліджень А. Єрмолаєв, командувач Сухопутних військ Г. Воробйов.

3 19 січня постійними стали жорсткі ексцеси між мітингувальниками та силовиками, які часто мали ознаки бойових дій у міському просторі. Політичні лідери Євромайдану намагалися дистанціюватися від насильницьких дій, зокрема, В. Кличко неодноразово особисто утримував протестантів у критичних ситуаціях.

Справжні вуличні бої (варто згадати лише про «Вогнехрещ») у центрі столиці активізували діалог політичної верхівки, яка була незацікавлена у наростанні анархії. Була створена робоча група з урегулювання кризи, яку очолив секретар РНБО України А. Ключєв. Однак, переговори між лідерами опозиції й представниками влади не отримали підтримки серед протестувальників. Ще одна спроба врегулювання ситуація полягала у спробах домовитися саме із опозицією, без врахування інтересів "вулиці". 25 січня 2014 року А. Яценюку було запропоновано посаду прем'єр-міністра, а

В. Кличку – віце-прем'єра з гуманітарної політики в коаліційному уряді. Із зрозумілих причин, лідери опозиції відмовилися увійти до складу Кабміну та розділити відповідальність за безлад у країні.

Продовжувалися й процеси змін у владному середовищі. 28 січня 2014 року було відправлено у відставку голову уряду М. Азарова, в.о. прем'єр-міністра став перший віце-прем'єр С. Арбузов. На фоні триваючих переговорів з опозицією, фракція Партії регіонів обговорювала запровадження у країні надзвичайного стану (для придушення протестів). Однак, проти виступили депутати, афілійовані з ФПП Р. Ахметова та С. Тігіпка.

В процесі переговорів лідери опозиції заявляли, що готові очолити уряд, однак за умов, що його персональний склад буде сформований саме опозицією, політична система повернеться до парламентсько-президентської форми зразка 2004 року та відбудуться дострокові президентські вибори. Режим В. Януковича на це не погодився.

18 лютого в урядовому кварталі розгорнулися потужні вуличні бої, які супроводжувалися також застосуванням спецзасобів та вогнепальної зброї. Під час нічних переговорів В. Янукович запропонував лідерам опозиції капітулювати. Наступного дня очільник СБУ О. Якименко оголосив про початок "антитерористичної операції" на території України, що означало, що влада вирішила застосувати підрозділи Збройних сил у додаток до тих, що підпорядковувалися МВС.

Однак АТО так і не розпочалася.

На тлі ескалації конфлікту, "посипалася" парламентська (пропрезидентська) більшість, з фракції "Партії регіонів" почали виходити депутати, 19 народних обранців (позафракційних та членів фракції "Партії регіонів") виступили із заявою про необхідність припинення кровопролиття та врегулювання протистояння шляхом переговорів. Один із головних спонсорів "Партії регіонів" Д. Фірташ також виступив із засудженням силового протистояння.

Розв'язка настала 20 лютого 2014 року ("кривавий четвер"), коли по протестувальникам було відкрито вогонь на ураження з автоматичної стрілецької зброї та снайперський вогонь.

Саме цей день став точкою неповернення...

Ще більше сипалася пропрезидентська вертикаль влади. Зокрема голова КМДА В. Макеєнко виступив із заявою про вихід з лав "Партії регіонів", засудив дії влади і взяв на себе відповідальність за життєдіяльність столиці. Також він видав наказ про відновлення роботи метро та зняття постів ДАІ, що блокували під'їзди до центру Києва.

Розвал пропрезидентської більшості далі лише прискорювався. З фракції "Партії регіонів" вийшло 6 депутатів-мажоритарників із Закарпатської області. 12 нардепів, які входили до фракції "Партії регіонів", звернулися до силовиків з вимогою не виконувати злочинні накази і зберігати вірність присязі народу України. Наступним кроком стала постанова ВРУ "Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі людей", у якій містилися накази правоохоронцям не застосовувати зброю проти мітингувальників, заборонялося проведення антитерористичної операції. Відповідно, Міноборони мало повернути військові підрозділи у пункти постійної дислокації, Генпрокуратура — провести термінове розслідування. Документ чітко засвідчив, що В. Янукович втратив підтримку парламенту.

В ніч з 20 на 21 лютого 2014 року на переговорах влади та опозиції було підготовлено проєкт "Угоди про врегулювання кризи в Україні". Документ передбачав повернення до парламентсько-президентської республіки, проведення у грудні 2014 року дострокових президентських виборів, утворення коаліційного уряду. Політичні еліти, опозиційні політики зокрема, були готові піти на компроміс на таких умовах.

Однак революційно налаштовані маси, шоковані та екзальтовані розстрілами людей у центрі столиці, вважали проєкт Угоди напівмірою. Вимога протестувальників була проста й лаконічна й озвучена вустами сотника «Самооборони Майдану» В. Парасюка: *"...Ніякий Янукович ніякий цілий рік не буде президентом. Завтра до 10-ої години він має піти геть... якщо ви завтра до 10-ї години ранку не виступите із заявою, щоб Янукович пішов у відставку, ми йдемо на штурм зі зброєю"*.

Президента В. Януковича угода також не задовольняла й він виїхав зі столиці та планував через Донеччину розпочати власний "похід на Київ".

Після втечі ще чинного президента епіцентр політичного життя повністю перемістився до Верховної Ради. 22 лютого спікером парламенту став О. Турчинов. Було ухвалено рішення про відновлення чинності Конституції 2004 року та постанову “Про взяття політичної відповідальності за ситуацію в Україні”, якою новому спікеру доручалося координувати роботу Кабінету міністрів.

Тоді ж ввечері Верховна Рада, з огляду на те, що “*неможливо встановити місцезнаходження Президента України*”, ухвалила постанову “Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України”.

Виконувачем обов’язків Президента України призначили Олександра Турчинова.

Того ж дня, 22 лютого, у Харкові відбувся “З’їзд депутатів усіх рівнів південно-східних областей України, АР Крим і Севастополя”, який переслідував мету забезпечити В. Януковичу інформаційну платформу для повернення до влади. Базою мали стати компліментарний електорат та політичні еліти півдня та сходу України. Важливо, що у цьому з’їзді брали участь російські чиновники (голови комітетів з міжнародних справ Ради Федерації та Держдуми РФ О. Пушков та М. Маргелов, губернатори прикордонних з Україною російських областей). Однак на цей захід президент-втікач так і не з’явився. В подальшому він опинився на території Росії під охороною та контролем російських спецслужб.

Варто також зауважити, що під час подій Революції Гідності влада опосередковано підтримувала рухи, які пізніше будуть реалізовувати російську спецоперацію на Донеччині й Луганщині. Репетицією акцій майбутніх сепаратистів стала інформаційна кампанія 2013 року, спрямована на дискредитацію процесу видобутку сланцевого газу на території Донеччини. В кампанії були задіяні всі проросійські сили регіону і саме тоді в регіоні на чолі структури “МММ” активно піарився тодішній її регіональний координатор Д. Пушилін. Серед мітингарів на акціях було безліч тих, хто в 2014 році стали на боці сепаратистів та бандформувань російських бойовиків.

Сепаратистські організації Донеччини активізувалися взимку 2014 року під час активної фази Євромайдану. Вони формували загони "тітушок", переслідували проукраїнських активістів та розганяли організовані Євромайданом акції протесту.

Державна політика під час каденції В. Януковича полягала у активному протистоянні українським націоналістичним та патріотичним організаціям. "Нормою" стали кримінальні справи проти патріотів. Проте, займаючись діяльністю проти українських націоналістичних рухів силовий апарат України прогавив формування "п'ятої колони" в державі, яка в 2014 році активізувала антиконституційну діяльність, що призвела до війни з РФ, окупації Криму та частини Донеччини й Луганщини.

? Питання для самоконтролю

1. Визначте основні причини, які спонукали українське суспільство до організації революційних подій, порівняйте їх відносно кожної з трьох.
2. Охарактеризуйте вплив політичних еліт на революційні ситуації в Україні.
3. Проаналізуйте вплив модерних революцій на процеси формування політичної еліти в Україні.

Тема 6.

Політичні еліти постреволуційної України

Мета: простежити процеси формування політичної еліти в Україні в умовах постреволуційного розвитку та під час гібридної фази російсько-української війни, з'ясувати їх вплив на реальну ситуацію в країні.

План лекції:

1. Президентські та парламентські вибори 2014 року.
2. Групи впливу у суспільно-політичному житті України.
3. Політична еліта нової генерації.

Ключові терміни й поняття: анексія, волонтерський рух, гібридна війна, добробати

6.1. Президентські та парламентські вибори 2014 року

Падіння політичного режиму В. Януковича поставило перед українським суспільством нелегке питання: як і що далі? Аналогічні питання нуртували й серед українських політичних еліт, а за їх рішеннями уважно стежили не лише в Україні, а й за кордоном. Росія через анексію Криму та початок окупації Донецької й Луганської областей намагалася безпосередньо впливати на українську внутрішню політику, фактично намагаючись перетворити її на "другорядний придаток" російської, пострадянської, політичної системи.

Після усунення В. Януковича від влади, 23 лютого 2014 року Верховна Рада прийняла постанову про покладення обов'язків Президента України на голову парламенту О. Турчинова, після чого парламент почав формування коаліційної більшості для голосування за новий Кабінет міністрів. Однак, всім було зрозуміло, що нагальною вимогою часу є проведення позачергових виборів Президента. Фактично, мова йшла про легітимізацію влади у постреволюційний період. Особливо –

на фоні тверджень Росії про "державний переворот і хунту" в Києві.

Одну із перших подібних заяв зробив тодішній прем'єр-міністр Росії Д. Медведєв 24 лютого 2014 року: *"Строго кажучи, сьогодні там спілкуватися ні з ким. Легітимність низки органів влади, які там функціонують, викликає великі сумніви"*. Повторив позицію РФ президент В. Путін 18 березня 2014 року у виступі, покликаному обґрунтувати анексію його країною української території, що становила Автономну Республіку Крим: *"Легітимної виконавчої влади в Україні досі немає. Розмовляти ні з ким"*. Уточнення стосувалося саме виконавчої влади й мало на увазі, перш за все, уряд.

Очевидно, що подібні твердження мали суто маніпулятивний характер і були спробою обґрунтування початку гібридної війни проти незалежної суверенної української держави. В даному контексті варто погодитися із думкою С. Конончук, що *"революційна природа усунення від влади керівника держави знімає (усуває) питання про тяглість виконання ним цих обов'язків і що поновлення функціонування системи влади відбувається через вибори як демократичний механізм набуття владних повноважень"*.

Вибори пройшли 25 травня 2014 року й за їх результатами абсолютну більшість голосів, 54,7%, отримав відомий політик Петро Порошенко. Таким чином, потреби у проведенні другого туру виборів не було. Друге місце на виборах зайняла Ю. Тимошенко (12,81%), а третє місце посів О. Ляшко (8,32%). П'ятірку лідерів замкнули А. Гриценко і С. Тігіпко (більше 5%).

Цікавою є статистика не менш відомих політиків, які брали участь у виборах й не набрали навіть 5% голосів виборців. Причому, вони представляли різні політичні сили й різне бачення міжнародного вектору розвитку України: М. Добкін – 3,03%; В. Рабинович – 2,25%; О. Богомолець – 1,91%; П. Симоненко – 1,51%; О. Тягнибок – 1,16%; Д. Ярош – 0,7%. Як бачимо, "просіли" результати й тих представників політичної еліти, які багато в чому визначали внутрішній та зовнішній курс розвитку України у 1990–2000-ні роки. Очевидним ставав факт реальності змін в свідомості, які принесла Революція Гідності.

Варто також звернути на передвиборчі гасла й обіцянки, з якими провідні політичні гравці йшли на вибори. Особливо в контексті постреволюційності подій:

- А. Гриценко обіцяв зібрати команду професіоналів, зробити владу відкритою, провести люстрацію чиновників і створити сприятливі умови для бізнесу.

- П. Симоненко, незмінний керівник КПУ, обіцяв зробити Україну парламентською республікою, ліквідувати привілеї для високопосадовців, ліквідувати місцеві державні адміністрації, а також націоналізувати основні галузі промисловості й, традиційно, запровадити російську мову як другу державну. Крім того, головний комуніст обіцяв заборонити продаж земель сільськогосподарського призначення. Традиційною також залишалася обіцянка ліквідувати посаду президента, а парламент реформувати в двопалатний орган.

- Ю. Тимошенко обіцяла Україні членство в ЄС, введення податку на розкіш й запровадження накопичувальної пенсійної системи. Крім того, домогтися енергонезалежності України й продовжити мораторій на продаж сільгоспземель. Для армії передбачалася нова військова доктрина, запровадження професійної армії та Національної гвардії й встановлення витрат на оборону на рівні 5% ВВП. Українська мова мала залишитися єдиною державною, а елементи залежності від Росії – ліквідовані.

- О. Тягнибок, ВО «Свобода», серед обіцянок мав пункти про люстрацію влади, проведення виборів депутатів за відкритими списками, обирання місцевих суддів та введення візового режиму з Росією й відновлення ядерного статусу України. Він також підтримував продовження мораторію на продаж сільськогосподарських земель та наголошував на необхідності повернути в державну власність приватизовані підприємства. В оборонній сфері мова йшла про 5% ВВП на потреби збройних сил, звільнення Криму та дозвіл громадянам володіти короткоствольною вогнепальною зброєю.

Програма П. Порошенка називалася «Жити по-новому!» й у ній політик розкрив своє бачення змін, яких потребувала Україна. Зокрема, про необхідність відкритої кадрової політики, проведення дострокових парламентських виборів на пропорційній

основі за відкритими списками, збереження парламентсько-президентської форми правління та децентралізацію влади. Серед пріоритетів також наголошувалося на дотриманні прав національних меншин, збереженні пільг та соціальних виплат, створенні умов для вільної інноваційної економіки та соціальної справедливості. На міжнародній арені – отримання безвізового режиму з Європейським Союзом. Наголошував П. Порошенко й на потребах реформування правоохоронної системи (суди, міліція, СБУ, прокуратура), здійснення антикорупційної люстрації судових, правоохоронних, податкових і митних органів; встановлення публічного контролю за призначенням і діяльністю суддів. З приводу податкової системи було подано наступну тезу: *“Кількість податків слід скоротити, ставки – зменшити, всі офшори – перекрити”*. Також кандидат обіцяв зберегти систему спрощеного оподаткування малого та середнього бізнесу.

Очевидно, що в умовах гібридної війни Росії проти України, у програмі кандидата в Президенти мали бути передбачені кроки щодо захисту Держави. П. Порошенко обіцяв істотно збільшити витрати на відновлення, модернізацію та посилення Збройних Сил України та інших структур, які відповідали за оборону. Серед пріоритетів також було повернення Криму та збереження цілісності України.

Одним із передвиборних зобов'язань П. Порошенка був розпуск Верховної Ради і проведення парламентських виборів за новим виборчим законом, який мав запровадити пропорційну виборчу систему з відкритими списками. Однак депутати чинної Ради не підтримали закон про нову виборчу систему і Президент пішов на компроміс: вибори до Верховної Ради проводитимуться за змішаною виборчою системою. Не позбавлена сенсу думка, що стара виборча система була вигідною для новоутвореної партії Президента «Блок Петра Порошенка». Разом із тим, вона створювала найкращі можливості для "колишніх" знову зайти у владу й отримати "недоторканість".

Як на президентських, так і на парламентських виборах 2014 року основна боротьба відбувалася між політичними однодумцями, які були представниками колишньої опозиції. Вони підтримували Майдан, європейський вибір і наголошували

на підтримці європейських цінностей та прагнули до побудови в Україні правової демократичної держави. Відповідно, й виборці звертали увагу на попередню політичну діяльність кандидатів, а особливо – на їхньому ставленні до Революції Гідності та участі в ній. Гостро відслідковувалося ставлення до війни на сході країни та проблеми Криму.

Зауважимо, що тема війни під час парламентських виборів стала передвиборчою "фішкою" окремих кандидатів у депутати в мажоритарних округах. Як влучно зазначила А. Колодій: *«Ореол героїзму (справжній чи наганий), обіцянки "з усіма ними" розправитись і "усім вам" допомогти таки працювали на користь обіцяльника»*.

Найголовнішим наслідком постреволуційних (постмайданних) зусиль української політичної еліти стало отримання легітимного і професійно підготовленого глави держави, який зумів налагодити добру взаємодію з країнами Заходу й консолідувати суспільство навколо просвіропейського політичного курсу та почати повноцінну діяльність на усіх напрямках міжнародної політики. Результатом стало підписання усіх частин Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом.

Завдяки парламентським виборам, на яких було обрано 422 депутати, Верховна Рада України оновилаь на 56% і дещо омолодилась (35% народних депутатів віком до 40 років; 37% – від 31 до 40). Також в українському парламенті, хоч і незначно, але зросла кількість жінок – 48 (11%) й вперше за всі роки незалежності жінка (О. Сироїд) стала віце-спікером ВР.

Парламентські вибори забезпечили сходження з політичної арени КПУ (ще до заборони), "Сильної України", разом із її претензійним псевдореформатором С. Тігіпком, а також розвал Партії регіонів. Однак, в східних регіонах було обрано чимало колишніх функціонерів "Партії регіонів", які ще до виборів перейменувалися в "Опозиційний блок". Попри те, що їхній вплив у новому парламенті України незрівнянно впав, у скорому часі колишні регіонали змогли провести реванш "Антимайдану".

6.2. Групи впливу у суспільно-політичному житті України

Після Революції Гідності українське суспільство очікувало більшої прозорості влади та її відмежування від ФПГ та й великого бізнесу взагалі. Саме перетворення України в "обслуговуючий кооператив" для клану президента-втікача В. Януковича було однією з глобальних причин початку та тривалості протестів. Разом із тим, нові внутрішні та зовнішні умови диктували свої правила гри для вже нового керівництва держави. Перш за все, це стосується заохочення до влади в регіонах лідерів місцевих ФПГ (І. Коломойського у Дніпрі, а Р. Ахметова та С. Таруту в Донецьку) в якості спроби взяти під контроль відцентрові тенденції, інспіровані РФ.

Однак, на практиці залучення людей, які в свідомості пересічного жителя України були синонімом слова "олігарх", не мало довготривалого ефекту. Вже 25 березня 2015 року був відправлений у відставку очільник Дніпропетровщини І. Коломойський. Опосередковано, ця подія стала поштовхом до того, щоб журналіст «ВВС Україна» В. Червоненко підготував

карту олігархів, які діяли на той час в Україні та мали вплив на владу. Зауважимо, що подальша інформація про лідерів груп впливу, а особливо про їх статки, подається станом на кінець березня 2015 року.

1. Р. Ахметов та В. Новинський.

Перший з них продовжував бути найзаможнішим бізнесменом України (за рейтингом «Forbes») й був одним із найбільш наближених до колишнього президента В. Януковича, а його головний офіс розташовувався в Донецьку.

Р. Ахметову належав холдинг «SCM», до якого входила низка українських бізнес-активів, зокрема металургійна корпорація «Метінвест», енергетичний холдинг «ДТЕК» та низка дрібніших. Також йому належала лєвова частка шахт на Донбасі та Дніпропетровщині, низка металургійних комбінатів Донецчини, енергогенеруючі підприємства, «Укртелеком» та «Київенерго». Крім того, до активів Р. Ахметова належали футбольний клуб «Шахтар», національний оператор мобільного зв'язку «Life», а також телеканал «Україна» й медіа-холдинг «Сегодня».

Одним з найвідоміших бізнес-партнерів Р. Ахметова був В. Новинський, який контролював групу компаній «Смарт-Холдинг». У 2012 році він змінив російське громадянство на українське, був депутатом у фракції "Партії регіонів", потім обраний за списком "Опозиційного блоку". Від цієї ж партії до парламенту пройшли кілька колишніх топ-менеджерів підприємств Р. Ахметова. Відносно самого В. Новинського неодноразово лунали звинувачення у проросійській налаштованості й підтримці політики північного сусіда відносно України. На початку липня 2022 року він склав депутатські повноваження. Партія "Опозиційний блок" з часом почала серйозно програвати іншому проекту, – уламку "Партії регіонів", який був підсилений одіозним В. Медведчуком – "Опозиційна платформа – За життя" ("ОПЗЖ"). У зв'язку з повномасштабною агресією Росії партія "Опозиційний блок" була заборонена.

2. І. Коломойський та Г. Боголобов.

Станом на 2015 рік бізнес-партнери з Дніпра володіли «Приват Банком». І. Коломойський контролював нафтопереробні активи: «Укртатнафту», «Нафтохімік Прикарпаття» та НПЗ «Галичина», а також мережу автозаправок «Укрнафта» та «Авіас». Крім того, він контролював низку гірничо-видобувних підприємств і металургійні активи тощо. Сюди ж долучимо телеканали «1+1» та «2+2» й футбольний клуб «Дніпро».

У Верховній Раді близькими до І. Коломойського у 2015-му були деякі депутати-мажоритарники з Блоку Петра Порошенка, які вийшли із фракції після конфлікту голови облдержадміністрації з владою. Лояльними до нього вважали мажоритарників з Дніпропетровщини, зокрема Б. Філатова та лідера «Правого сектора» Д. Яроша.

І. Коломойський ще весною 2014 р. почав фінансувати кілька добровольчих батальйонів, які воювали у зоні АТО. Найвідомішим з них був «Дніпро-1», командир якого Ю. Береза став депутатом Ради від «Народного фронту» прем'єра А. Яценюка.

За даними тодішніх депутатів С. Лещенка та М. Найєма, у конфлікті навколо державної компанії «Укртранснафта» на боці І. Коломойського брав участь парламентарій В. Хомутич, керівник депутатської групи «Відродження» чисельністю у 22 особи.

3. В. Пінчук.

Найбільші активи В. Пінчука – металургійна компанія «Інтерпайп», яка переважно спеціалізується на виробництві труб, а також низка гірничо-збагачувальних комбінатів Дніпропетровщини. Переважну частину цих активів В. Пінчук отримав під час приватизації початку 2000-х рр., за президентства його тестя Л. Кучми. Найвідомішим медіа-активом В. Пінчука є група «StarLightMedia», до якої входять канали «СТБ», «ICTV», «Новий канал», «М1», «М2» та «QTV».

У Верховній Раді у В. Пінчука немає власної групи депутатів, однак у різних фракціях парламенту працюють деякі колишні менеджери його компаній. Зокрема, мажоритарник від Дніпропетровщини Я. Безбах (за нього у 2012 р. агітував особисто В. Пінчук).

4. Група “аграріїв”.

Директор «Миронівського хлібокомбінату» Ю. Косюк станом на 2015 рік входив до п'ятірки найбагатших бізнесменів країни (за даними «Forbes»). Його бізнес орієнтований на виробництво та переробку сільськогосподарської продукції. Після інаугурації П. Порошенка, Ю. Косюка було призначено першим заступником керівника Адміністрації Президента, де він й працював до грудня 2014 року, а після звільнення став радником голови держави.

Сам П. Порошенко був 8-м у списку «Forbes». Основними активами родини Президента були підприємства харчової промисловості, зокрема і корпорація «Roshen». На ринку медіа Президент контролював «5 канал».

До фракції президентського Блоку Петра Порошенка належав депутат А. Вадатурський, син власника одного з найбільших у державі аграрних холдингів «Нібулон» Героя України О. Вадатурського (загинув разом з дружиною 31 липня 2022 року від вибуху російської ракети, яка влучила у будинок бізнесмена).

5. Депутат К. Жеваго.

Бізнесмен К. Жеваго – колишній політичний соратник Ю. Тимошенко, входив до десятки найбагатших українців. Контролював гірничу корпорацію «Ferrexpo» та фінансово-промислову групу «Фінанси та Кредит», якій належав автомобільний завод «КрАЗ». З початком гібридної війни, компанія отримала значну кількість військових замовлень на вантажні та бронеавтомобілі для збройних сил.

У Верховній Раді VI-го скликання К. Жеваго перебував у фракції БЮТ, а в 2012 та 2014 роках вже обирався як самовисуванець в окрузі на Полтавщині. До жодних груп та фракцій не приєднувався.

6. Д. Фірташ.

Одним з найбільш (скандально) відомих бізнесменів України є Д. Фірташ, який донедавна вважався ключовим гравцем на ринку газу у Східній Європі. Він був одним із учасників компанії "Росукренерго", яка займалася постачанням російського

газу до України. Керував групою компаній «DF Group», яка володіє низкою хімічних підприємств у Рівному, Черкасах, Сумах, Севєродонецьку та Горлівці. Має значні активи у гірничій промисловості.

Титановий бізнес Д. Фірташа продовжував працювати у анексованому Росією Криму. Крім того, Д. Фірташ володів найрейтинговішим і водночас одним з найбільш проросійських телеканалом України – «Інтером».

У парламенті фракцію "Опозиційного блоку" очолював давній соратник Д. Фірташа Ю. Бойко, а також працювали кілька депутатів, які раніше вважалися його соратниками.

7. І. Єремєєв.

Волинський бізнесмен І. Єремєєв (1968-2015) займався енергетичним бізнесом, контролював мережу заправок «WOG» та групу компаній «Континіум» (відомі продуктові бренди «Комо» та «Галичина»). У 2000-х роках він належав до Народної партії спікера В. Литвина, а до парламентів двох скликань обирався у мажоритарному окрузі на Волині.

У Верховній Раді І. Єремєєв керував групою з правами фракції "Воля народу", до якої входили 19 депутатів. В уряді А. Яценюка посаду міністра інфраструктури отримав колишній директор групи «Континіум» А. Пивоварський, якого призначили за квотою БПП.

8. С. Тігіпко і В. Хорошковський.

С. Тігіпко вважався одним з найперспективніших політиків з команди Партії регіонів після втечі з України В. Януковича. Він був депутатом парламенту, володів низкою активів у машинобудуванні, страховому бізнесі, продажу ліків. На дострокових виборах до Верховної Ради в 2014 року С. Тігіпко вів власну партію "Сильна Україна", за списком якої також балотувались низка менеджерів компаній Д. Фірташа, а також соратник В. Януковича В. Хорошковський, якого підозрювали у роботі на користь російських спецслужб. Однак, партія не пододала виборчий бар'єр, С. Тігіпко та В. Хорошковський зникли із публічної політики.

9. Бізнесмени-депутати.

Станом на 2015 рік у Верховній Раді працювали ще деякі бізнесмени, які в силу різних обставин мали вплив на суспільно-політичне життя в Україні. Один зі спікерів "Опозиційного блоку" Н. Шуфрич контролював активи у нафтогазовій сфері. До групи І. Єремєєва "Воля народу" входив депутат В. Богуслаєв із Запоріжжя, керівник компанії «Мотор Січ» та негласний "господар" Шевченківського району міста. Саме за підтримки останнього у Запоріжжі функціонували різноманітні проросійські організації та відбувалися акції антиукраїнського спрямування. 22 жовтня 2022 року В. Богуслаєва затримали силовики у Запоріжжі за підозрою у державній зраді.

Колишній голова Донецької обласної державної адміністрації та співвласник компанії "ІСД" С. Тарута у новому парламенті не увійшов до жодної з фракцій. Позафракційним залишався й співвласник мережі магазинів «Епіцентр» О. Герєга.

6.3. Політична еліта нової генерації

За даними звіту Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка та Центру «Соціальний моніторинг», станом на листопад 2015 року найвищий рівень громадської довіри мали волонтери (74%), громадські об'єднання (61%) та Збройні Сили України (61%). З огляду на те, що опитування відбувалися за умови триваючої вже 1,5 року гібридної війни – подібні цифри виглядають більш ніж обгрунтованими.

Сучасний волонтерський рух в Україні повною мірою проявив себе під час Революції Гідності, коли усе забезпечення акцій протесту від харчування, облаштування місць проживання/ перебування до засобів індивідуального захисту тощо) лягло на плечі пересічних громадян. Деякі з них через особисті якості змогли вийти в публічну площину й надати цій діяльності організованих форм.

З початком російсько-української війни, під час окупації та анексії Автономної республіки Крим, а потім бойових дій на Луганщині та Донеччині, розвивається потужний волонтерський

рух для забезпечення потреб українських військових (Збройних Сил України, Національної гвардії, добровольчих батальйонів), а також внутрішньо переміщених осіб. За висловом керівника ГО «Об'єднання "Активіст"» К. Зінкевича, *“з телевізора чи інтернету держави не відчувалось, і дій від держави, яких ми інстинктивно очікували, не було. У повітрі з'явився оцей знайомий холодок страху перед невідомістю – невідомістю, що з нами усіма буде”*.

Страх долався Чином.

Основні причини появи та розвитку волонтерського руху полягали у відсутності у армії достатніх ресурсів (одягу, засобів особистого захисту, медикаментів, їжі тощо) та своєчасного забезпечення ними. На плечі волонтерів лягло й налаштування логістики та забезпечення необхідною технікою тощо. Серед найпотужніших волонтерських організацій того часу: «Повернись живим», «Крила Фенікса», «Армія SOS», ФОНД Діани Макарової, Фонд Сергія Притули, тощо.

Не залишилися волонтери осторонь й від політичних процесів. Засновник «Крил Фенікса» Ю. Бірюков був радником Президента П. Порошенка (08.2014 – 05.2019), радником міністра оборони (10.2014 – 2019), член Центральної ради та член Президії Центральної ради ПП «Європейська Солідарність».

"Народний проект" було засновано ІТ-підприємцем Д. Арахамією. Під час президентства П. Порошенка він співпрацював з міністерством оборони, був куратором "волонтерського десанту". В "чисту" політику пішов у 2019 році, обраний до Верховної Ради від президентської партії "Слуга народу", голова фракції. Депутатка Верховної Ради VIII скликання від партії «Народний фронт» О. Масоріна створила організацію «Волонтерська сотня».

Про загальні мотиви чому волонтери у 2014 році пішли в політику висловився один з активістів Євромайдану у Харкові Є. Куліш: *“Сьогодні диктує нам, волонтерам та активістам, йти та вирішувати питання, зокрема, на державному рівні. Вже практично рік, як ми вирішуємо питання для людей, це питання політичного вибору, і з приводу переселенців, ми допомагаємо армії, ми організувалися. Наші звернення до різних державних органів за вирішенням організаційних завдань показали, що ефективність держорганів не тільки нуль, а й мінус”*.

Разом із тим, багато волонтерів не вбачають доцільності у входженні у владні кабінети. Зокрема, засновник фонду «Повернись живим» В. Дейнега впевнений у тому, що він ефективніший саме як волонтер і йому нічого робити на державній службі чи в політиці. За його слова, волонтерство давно стало політикою само по собі: *“Наприклад, рік тому, ми дуже вплинули на ситуацію навколо Сил Спеціальних Операцій, коли боролися за Сергія Кривоноса, і коли боролися на нову концепцію Сил Спеціальних Операцій. Півроку тому завдяки згуртованим силам волонтерів був відправлений у відставку командувач флоту – Віталій Гайдук. Тобто ми впливаємо на речі, іноді більші, ніж ті, на які впливають народні депутати”*. Ті ж волонтери, які йдуть у Верховну Раду чи на інші вагомні посади, зіштовхуються з двома глобальними проблемами: їм дають крісло, але не дають достатніх повноважень для реальних змін і реформ. Таким чином, вони нічого не можуть зробити і втрачають підтримку людей.

Таку ж думку висловив і В. Колінько, розмірковуючи наприкінці 2015 року з приводу волонтерського руху: *“Волонтери – це не державні службовці. Спроба перевести волонтерів в державні органи, як правило, закінчується нічим. Бо в цьому випадку волонтер повинен стати держслужбовцем зі всіма обмеженнями, спокусами, неефективністю прийняття рішень. Волонтер повинен бути тільки волонтером, тою частиною суспільства, яка знає найкоротший і найефективніший шлях використання коштів суспільства”*. Він же вказав на неефективність, а часто й шкідливість бюрократичної державної машини для вирішення нагальних потреб держави та суспільства. Відповідно, влада мала брати собі за взірць волонтерський рух, а не навпаки.

Ще одним "дітищем" гібридної війни в українській політиці стали “комбати” та “АТОшники”. Під цими узагальнюючими термінами розумілися командири добровольчих батальйонів (добробатів) та учасники Антитерористичної операції, які вирішили продовжити свою діяльність не як військові, а саме як представники влади.

На позачергових виборах у 2014 році до Верховної Ради балотувалася майже сотня бійців та комбатів, хтось за партійними списками, хтось як самовисуванець по мажоритарному

округу. Комбати таких добробатів, як «Донбас», «Дніпро-1», «Миротворець», «Айдар», «Луганськ-1», здебільшого були в перших десятках партійних списків «Народного фронту», «Об'єднання “Самопоміч”», «Радикальної партії» О. Ляшка. До парламенту пройшло близько 10-15% від бажаючих, проте на думку експертів, навіть цієї кількості було б достатньо, щоб створити досить дієву силу. Заступник гендиректора Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова Ю. Якименко тоді зазначив: *“Вони не мають досвіду в політиці, але можуть принести певні тенденції в парламент, зокрема, ініціювати більшу прозорість його роботи, аби народні обранці були менш піддатливі корупції. Також люди очікують від бійців АТО, що вони серйозно візьмуться за питання обороноздатності країни, знаючи ситуацію зсередини”*.

Однак, були й протилежні думки. Зокрема, директор Центру політичного аналізу «Стратегема» Ю. Романенко закликав не надто покладати надії на ефективність парламентської роботи бійців та командирів-фронтовиків: *“Партії завели їх у парламент як приманку. Якщо раніше була мода на депутатів-співаків чи спортсменів, то зараз маркетинговий підхід політиків змінився й вони використали вояків із зони АТО, щоб та чи інша політична сила отримала електоральні бонуси”*.

За півроку після виборів на аналітичному порталі «Слово і Діло» з'явився невеликий оглядовий матеріал про роботу учасників АТО вже в якості парламентаріїв. Відомий командир батальйону «Дніпро-1» Ю. Береза (пройшов у Раду від «Народного фронту») з 33 найрізноманітніших обіцянок на той час виконав лише одну: було створено міжфракційне об'єднання військових, які пройшли АТО. Ще п'ять ініціатив депутата-комбата протягом першого півріччя роботи зазнали невдачі.

Колега Ю. Берези по партії й Комітету національної безпеки і оборони А. Тетерук був професійним військовим, учасником миротворчих операцій в Косово та організатором й командиром батальйону «Миротворець». Вже як депутат виступив з 20-ма ініціативами, 4 з яких було виконано. Зокрема, про те, що військкомати будуть очолювати ветерани АТО, а в армію призиватимуть лише затребуваних військових фахівців.

Екс-командир батальйону «Айдар» С. Мельничук був членом депутатської групи «Воля народу», хоч до парламенту пройшов за списком Радикальної партії О. Ляшка (з 2017 року – позафракційний). У нього за півроку діяльності було всього порівну: з 6 обіцянок 2 виконано, 2 не виконано, ще 2 – в процесі. Однак загалом С. Мельничук запам'ятався значним списком кримінальних справ та неоднозначних висловлювань.

Командир батальйону, а потім полку «Азов» А. Білецький був позафракційним і позапартійним (з кінця 2016 року – лідер новоствореної партії «Національний корпус»). На посаді депутата за півроку встиг зробити 4 заяви, з яких 2 безпосередньо стосувалися «Азову», інші 2 носили більш загальнополітичний характер.

Командир групи в батальйоні «Донбас» П. Кишкар був обраний народним депутатом України від об'єднання «Самопоміч» (однак влітку 2015 року з фракції був виключений). Серед іншого, давав обіцянку добитися дерегуляції бізнесу, однак успіху тут не мав. За півроку депутатства було виконано 4 його обіцянки, проте якщо врахувати, що загальна кількість їх сягала 41-єї, то це було лише 10%.

Полковник Ю. Мамчур став відомим після подій у Криму 2014 року. У парламенті був членом фракції «Блоку Петра Порошенка» та заступником голови Комітету з питань національної безпеки і оборони. Із 8 депутатських обіцянок різного плану зміг в свій актив записати створення суспільного телебачення в Україні.

С. Семенченко (К. Гришин), екс-командир батальйону «Донбас», потрапив до Верховної Ради за списком «Самопоміч», належав до її фракції, був першим заступником голови Комітету з питань національної безпеки і оборони. За півроку з його 58 обіцянок було виконано 14.

Тодішній лідер «Правого сектору», позафракційний Д. Ярош, на думку журналістів, за півроку став лідером виконаних ініціатив: 11 з 21 (52%). Й загалом отримав реноме парламентаря, який намагався взагалі менше обіцяти, а більше робити. Однак, добрий старт не став початком органічної праці в якості народного обранця: за даними руху «Чесно», Д. Ярош був одним з найбільших прогультників засідань.

? Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте процеси формування політичної еліти в постреволюційній Україні.
2. Порівняйте групи впливу в Україні станом на 2000-ні та 2020-ті роки.
3. Визначте основні причини невдалого походу у владу лідерів суспільної думки та колишніх військових.

Тема 7.

Обличчя “нової” політичної еліти України

Мета: простежити етапи формування нового політичного обличчя України та визначити основні характерні риси політичної еліти, схарактеризованої як “нові обличчя”.

План лекції:

1. Влада монобільшості.
2. “Старі обличчя” нової політики.
3. Реванш "Антимайдану".
4. Політична лихоманка 2019-2022 років.

Ключові терміни й поняття: "Антимайдан", "монобільшість", "нові обличчя", олігархи, опозиція, "турборежим".

7.1. Влада “монобільшості”

21 квітня 2019 року відбувся другий тур виборів Президента України, переможцем яких став В. Зеленський, на той час безпартійний художній керівник ТОВ "Квартал 95". Шостим президентом стала людина, яка офіційно не належала до жодної політичної сили й, відповідно, не була причетною до політичних скандалів попередніх років (передвиборчі "баталії" до уваги не беремо). За результати виборів стало очевидно, що українське суспільство очікує кардинальних змін в управлінні державою й довірило цю місію саме «новим» політикам, які й мали сформувати нову політичну еліту.

Через рік після виборів, фахівці Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова підготували розлогий аналіз діяльності шостого президента, його здобутків та прорахунків. Скористаємося їх даними в контексті означеної проблеми – формування та діяльності нової влади, яка загалом отримала назву "влада монобільшості". Останнє було пов'язано також із тотальною перемогою президентської партії

"Слуга народу" на позачергових парламентських виборах, які також відбулися 2019 р.

За низкою ознак, президент В. Зеленський та його оточення, тобто – центр прийняття рішень в державі, не змогли за перший рік виробити чіткої візії своєї політики, як й усвідомити необхідність такого підходу. Все це супроводжувалося проявами волонтаризму в державній політиці, розмитістю критеріїв добору кандидатів на посади в Уряді, кадровою кризою та перманентними конфліктами з органами місцевого самоврядування. Крім того, нова влада примудрилася загострити стосунки з малим та середнім бізнесом, волонтерами та ветеранами АТО/ООС.

Експерти зазначили, що низький рівень компетентності очільника держави В. Зеленського в питаннях управління зумовив різке зростання впливу на розробку й прийняття рішень державної ваги вузького кола "обраних" – наближених до президента осіб, які зосереджені у Офісі президента. Інституція, яка була створена шляхом реорганізації Адміністрації Президента, щоб її зміг очолити чиновник, який підпадав під дію люстраційних обмежень, набувала значного, позаконституційного, впливу на вирішення питань із сфери державного управління. Мова йде про добір кадрів, розробку законопроектів та інших нормативних документів тощо.

Кадрова політика президента В. Зеленського не відрізнялася новизною: в її основу було покладено принцип давнього особистого знайомства, а часто й багаторічної співпраці та/або дружби. Ще одним принципом добору кадрів на ключові посади була можливість використання навичок та здібностей кандидатів для конструювання тієї моделі здійснення влади й впливів у різних сферах, на чолі якої мав стати особисто президент. Таким чином, у перший рік президентства поняття "команда президента" звузилося фактично до тих, з ким він співпрацював у складі "Студії квартал 95". Зокрема, ГО «Комітет виборців України» нарахувала понад 30 осіб з "Кварталу" або його дочірніх структур, які отримали призначення до владних структур (заступники голови ОП С. Трофімов, С. Костюк та інші).

Більш ніж неоднозначною є ситуація і з керівником ОП. Перший керівник Офісу А. Богдан, як і його наступник А. Єрмак, у своїх практичних діях виходили далеко за межі повноважень

голів консультативно-дорадчого органу при президенті. А.Богдану приписували неформальний вплив на парламентську фракцію "Слуга народу" й деякі інші державні інститути. А.Єрмак виступав у ролі "тіньового" дипломата, відвідував разом з президентом Оман під час таємничого візиту, а з часу призначення главою ОП поширив свій вплив також на різні галузі внутрішньої політики. Зокрема, саме він став ініціатором створення скандально відомої "консультативної ради" на засіданні Тристоронньої контактної групи в Мінську 25 березня 2020 року, що викликало негативну реакцію не лише серед опозиційних партій, але й у частини пропрезидентської політичної сили.

Катастрофічним та хаотичним став також добір кадрів для призначення на посади голів державних адміністрацій. Виникла низка питань щодо критеріїв та ігнорування оголошених самою ж владою "ліфтів". Протягом року відбулися ніким не пояснені зміни голів Львівської, Тернопільської та Закарпатської ОДА. Загалом, у країні виникли серйозні кадрові проблеми, що свідчило про наявність глибинних системних проблем і прорахунків у підготовці професійних кадрів.

У 2019 році також відбулися вибори до Верховної Ради України (позачергові). За їх результатами партія "Слуга народу" отримала більшість місць у законодавчому органі (254 із 450), що створювало передумови для автоматичного ухвалення законів, підтримуваних "командою президента" (крім змін до Конституції, що вимагають 2/3 голосів). Такий стиль роботи парламенту отримав назву "*турборежим*".

Однак уже перші місяці роботи Верховної Ради показали, що "*монобільшість*" – явище досить умовне, а деякі її члени скаржилися на брак двосторонньої комунікації та нехтування їх думкою. "Відповідь" не забарилася і вже 12 вересня 2019 року кілька законопроектів "*монобільшості*", серед яких і президентський, не отримали підтримки в сесійній залі.

На черзі були публічні конфлікти у фракції "слуг": хабар у Комітеті податкової політики, демарш А. Скороход на пленарному засіданні та виключення з фракції трьох депутатів-мажоритарників. Далі – більше: у березні 2020 року низка представників фракції виступила за відставку С. Сивохи, стався

конфлікт І. Лероса та А.Єрмака тощо. Потім додалися ситуації з відставкою Генерального прокурора Р. Рябошапки та критикою рішення Тристоронньої контактної групи з врегулювання ситуації на Донбасі про заснування Консультативної ради ("дітище" глави ОП А. Єрмака).

Поступово конфлікти всередині фракції "Слуга народу" призвели до того, що президенту та його оточенню інколи (далі – частіше) доводиться домовлятися з іншими фракціями та позафракційними. "*Турборежим*" та "*монобільшість*" поступово відходили у минуле. Дедалі помітнішими ставали розбіжності між інтересами президента та тих центрів впливу, до яких тяжіють окремі депутати та групи з середовища "Слуги народу".

У системі влади, яка сформувалася після президентських та парламентських виборів 2019 року, Кабінет Міністрів є структурою, яка повністю залежна від волі президента (або напряду, або через орієнтовану на голову держави парламентську фракцію партії "Слуга народу"). Протягом першого року "*моновлади*" змінилося два склади Уряду (частина урядовців при цьому залишилися працювати на своїх посадах). Обидва склади Кабміну були урядами чинного президента, оскільки він зберігав вирішальний вплив як на добір кандидатів на посади міністрів, так і на функціонування Кабінету Міністрів в цілому. Парламентська "*монобільшість*" відігравала у процесі формування обох урядів "процедурну" роль, як і під час відставки Уряду О. Гончарука. Обидва Прем'єр-міністри (О. Гончарук та Д. Шмигаль) безумовно вважали В. Зеленського своїм лідером, а себе – членами його команди. Відповідно, дозволяли значний ступінь впливу ОП на свою діяльність.

Станом на кінець першого року каденції, В. Зеленський зберігав "подвійний" контроль над Урядом: як через керовану парламентську більшість, так і через канали персонального впливу. Ця ситуація одночасно стала й можливістю, й ризиком для президента. Можливість полягала у «програмуванні» діяльності Кабінету Міністрів для реалізації власних політичних ініціатив. Серед ризиків – відповідальність за діяльність виконавчої влади, яку не вдається постійно перекладати на черговий відправлений у відставку Уряд.

7.2. “Старі обличчя” нової політики

Одним з головних чинників перемоги В. Зеленського на виборах Президента України, на думку експертів, була обіцянка щодо потреби перезавантаження України та приходу до влади нових облич. Сам гарант Конституції не став чекати закінчення повноважень діючого парламенту, оскільки не мав у ньому власної політичної сили. Розпуск Верховної Ради та оголошення про позачергові вибори були логічними і очікуваними.

Однак, ще на початку передвиборчих перегонів, журналістам вдалося з’ясувати, що *"не такі ці обличчя вже й нові"*. Відповідно, наявність політиків з категорії "колишніх" могла зменшити рейтинг президентської партії, через що було сформовано два виборчі штаби: реальний (з молодими хлопцями та дівчатами) та тіньовий, учасниками якого були не останні на політичній арені люди. За матеріалами інтернет-видання «Апостроф», тіньовий штаб з виборів на мажоритарних округах очолював І. Павлюк. Останній згадувався у ЗМІ за часів президентства В. Януковича, як приближена особа до І. Калетніка, колишнього комуніста й голови

Державної митної служби при "Сім'ї", доларового мільйонера-втікача. Автори журналістського розслідування стверджували, що *"перед тим як іти до Калетніка з якимось проханням, треба було пройти через кабінет Павлюка, якого навіть називають королем контрабанди в Україні. Однак такі "заслуги" перед країною не зупинили команду Зе"*.

Відповідно, базою для тіньових штабів стали "колеги" І. Павлюка з середовища очільників митниці: колишній керівник Кримської та Львівської митниць В. Тимошенко (Київська область), экс-керівник Херсонської митниці В. Булюк (Херсонщина) та В. Слюсарєв, начальник прикордонного пункту «Гоптівка» (Харківщина). Одеський штаб пов'язували із мільйонером Б. Кауфманом.

Особливо колоритно серед керівників тіньових штабів виглядав С. Тригубенко, бізнес-партнер В. Януковича, відомий як один з "дерибанщиків" вугільної галузі на шахті Краснолиманська та тендерах Центренерго. За даними ЗМІ, саме С. Тригубенко був свого часу "смотрящим" за фінансовими потоками В. Януковича та міністерством агропромисловості й вугільною промисловістю. Напередодні Виборів-2019 він заручився підтримкою першого заступника ОП С. Трофімова й мав намір висунути своїх мажоритарників під брендом партії "Слуга народу".

Зауважимо, що про "залежність" В. Зеленського від "колишніх", зокрема лідерів ФПГ, велися розмови ще під час президентських виборів. Політтехнолог В. Уколов під час прямого ефіру на телеканалі «Прямий» зауважив: *"... Команда "Зе" – це не ті люди, про яких ви говорили, що їх нібито 20 і вони сидять по областях. Я називаю цією командою його бізнес-партнерів, я називаю цією командою його спонсорів – тих, хто реально впливає на кандидата Зеленського. ... Насамперед це Ігор Коломойський. Про нього всі знають. І він дає інтерв'ю навіть в ізраїльській пресі про те, що він зробить з Зеленського президента. Але мало хто знає про Валерія Хорошковського, який є акціонером студії "Кварталу 95" і одночасно один із акціонерів телеканалу "Інтер". Відповідно, там він пов'язаний з Дмитром Фірташем. І це пояснює до певної міри, чому Зеленського часто показували на "Інтері", а не лише на "1+1". А співпартнером Дмитра Фірташа*

за політичною партією “Опозиційна платформа “За життя” є Віктор Медведчук. Таким чином, якщо ми подивимося на реальну “Зе”-команду, то ми побачимо старі олігархічні обличчя, які володіють телеканалами, які володіють мільярдами доларів, які мають цілком конкретні бізнес-інтереси”.

При більш ретельному погляді, не відрізнялася «новизною» та відсутністю "кумівства" й найближча команда президента В. Зеленського. Згідно з першими кадровими указами, до Офісу президента було призначено ряд ключових фігур. Першим очільником ОП (спершу – Адміністрації) став адвокат колишніх власників «Приватбанку» А. Богдан. Відповідно, на думку ЗМІ, він став ланцюгом, який пов’язував нового президента з бізнесменом І. Коломойським. В політику А. Богдан "прийшов" одразу після закінчення вишу у 2007 році. Тоді під №93 він балотувався за списками блоку «Наша Україна – Народна самооборона» на парламентських виборах. Не потрапивши до парламенту, став помічником народного депутата А. Портнова, паралельно працював заступником Міністра юстиції М. Оніщука. У 2010 році Прем’єр-міністр М. Азаров призначив А. Богдана заступником Міністра Кабінету Міністрів А. Толстоухова й урядовим уповноваженим з питань антикорупційної діяльності. Весною 2014 року А. Богдан стає радником І. Коломойського й загалом став ключовою фігурою, яка забезпечувала його інтереси в Україні та у закордонних судах. Восени 2014 року А. Богдан намагався отримати депутатський мандат за списком Блоку Петра Порошенка (№74), однак знову до Ради не потрапив. Після призначення на посаду Голови АП поставало питання про невідповідність кадрового указу В. Зеленського через порушення Закону «Про очищення влади», оскільки А. Богдан працював у Кабміні М. Азарова.

Перший заступник Глави АП/ОП С. Трофімов – один з найближчих до В. Зеленського людей. Вони разом працювали у шоу-бізнесі ("Квартал 95") Саме С. Трофімов став рушієм та ідеологом виходу кінопродукту компанії на російський ринок й очолив у 2009 р. створену для цього "Квартал Сінема". Після реєстрації партії "Слуга народу" у грудні 2017 року став членом вищої ради партії.

Заступник Глави АП Ю. Костюк, відповідальний за інформаційну політику. Сценарист та креативний продюсер серіалу "Слуга народу". Грав у "КВН" ("КВК") за Київський політехнічний інститут, у "Квартал 95" працював з 2010 року.

Заступник Глави АП Р. Рябошапка працював у Міністерстві юстиції з 1998 року. З початку 2000-х років займав керівні посади "реформаторських" та "антикорупційних" підрозділів Мін'юсту, а у 2010 році очолив новостворене Бюро з питань антикорупційної політики Секретаріату Кабінету Міністрів М. Азарова. Після скасування посади у 2011 році, очолив Департамент юридичного забезпечення Секретаріату Кабміну, який полишив у жовтні 2013 року. У громадській діяльності стартував у якості керівника Департаменту аналізу антикорупційної політики у неурядовій організації «Transparency International Україна». Весною 2014 року обійняв посаду заступника Міністра юстиції П. Петренка. У березні 2016 року – обраний членом Національного агентства з питань запобігання корупції, де займався питаннями антикорупційної політики й запобігання конфлікту інтересів. Попрацювавши трохи більше року, пішов з посади, продовживши громадську діяльність.

Заступник Глави АП К. Тимошенко, медіаменеджер та продюсер. Працював тележурналістом, виконавчим директором департаменту подій мережі ресторанів «Козирна Карта», продюсував у «FILM.UA» й продавав контент телеканалу «Інтер», на якому працював В. Зеленський. Остання його креативна лабораторія – «GoodMedia Production», яка виробила багато відеоконтенту на підтримку Армії, Уряду В. Гройсмана, а також транслювала інавгурацію Президента П. Порошенка. У 2015 році К. Тимошенко невдало балотувався мажоритарником від партії І. Коломойського «УКРОП» до Київради. К. Тимошенко був помічником народного депутата А. Денисенка («УКРОП», БПП).

Заступник Глави АП В. Пристайко у 1994 році пішов на державну службу, до Міністерства зовнішніх торгових зв'язків і торгівлі, за три роки змінивши його на МЗС. З посади консула в Австралії у 2002 році перейшов до АП Л. Кучми, в управління з питань зовнішньої політики. З 2004 року працював дипломатом у Канаді, в у 2012–2014 роках – Надзвичайний і Повноважний Посол

України в цій країні. У другому Уряді А. Яценюка В. Пристайко став заступником Міністра закордонних справ П. Клімкіна. У липні 2017 року призначений П. Порошенком Головою місії України при НАТО.

Заступник Глави АП О. Гончарук очолював експертно-аналітичний центр «Офіс ефективного регулювання», був керуючим партнером «Constructive Lawyers». Перша спроба у політиці – №1 списку партії «Сила людей» О. Солоня у 2014 році. Працював радником міністра екології І. Шевченка. В АП мав відповідати за блок економічного розвитку та продовження реформ, взявши за гасло *“захищати все правильне і здорове, що “народилося” в Україні за чотири роки”*.

Перший помічник президента України С. Шефір, сценарист і продюсер, директор "Квартал-95". Очолює так звану "кварталівську" групу в "команді президента" й розглядався на посаду Глави Адміністрації.

Помічник президента України, а потім – Голова ОП А. Єрмак, засновник і директор «Міжнародної правничої компанії» («International Law Company»), яка забезпечує захист інтелектуальної власності та авторського права. Серед клієнтів такі потужні гравці як «Інтер Медіа Груп», «Disney», «Pixar», «Universal». Був співрозробником перших законодавчих актів у сфері господарського права та інтелектуальної власності. Також займається кінотовиробництвом й дистрибуцією, є засновником «Garnet International Media Group». У політиці із 2006 року, був помічником нардепа "Партії регіонів" Е. Тедєєва.

7.3. Реванш “Антимайдану”

Після Революції Гідності український політикум отримав ще два, інколи досить умовні, спектри поділу: (пост)Майдан vs "антимайдан". До першої категорії відносилися політичні сили, які підтримували Євромайдан та акції протесту проти режиму В. Януковича. "Антимайданом" називали ті сили, які спершу підтримували майбутнього президента-втікача, а потім зайняли нішу угодовства по відношенню до Росії й діяли в її інтересах. Перша за все – це топ-політики з "Партії регіонів", котрі після падіння лідера "Сім'ї" та його втечі створили власні проєкти, або ж інтегрувалися у вже діючі.

Однак, у 2019-2020 роках слово "Антимайдан" часто використовувалося на означення саме політики президента В. Зеленського та його найближчого оточення. Перш за все, мова йде про намір голови держави посилити люстрацію, тобто через прийняття відповідного законопроєкту заборони працювати в органах влади людям, які обіймали державні посади в період між перемогою Революції Гідності та інавгурацією В. Зеленського. У

ЗМІ тоді одразу ж з'явилися твердження, що цей законопроект ініційований А. Портновим, заступником глави адміністрації В. Януковича й ініціатором "диктаторських законів 16 січня". Відповідно, зазначив Т. Шамайда, *"зникли будь-які сумніви в реваншистському характері дій Зеленського. Він прагне не просто поміняти поганих, на його думку, керівників на своїх призначенців, або покарати тих, хто справді винен у злочинах. Його мета – розправитися з усіма, хто прийшов у владу після Майдану, знищити їх "як клас"".*

Ситуація на той час вже була "підігріта" окремими проявами реваншу "Антимайдану": проросійськими заявами оточення президента про мову чи начебто обстріли ЗСУ мирних мешканців; призначенням на посади представників режиму В. Януковича (керівник Офісу президента А. Богдан, заступник голови СБУ А. Калюжняк, голова Луганської ОДА В. Комарницький); різними рішенням судів, зокрема про скасування перейменування Московського проспекту на проспект Бандери) та відкриття ДБР справи, в якій фігурує П. Порошенко, щодо наказу про перехід кораблів через Керченську протоку, тобто за спротив Росії, тощо.

Співробітники ЗМІ, після відеозвернення В. Зеленського про необхідність "поглибленої" люстрації, склали список осіб, які щонайменше до 2024 року не змогли б працювати в органах влади за умови прийняття Верховною Радою означеного законопроекту: Президент України П. Порошенко; Голова Верховної Ради А. Парубій, його заступниці І. Геращенко та О. Сироїд; Прем'єри А. Яценюк й В. Гройсман; Віце-прем'єри (Г. Зубко, І. Климпуш-Цинцадзе, В. Кириленко й інші); всі міністри (починаючи з Л. Гриневич, У. Супрун, О. Маркарової й В. Омеляна та закінчуючи А. Аваковим); керівники центральних органів виконавчої влади (незалежні "Зе-команді" Голова Українського Інституту Національної Пам'яті В. В'ятрович чи Голова Держкіно П. Ілленко); Секретар РНБО О. Турчинов та його заступники (зокрема, В. Сюмар); Генпрокурор Ю. Луценко й Голова СБУ В.Грицак та Начальник Генштабу – Головнокомандувач Збройних Сил В. Муженко.

Під люстрацію також мали потрапити керівники Нацбанку, Антимонопольного комітету, Фонду держмайна, керівники

розвідки, податкової та митної служб, члени Вищої ради правосуддя, колективних регуляторів, а також керівники обласних управлінь СБУ, прокуратури, розвідки, МВС, податкової та митниці, керівники оборонних підприємств.

Критики законопроекту наголошували на його особливій новачії: поширення люстрації на виборні посади, починаючи від сільських старост і закінчуючи президентом і народними депутатами. Подібного не було в постмайданному законі про люстрацію, оскільки з-під його дії вивели виборних осіб, в силу очевидно антиконституційного і антидемократичного характеру такої заборони. У демократичному суспільстві саме народ є прямим носієм влади й має право обирати будь-кого своїм представником. Подібні новачії також давали підстави звинувачувати новообрану владу в реваншизмі тоталітарних тенденцій управління державою.

Очевидно, що Україну чекала б затяжна криза та можливі громадянські конфлікти за умови прийняття такого законопроекту. В умовах гібридної війни це могло б призвести до ліквідації державності.

У той час, коли не були встановлені/покаранні винні в загибелі людей під час Революції Гідності, а нова владна команда перебувала в ідеологічному сум'ятті та шукала приводи й можливості збити з політичної арени представників попередньої влади, активізувалися супротивники Майдану, які розгорнули бурхливу діяльність з дискредитації подій зламу 2013-2014 років. Тогочасний директор фонду «Демократичні ініціативи», відома соціологиня І. Бекешкіна зазначила, що «*“трансформована” “Партія регіонів” намагається взяти реванш за програу ними в 2013-2014 роках битву за Україну. Інших варіантів для “команди антимайдану” немає: на останніх виборах “ОПЗЖ” взяли набагато менше голосів, ніж сподівалися, тому що виборців, які прагнуть до примирення на Донбасі і нормалізації відносин з РФ, у них відібрав Володимир Зеленський зі своєю партією “Слуга народу”*». Відповідно, дискредитація Майдану та (пост)майданних політиків стала для колишніх регіоналів одним з механізмів повернення свого "законного" електорату. Однак, на думку І. Бекешкіної, подібна тактика могла лише частково зіграти на "антимайданного" виборця "Опозиційної платформи",

але не більше: «Ця партія має свого особливого виборця, який взагалі відрізняється від населення України. Свого часу Майдан підтримували 50%, а не підтримували аж 40%. І дець половина з цих 40% залишається і досі. Тож у ОПЗЖ зараз завдання – відбити у “Слуги народу” своїх виборців. Частково ця зміна дискурсу може вплинути й на тих громадян, які вважають, що “краще б усіх цих заворушень не було”. Але не думаю, що версія, що це беркутівців розстрілювали, а не навпаки, матиме масовий вплив».

На фоні цих подій у велику політику повернувся один з найодіозніших її гравців проросійського спектру – В. Медведчук. У Верховній Раді IX скликання – депутат від партії "Опозиційна платформа – За життя". Кум президента РФ В. Путіна. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років В. Медведчук був впливовим українським чиновником. Тричі обирався до ВРУ (1997, 1998, 2002 роки), у 1998-2000 роках був віце-спікером, а у 2000-2001 роках – першим віце-спікером парламенту. Після того, у 2002-2005 роках очолював адміністрацію президента Л. Кучми. У 2012 році він вирішив повернутися у велику політику, очолив ГО "Український вибір – Право народу". Ця організація пропагувала федералізацію України та курс на зближення з Росією.

Після початку гібридної війни, у 2014-2018 роках В. Медведчук брав участь в перемовинах щодо врегулювання ситуації на Донеччині та Луганщині. Для багатьох гравців української політичної шахівниці залучення особи, наближеної до ініціатора війни – В. Путіна, до спроб цю ж війну зупинити, було досить неочікуваним.

В. Медведчук є фігурантом низки антикорупційних розслідувань, а його дружина володіє нафтовим бізнесом у Росії. Вже в 2022 році з'явилася значна кількість фактів та журналістських розслідувань про заподіяні злочини, в яких підозрювалося подружжя В. Медведчука та О. Марченко.

Співробітники ЗМІ неодноразово наголошували на тому, що В. Медведчук значної уваги приділяє розкрученню своєї популярності й впливовості. Зокрема, у 2013 році він створив собі сторінки у всіх популярних тоді соціальних мережах, де спеціально "накручувалися" його підписники (Facebook, Twitter, "ЖЖ" та "Вконтакті"). Після 2014 року з'явилися десятки політичних

експертів та коментаторів, які регулярно піарили будь-які дії чи коментарі В. Медведчука. Відповідно, поширювати ці коментарі допомагали три контрольовані ним телеканали "NewsOne", "112 канал" та "ZIK", а також інтернет-ресурси типу znaj.ua, politeka.net, comments.ua, golos.ua, from-ua.com, for-ua.com, vlasti.net, times.com.ua та інші.

Політичний проєкт "ОПЗЖ", з яким В. Медведчук потрапив до Верховної Ради, небезпідставно вважався найбільш проросійським в українському політикумі. Співголовами партії у 2019 році стали В. Рабінович та Ю. Бойко. В. Медведчук став Головою політради та головою стратегічної ради "ОПЗЖ". Виконком партії очолив власник телеканалу "Інтер", екс-голова Адміністрації Президента України часів В. Януковича С. Львовчкін. В лавах "ОПЗЖ" опинилося чимало колишніх членів "Партії регіонів" та відвертих маргіналів, причому вибір робився на користь найбільш одіозних. Серед "медійних облич" партії були такі відомі особи: І. Ківа, Н. Королевська, Н. Шуфрич, Г. Суркіс, Р. Кузьмін, Ю. Львовчіна, Ю. Павленко, М. Папієв, О. Фельдман, О. Попов, В. Узелков та інші.

Попри неодноразові спроби представників "Опозиційної платформи" переконати суспільство у протилежному (*"ми українська партія, яка просто притримується відмінних від всіх інших поглядів"*), партія відкрито ретранслювала російську риторику, підкріплену конкретними діями. Заяви "ОПЗЖ" фактично повторювали наративи пропаганди Кремля. З 2014 року члени цієї партії жодного разу публічно не назвали Росію країною-агресором й ставили під великий сумнів присутність на Донеччині та Луганщині російських військових. Характеристика гібридної війни вкладалася у коротку фразу – *"все не так однозначно"*. Більше того, керівництво "ОПЗЖ" вперто просувала наратив про *"братній російський народ"*, з яким треба йти на зближення. Лідери партії В. Медведчук та Ю. Бойко неодноразово перебували як офіційні особи в РФ, а публічні заяви та ролики партійця І. Ківи наочно демонстрували прихильність цього одіозного "політика" до президента РФ та його дій відносно України.

В публічних виступах, інтерв'ю, зверненнях до виборців та публікаціях "ОПЗЖ" відкрито пропагувала проросійську позицію,

а її лідери неодноразово демонстрували прояви українофобії та москвофільства. Перш за все, вперто називали російську агресію на Донеччині та Луганщині *"громадянською війною"*. Подібні тенденції проявилися у партійній програмі, де було прописано досить проросійські за своєю суттю гасла, зокрема: введення мораторію на прийняття рішень, що розколюють країну; реалізація Плану-концепції врегулювання кризи на Південному Сході України; прийняття Закону «Про всеукраїнський та місцеві референдуми за народною ініціативою»; скасування як антиконституційних, дискримінаційних законів про мову, освіту, перейменування церкви; про декомунізацію, люстрацію та інших актів, що порушують права та свободи громадян; звільнення усіх політичних в'язнів попереднього режиму.

"ОПЗЖ" продовжила маніпуляції навколо мовного питанням, неодноразово акцентувала на проблемах утисків російськомовного населення, що повною мірою відповідало наративам російської пропаганди, яка регулярно *"свідчила"* про плачевне становище жителів Донеччини й Луганщини та й інших регіонів України, яких потрібно *"врятувати від українських нацистів"*. Не дивно, що електорат "ОПЗЖ" складали здебільшого російськомовні/проросійські жителі східних й південних регіонів, які найбільше сприймали міф *"великого русского міра"*.

7.4. Політична лихоманка 2019-2021 років

Аналізуючи підсумки досить бурхливого й багатого на ключові політичні події 2019-го року, О. Роговик зупинився й на результатах першого етапу "Зе-правління", акцентувавши на експериментальному характері "зеленого режиму". Політичний експерт зауважив, що склалося враження про відсутність *"цілісної стратегії і чіткого курсу, а команда В. Зеленського працювала як виборчо-технічний штаб"*. Сам же новий лідер був *"президентом-соціологією, тобто робив виключно те, що популярно і бажано у суспільстві. Було і є дуже багато кліпових, одноактних і фрагментарних дій. Вони хочуть змін, але не розраховують, до чого вони можуть призвести через легковажність, поверхневність і наївність. Виникає враження, що чим далі в "ліс", то тим більше стратегії"*.

Кардинальної зміни влади не відбулося, оскільки *"система не змінилась, але позеленіла"*. Президент та його оточення змогли вмонтувати себе у систему, особливо не переймаючись її демонтажем. Очікувано, що більшість посад на владних щаблях різного рівня посіли члени "зеленої команди" і вони не були

на 100% "новими обличчями". Про моноліт "монобільшості" також говорити було досить зарано, або взагалі даремно: до команди В. Зеленського приєдналася значна група чиновників часів П. Порошенка на різних посадах, а на самого президента впливали три групи впливу ("західні глобалісти", "кварталівські" та "коломойські-аваківські"). Консенсус всього цього організму був запорукою діяльності фракції "Слуги народу" та уряду, а забезпечував його керівник ОП А. Богдан. Президент загалом знаходився в інформаційно-політичній "капсулі" власного оточення, поділеного на 3-4 групи. Фракція у парламенті взагалі була поділена на 4-5 досить самостійних груп й потопала у різноманітних скандалах: то в корупційному-поліграфному, то в сексуальному, то в пранкерному.

У партійно-політичному спектрі після парламентських виборів сформувалися основні складові системи. Політичні сили П. Порошенка та В. Медведчука перейшли у чітку (різнофлангову) опозицію. Партії Ю. Тимошенко та С. Вакарчука виступали в якості ситуативних союзників/опозиціонерів. Відбулася активізація позапарламентської опозиції.

Досить насторожено політичні гравці та суспільство в Україні сприйняли тенденцію "зелених" до розширення повноважень президента. Мова про закони щодо перезавантаження державної служби, прокуратури, ДБР, судової системи, ЦВК, національних регуляторів. В. Зеленський розпочав будувати президентську республіку, що створювало ризики надмірної концентрації повноважень в одних руках.

Більшість суспільних запитів у 2019 році не отримали реального втілення. Дива не відбулося, В. Зеленський не виявився "реінкарнацією Голобородька":

1. Відсутні очікувані успіхи у боротьбі з корупцією, незважаючи на багато прогресивних антикорупційних законів про незаконне збагачення, е-декларування, викривачів корупції, перезавантаження НАЗК. Гасло *"весна прийде – саджати будемо"* далі виборчих слоганів ніде більше не згадувалося.

2. Відсутні успіхи у підвищенні соціальних стандартів та зменшенні тарифів, продовженні медичної реформи. Більшість прийнятих законів у підсумку були вигідні великим

транснаціональним та олігархічним компаніям, а не малому чи середньому бізнесу, чи "рядовому" українцю.

3. Відсутні успіхи у встановленні системи верховенства права.

4. Не вдалося покращити відносини з ЄС та НАТО, а відносини із США були суттєво зіпсовані (провальні телефонні переговори президентів, провальний візит до США й втягування української тематики у американські вибори та процедуру імпічменту Д. Трампа). Відбувалося погіршення міжнародних умов: російську делегацію повернуто в ПАРЄ, йшли дискусії про повернення РФ до G7 та послаблення санкцій, "Північний потік-2" не було зупинено, а лідери Європи відкрито виступали за реставрацію відносин з РФ.

На цьому фоні значним успіхом стали "Норманські спроби" реалізувати запит на мир. Суспільство позитивно сприйняло усунення В. Медведчука від переговорних процесів з РФ та її маріонетками на Донеччині й Луганщині, як і повернення до України "найбільш відомих" українських політв'язнів, серед них і О. Сенцова. "Нормандська зустріч", фактично, стала перемогою для В. Зеленського, якому вдалося уникнути дуже токсичного компромісу під тиском В. Путіна та Європи.

Аналізуючи головні події політичного життя України у 2020 році, експерти звернули увагу, що парламент перестав бути "слухняним принтером" Банкової, а "монобільшість" багаторазово виходила з-під контролю ОП. Перш за все, під час розгляду кадрових питань.

Значний відбиток на політичні події 2020 року наклала пандемія Ковід-19. Саме не надання необхідної уваги чинною владою проблемам підготовки вітчизняної медицини до різкого збільшення хворих (що припало на осінь), перетворило цю ситуацію з медичної на політичну. Перенаправлення грошей з ковідного фонду на будівництво доріг спричинило в подальшому ситуацію, коли не вистачало елементарних речей: масок, засобів захисту, не кажучи вже про підведення кисню до ліжок й критичне завантаження лікарень.

Непродумані рішення й недолугі коментарі представників влади й хаотичність щодо введення карантинних обмежень призвели до неминучого конфлікту з малим та середнім бізнесом. Це та інше призвело до досить неприємних для президентських сил результатів місцевих виборів, які відбулися 25 жовтня 2020 року. Представники партії "Слуга

народу" не виграли посади мера жодного обласного центру, програвши в тому числі й на батьківщині президента, у Кривому Розі.

Важливо, що місцеві вибори показали велику роль регіональних еліт. Виборці віддавали перевагу не брендам, а конкретним людям. У більшості обласних центрів, де висувалися кандидатури діючих мерів, останні й перемогли (17 з 18 чинних мерів).

"Характерним" явищем для 2020 року стало залучення В. Зеленським добре забутих старих кадрів до системи. Про "нові обличчя" й оновлення кадрів вже мова не йшла, оскільки "лава запасних" у президента виявилася майже порожньою. Таким чином, перший президент України Л. Кравчук та перший прем'єр-міністр В. Фокін опинилися у Мінській контактній групі. Колишній заступник голови слідчого управління МВС часів В. Януковича О. Татаров залучений до ОП. Не залишилися поза увагою колишні регіонали. Зокрема, В. Зеленський визнавав, що вів переговори з В. Хорошковським й С. Тігіпком про посаду Прем'єр-міністра. Крім того, призначив головою Одеської ОДА С. Гриневецького, а Сумської ОДА – В. Хому.

Ледь не найголовнішою кадровою зміною 2020 року стала навіть не заміна керівника уряду, а кадрові зміни в ОП. Наступник А. Богдана А. Єрмак де-факто сконцентрував у своїх руках значну владу й можливості впливу на Президента. Як висловився з цього приводу О. Гарань: *"З формальної точки зору ми зараз побачили новий витвір – це так звані заяви Офісу президента (ОП), у яких тлумачаться всі найважливіші питання внутрішньої та зовнішньої політики. Можна зрозуміти, коли є заяви прессекретаря, голови ОП або навіть когось із його заступників. Але що таке заява ОП? В Конституції немає згадки про ОП, бо це є технічна структура".*

Однією з центральних подій 2021 року стала відставка у липні міністра внутрішніх справ А. Авакова, якому "вдавалося" пережити зміну кількох прем'єрів та працювати при двох президентах (перебував на посаді понад 7 років). Таким чином, президентська вертикаль влади в Україні посилилася, отримавши під свій контроль 300 тисяч правоохоронців й значну частину бюджету. Новим очільником МВС став депутат від "Слуги народу", голова комітету ВР з питань правоохоронної діяльності Д. Монастирський, кандидатуру якого запропонував В. Зеленський.

Попри різноманітні "магнітні бурі" втримався уряд Д. Шмигала. Тут загалом було започатковано нову тенденцію в українській політиці, коли замість відставки всього уряду, відбулася "реконструкція частинами". Мова йде, перш за все, про кадрову ротацію листопада 2021 року, коли було замінено одразу 5 міністрів.

Ротація відбулася також у парламенті. 7 жовтня 2021 року. Верховна Рада ухвалила рішення про відставку Д. Разумкова з посади голови. Рішення підтримали 284 народні обранці, переважно з фракції "Слуга народу". Такою була реакція Банкової на показову самостійність спікера. Апогеем конфлікту між Д. Разумковим та В. Зеленським став "закон про олігархів", який спікер відправив на експертизу до Венеційської комісії. Новим головою парламенту було обрано тодішнього першого віце-спікера і представника президента у Верховній Раді Р. Стефанчука, а першим віце-спікером став голова партії "Слуга народу" О. Корнієнко. Після цього партію очолила О. Шуляк, а першим заступником голови фракції "слуг" став А. Мотовиловець.

Колишній спікер, перетворившись на рядового депутата, став різко опозиційним політиком, зареєстрував міжфракційне об'єднання «Розумна політика», до якого долучилося 20 депутатів з "монобільшості". Фактично, це свідчило про початок Д. Разумковим окремої політичної кар'єри й підготовку до розбудови власної політичної сили.

У вересні 2021 року було ухвалено т.зв. "закон про олігархів", відповідно до якого олігархом визначалася особа, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті. Для того, щоб "отримати статус" олігарха, необхідно відповідати щонайменше трьом критеріям, які прописані у законі: участь у політичному житті, вплив на ЗМІ, монопольне становище на ринку, наявність активів, вартість яких перевищує 2 мільярди 270 мільйонів грн.

Цей закон посилив протистояння між В. Зеленським та Р. Ахметовим. Відповідно, ОП та партія "Слуга народу" оголосили бойкот телеканалам останнього. Однак там дедалі частіше почав з'являтися Д. Разумков. В. Зеленський наприкінці року зробив заяву, що в Україні готується державний переворот, до якого втягнуть і Р. Ахметова. Останній прокоментував це як "суцільну брехню".

2021 рік також ознаменувався санкціями проти В. Медведчука та декого з його найближчого оточення. Спочатку санкції РНБО було застосовано проти соратника В. Медведчука народного депутата з фракції "ОПЗЖ" Т. Козака, а також телеканалів "112 Україна", "NewsOne", "Zik", котрі юридично хоч і належали останньому, однак їхнім фактичним власником був В. Медведчук. Згодом санкції зачепили його самого та його дружину О. Марченко. Обмеження передбачали блокування активів, заборону на виведення капіталу, зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань, тощо.

У травні 2021-го генпрокурор І. Венедиктова підписала підозру про державну зраду Т. Козаку та В. Медведчуку. Офіційно останньому було висунуто дві підозри: у державній зраді Україні, пов'язаній із видобутком нафти й газу в Чорному морі у змові з окупаційною владою Криму та у державній зраді, пов'язаній із домовленостями про постачання вугілля з окупованих територій Донбасу.

Наприкінці 2021 року співробітники ДБР почали "розкручувати" справу проти п'ятого Президента України П. Порошенка. Мова йшла про "підозру в державній зраді та сприянні діяльності терористичних організацій у справі про постачання вугілля з Донбасу" (фактично, справа-близнюк щодо В. Медведчука). Звинувачення у держзраді П. Порошенко назвав абсурдними, а підозру характеризував як перехід "червоних ліній". Осторонь справи не залишилися західні партнери України: США та Європейський Союз повідомили, що стежитимуть за розвитком подій, а також застерегли українську владу від політичних переслідувань опозиції.

? Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення терміну *"влада монобільшості"*, поясніть його походження в реаліях України.
2. Визначте, у чому саме полягає антиконституційність діяльності Офісу президента.
3. Проаналізуйте, наскільки відповідало політичним реаліям 2019-2020 років гасло *"Нові обличчя у політиці"*.
4. Схарактеризуйте політичні процеси 2019-2021 років, дайте відповідь на питання: чи відповідають вони визначенню "політична лихоманка".

Тема 8.

Політична еліта в умовах повномасштабного вторгнення

Мета: визначити як відреагували представники політичної еліти в Україні на повномасштабне вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року та як змінилися політичні полюси серед українських політиків; простежити зміни, які відбулися в середовищі політичної еліти під впливом війни та окупації.

План лекції:

1. Повномасштабна війна: виклики для політичної еліти.
2. Українські політики в обороні України.
3. Доля “п’ятої колони”.

Ключові терміни й поняття: електоральні ніші, електоральний туризм, колаборанти, перезавантаження влади, політичний ландшафт.

8.1. Повномасштабна війна: виклики для політичної еліти

Розвиток України після початку повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року, принаймні – протягом наступних шести місяців, можна вкласти у тезу, яку висловив генерал сер Р. Берронс – *“кінець комфортної епохи”*. І хоч його тези стосуються виключно військової сторони подій сьогодення, цілком можемо використати їхній центральний меседж на означення викликів для політичної еліти. На наше переконання, гібридна російсько-українська війна була досить "комфортною" для певних політичних груп в Україні. Перш за все, в якості тригера – подразника в періоди найбільшого піднесення протестних настроїв (*“... , а то Путін нападе”*), або ж для просування *“русского міра”* під виглядом примирення й *“зшивання”* країни.

Напад 24 лютого перекреслив будь-які спекулятивності, які дозволялися в умовах гібридної війни. Політикам необхідно було визначатися, тут і зараз, на чийй вони стороні і яку модель розвитку України підтримують. В якості прикладу такого "визначення" політтехнолог І. Гринів наводить кейс О. Вілкула з його висловом

“якби ми у свій час правильно зрозуміли “Армія! Мова! Віра!”, то, може, й війни не було б”. Цю тезу одного з найбільш публічних прихильників В. Януковича, який з початком повномасштабного вторгнення очолив оборону Кривого Рогу та прилеглої території, досить тривалий час і досить ретельно обговорювали в соцмережах. Залишилося місце і для скепсису з приводу щирості цих слів. Однак, на думку І. Гриніва, “Вілкул, який прийшов до цього розуміння – це цілий символ. Він не один, це ж цілий пласт людей, які зрозуміли, для чого переходити на українську мову, які кажуть в опитуваннях, що готові терпіти матеріальні труднощі, аби Україна відстояла свою незалежність. Те, що ми називали “какаяразніца”, просто відійшло в сторону. Це ж таку складну метаморфозу треба було пережити – йдеться про ірраціональні речі, які найважче змінювати: мова, віра і так далі. І люди переживають ці зміни так швидко, їх буквально перемкнуло в один момент. Я впевнений, що це незворотній процес. Такі зміни, якщо стаються, то це дуже сильно впливає на людину”.

Досить цікаві думки висловив І. Гринів й з приводу майбутнього, повоєнного, політичного ландшафту України. Політтехнолог зауважив, що до цього часу вибори в країні проводилися в рамках такої системи координат, де вісями були якісь ідеологічні орієнтири. У 1990-х роках це були "Схід-Захід" плюс економічна вісь "ліві проти лібералів", пізніше – "вибір між кандидатом Сходу і кандидатом Заходу". Далі додалася вісь "нові-старі", широко проваджена «Самопоміччю», «Голосом» та й «Слугою Народу». При цьому, "новими" зі Сходу були "слуги", а із Заходу – «Голос». Повномасштабна війна змінила цю систему координат, а старі вісі втратили актуальність.

Станом на сьогодні утворилися 3-4 "електоральні ніші", які відповідають рівням довіри жителів України: ЗСУ, волонтери, В. Зеленський і "влада". Перша "ніша" (ЗСУ) є також частково полем чинного президента, оскільки він одночасно і верховний головнокомандувач, і політичний лідер. Таким чином, частину іміджу ЗСУ він забирає для себе, як і має частину чисто політичного лідерства як президент. Для розуміння головних особливостей цієї "ніші", І. Гринів зазначає, що вона має два прізвиська, як рольові моделі – умовний "зеленський" та умовний “залужний”:

“Обидва представляють у свідомості ЗСУ. Зеленський повністю асоціюється ще й із нішею “влада”, “залужний” – теж її частина, але значно менше, тільки за рахунок спільної роботи по обороні, він у “владі” частково. Тут важливо, що про “залужного” ми говоримо з малої літери, бо це може бути і не конкретно він, а й хтось інший із військових командирів. І тоді ситуація може піти двома шляхами”. Перший шлях – умовний “залужний” підтримує владу, що є великим плюсом до її рейтингу. Другий шлях – від ніші “ЗСУ” виходить хтось з опозиційними настроями і тезою “нас всі зрадили, але ми не зрадили вас, тому голосуйте за нас” – для влади великий мінус. Конкретне прізвище цього "хтось" не важливе – війна в епоху інтернету та соцмереж ледь не щодня "народжує" нових впізнаваних командирів-героїв.

Ніша “волонтери” поки що слабо піддається аналізу, оскільки слабо персоналізована (в масштабах окремих політичних проєктів на перспективу). Виняток становить хіба С. Притула. Однак, як слушно зауважив І. Гринів, такі люди будуть з’являтися із тих, хто зараз активно займається волонтерською діяльністю й має мільйони підписників у соцмережах, добре налагоджену комунікацію, тощо.

Ніша "зеленський", або "влада" може бути персоніфікована чинним президентом, або ж його умовним наступником. Останній відповідно, за умови відмови В. Зеленського балотуватися на другий термін, матиме найбільші шанси.

В таких умовах опозиційним політикам, щоб вбудуватися у нову систему координат, необхідно шукати місце між “ЗСУ” – “волонтери” та “підтримка влади” – “непідтримка влади”. Сильною стороною влади політтехнолог вважає її сильну персоніфікованість в особі В. Зеленського, а опозиція такої персоніфікації не має. Відповідно, умовний “Порошенко” має якось долучитися до “ЗСУ”, або “волонтерів”, щоб мати шанси. Однак в цьому випадку вважаємо недоречним акцентувати увагу саме на п’ятому Президентів, оскільки в цих нішах він працює з 2014 року. Не стало виключенням й повномасштабне вторгнення. Однак, погоджуємося з І. Гринівим, що станом на сьогодні (мається на увазі осінь 2022 року) підтримка у влади настільки велика, що фактор опозиційності поки що відіграє малу роль. Проте, можливі кардинальні зміни. Зокрема, поява умовного командира

«Азова» здатна зробити з нього куди більшого опозиціонера, ніж Ю. Тимошенко, Ю. Бойко чи П. Порошенко. Так само, як і хтось із волонтерів, хто зможе сказати, що от *"вони все провалили, а врятували Україну ми"*, одразу отримає дуже сильну позицію.

У квітні 2022 року політолог М. Давидюк слушно зауважив, що Україна потребує перезавантаження, буквально наступного дня після закінчення війни. Він характеризував основні риси "старого", довоєнного суспільного договору:

1. Українці "пробачають" владі прояви корупції, а влада заплющує очі на недосплату податків українців.

2. Олігархи крадуть з бюджету, через схеми недоплачують податки, але "компенсують" це якісним ТВ, серіалами та футбольним чемпіонатом.

3. Влада підтасовує результати виборів, але не заважає отримувати пакети з гречкою.

Попри це, "старий" договір має й позитивні сторони, серед яких:

1. Результатів виборів священні для всіх, від груп впливу до олігархів. Не важливо, хто зайшов у Парламент, чи в офіс на Банковій – це політична еліта на відведений час. Всі поважають, приймають та починають із цим працювати.

2. Існує практика змінності влади. Через це в Україні 6-й президент, а у більшості пострадянських країн – не більше двох.

В контексті "нового" суспільного договору, автор слушно ставить питання: "Хто це буде реалізовувати?" М. Давидюк вважає, епоха олігархів закінчилася, *"не з економічною трагедією, а з валізами їхніх дружин та дітей, котрі вивозили десятки мільйонів доларів кешу з України. За часів коли найбідніші віддавали останнє"*. Відповідно, стало очевидним, що українцям не потрібні олігархи як синонім еліти. Саме повномасштабна війна засвідчила, що еліта це: *"волонтери; це кухарі, які в селах і містах готували для фронту; це дизайнери, котрі створювали агітаційні матеріали; це журналісти, котрі йшли під кулі, показуючи злочини путіністів; це комунальники, котрі не перестали виконувати свої обов'язки; працівники служб охорони, котрі захищали майно українців від мародерів; лікарі, котрі в режимі 24/7 робили операції; це залізничники, які вивозили мирних та завозили харчі для солдатів; це мільйони звичайних, хоробрих українців – кожен з нас"*.

Зважаючи на час, коли допис було розміщено у мережі, зрозуміла його емоційність. Разом із тим, чи зможуть представники нової, за М. Давидюком, еліти "посунути" олігархів у боротьбі за владу – покажуть перші повоєнні вибори до Верховної Ради, або органів місцевого самоврядування. Станом на зараз передбачення робити зарано. Однак, важко не погодитися із тезою, що *"якщо після другої війни ми не змінимося, ми зникнемо як країна"*.

Про те, що активна фаза російсько-української війни створила умови для перезавантаження влади та трансформації суспільних відносин наголошують й автори доповіді "Україна 2022: як не втратити свій шанс стати сильною державою" («Український інститут майбутнього»). Для цього, зокрема, необхідно:

- провести "зачистку" політичних еліт, позбавившись тих осіб, хто не виправдав очікувань, або просто виявив боягузтво, нездатність діяти ефективно;

- перезавантажити відносини влади та великого бізнесу, провести деолігархізацію;

- перехідний період замість повернення до повної демократії в перші повоєнні місяці, можливо за схемою: військовий стан – надзвичайний стан – вибори до Верховної Ради.

Також автори доповіді пропонують запровадити чіткий перелік обмежень, що стосуються політичних прав, серед яких й обмеження в діяльності політичних партій, а саме – заборона на проведення роботи зі створення нових партій, заховання режиму призупинення діяльності політичних партій, що несуть загрозу національним інтересам, обмеження в проведенні масових політичних заходів. Окремо, пропозиції надано й для об'єднаних територіальних громад: можливість введення зовнішнього керування ОТГ у разі, коли місцева влада не спроможна реалізувати державну програму відновлення.

Відносно фінансово-промислових груп: вони (як і великий бізнес загалом) мають відійти від спроб створення політичних проєктів та тіньового лобізму. Найбільші ЗМІ мають бути виведені з-під впливу ФПГ.

В середньостроковій перспективі (12-24 місяці після війни) доцільною, на думку фахівців «Інституту майбутнього», буде наступна схема:

1. Україна – президентська республіка.

2. Режим договорів із великим бізнесом: держава підтримує великий бізнес, а той – дистанціюється від безпосередньої участі у політиці.

3. Зменшення кількості політичних партій; збільшення порогу кількості членів для створення політичної партії; норма про ліквідацію політичної партії за відсутності діяльності або порушення правил фінансування.

Загалом, проблема політичних еліт, як в умовах повномасштабного вторгнення, так і після закінчення війни, постійно актуалізується. Мова йде не лише про ЗМІ, а й про академічні наукові організації. Зокрема, на початку листопада 2022 року було анонсовано спільний захід Інституту соціальної та політичної психології НАПІ України з Інститутом політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України – круглий стіл “Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій”. У оголошенні було анонсовано дві доповіді: “Ефективна політична еліта як передумова повоєнних суспільних трансформацій” (З. Самчук) та “Соціально-політичні суб’єкти в оцінках української молоді в умовах воєнного часу” (В. Велотинський).

8.2. Українські політики в обороні України

Україна належить до країн, де досить гостро проявляються полюси "ми" й "вони". При чому до категорії "ми" пересічні мешканці України відносять себе й "собі подібних", на протилежному ж боці – також громадяни України, але представники "вищих" прошарків, зокрема й політичної еліти. Очевидно, що повномасштабне вторгнення Росії та проведення повномасштабної мобілізації для поповнення українських Збройних Сил лише підсилили протиріччя, оскільки тепер мова йшла не про перерозподіл життєвих благ, а вже про саме збереження життя та здоров'я. Підігрівалися ці протиріччя трансляціями із прикордонних пунктів пропуску на західному кордоні, де фіксувався виїзд за межі держави як самих політиків, так й представників їх родин (часто – чоловіків призовного віку). Таким чином, російський наратив, що "війну розв'язали саме українські політики, а тепер вони ж кидають українців напризволяще", знаходив свою цільову аудиторію. Серед бурхливих подій перших днів/тижнів війни мало хто звертав увагу, що з України

виїхали в основному представники проросійських політичних сил, а багато народних обранців різних рівнів поповнили лави підрозділів ЗСУ та Територіальної оборони (ТрО). Ще більше представників політичної еліти стали волонтерами та й "просто" виконували свої прямі, але надзвичайно важливі обов'язки – керували країною, що воює.

206-ий батальйон територіальної оборони Києва формувався, зокрема, з ветеранів АТО, членів ГО «Брати По Зброї», депутатів від «Європейської Солідарності», громадських активістів і волонтерів. До батальйону вступили нардепи В. Ар'єв, О. Гончаренко, М. Саврасов, М. Величкович, М. Бондар, А. Чейгоз, М. Княжицький, Р. Павленко та В. В'ятрович. Також в ТрО були помічені А. Парубій та О. Турчинов. Серед іншого, 206 батальйон допомагав охороняти Гостомель, зачищати від ДРГ Оболонь та брав активну участь в операціях з евакуації мешканців Ірпеня.

Окремо варто згадати колишню народну депутатку від «Народного Фронту» Тетяну Чорновол, яка з перших днів повномасштабного вторгнення перебуває на фронті в якості оператора протитанкового ракетного комплексу «Стугна».

Станом на початок червня 2022 року на фронті перебували 10 депутатів Львівської обласної та міської рад, представники «Європейської солідарності», «Української галицької партії» та «Голосу». Зокрема, у складі 103-ої окремої бригади Сил ТрО в зоні бойових дій перебував голова фракції УГП у Львівській облраді Т. Чолій. Депутат від УГП Ю. Фольварочний перебував при Першому добровольчому мобільному шпиталі ім. М. Пирогова.

Депутат від фракції «Голос», військовий медик Р. Дмитришин працював лікарем-анестезіологом у Військово-медичному клінічному центрі Західного регіону. Також на фронті перебували депутати від фракції «Європейська Солідарність», екскерівник Радехівської РДА Є. Швед та экс-голова Львівської облради О. Ганущин, останній – у складі 103 окремої бригади ТрО. Ще один депутат Львівської облради від фракції «Європейська Солідарність» С. Буняк перебував у складі 24-ої окремої механізованої бригади ім. короля Данила.

Серед депутатів Львівської міськради на передовій воювали представники ВО «Свобода», «Голосу» та «Європейської Солідарності». Депутатка від партії «Європейська Солідарність» Т. Шевченко була санітарним інструктором у складі 103-ї бригади ТрО. У зоні бойових дій також перебував львівський депутат від партії «Голос» І. Шолтис, як і секретар Львівської міської ради, керівник фракції ВО «Свобода» М. Лопчак.

Що стосується партії ВО «Свобода», то її політична діяльність з початком повномасштабного вторгнення Росії загалом була призупинена, а "свободівці", за словами О. Тягнибока, “спрямували всі сили й ресурси на оборону держави та продовжили координувати роботу організації через громадську організацію Легіон Свободи”.

Члени ВО «Свобода», як рядові члени, так партійні лідери та народні обранці, на війні були з самого початку. Перший свободівський батальйон («Січ») було сформовано ще у червні 2014 року і з того часу його бійці пройшли фактично всі «гарячі точки». З часом цей підрозділ було інтегровано в структуру МВС як батальйон особливого призначення. У 2016 році січовики під командуванням майора МВС М. Морозова (“Лютого”) зайняли позиції у м. Авдіївка і обороняли його.

Зараз значна частина "свободівців" служить у добробаті «Свобода», який було сформовано 24 лютого 2022 року при територіальній обороні Києва. Кістяком підрозділу стала Київська міська «Свобода», а його командиром — голова організації, ексдепутат Київської міськради, майор НГУ П. Кузик. Батальйон брав участь у боях за столицю, у Гостомелі, Бучі, Ірпені, Рубіжному, Сіверськодонецьку. У жовтні в складі НГУ перебував в районі Зайцевого. У батальйоні служать заступник голови ВО «Свобода», екснардеп, молодший лейтенант НГУ А. Ілленко, голова Чернігівської «Свободи» Д. Попов й інші.

Велика кількість "свободівців" служить у «Карпатській Січі», яка ще у 2014 році була заснована головою Закарпатської «Свободи», командиром «Легіону Свободи» О. Куциним (загинув у червні 2022 року в Харківській області). Від дня створення бійці «Карпатської Січі» брали участь у боях за Піски, Донецький аеропорт, шахту Бутівка, Водяне, Опитне, Первомайськ. У 2022 році також обороняли Київ, тримали позиції в Ірпені, Романівці, Стоянці та на броварському напрямку. Після деокупації Київщини підрозділ виконує бойові завдання вже як 49-й окремий стрілецький батальйон Сухопутних військ ЗСУ. У «Карпатській Січі», серед інших, служать голова Київської обласної «Свободи» І. Сабій та голова свободівської молодіжки Р. Андрійко.

Крім того, було створено ще близько десяти добровольчих формувань територіальної оборони, зокрема добробат «Феміда» (Чорнобаївка) під керівництвом голови Кримської «Свободи», народного депутата України VII скликання Е. Леоніва.

За даними лідера партії О. Тягнибока, "свободівці" служать фактично в усіх існуючих підрозділах. У 5-му окремому штурмовому полку ЗСУ, який стоїть під Бахмутом воюють екснардеп Ю. Сиротюк та голова Львівської обласної «Свободи» М. Зінько. Голова Миколаївської обласної «Свободи» Ю. Шестириченко служить у 36-й бригаді морських піхотинців, мобілізований також голова Черкаської «Свободи» С. Воронов. Екснардепи О. Кайда та М. Лопчак служать у 45-й окремій артилерійській бригаді, ексвіцеспікер, голова Секретаріату ВО «Свобода» Р. Кошулинський — у 356-му артилерійському полку. Воюють також екснардепи-"свободівці" А. Тягнибок (103 бригада, Донеччина) та

О. Осуховський. У лютому був мобілізований у лави ЗСУ й майор медичної служби, лідер ВО «Свобода» О. Тягнибок. Народний депутат України VIII скликання від ВО «Свобода» О. Марченко загинув у бою з російськими окупантами у Пущі Водиці.

З нагоди Дня захисників та захисниць України у жовтні 2022 року в прифронтовому Запоріжжі орденами «За заслуги перед Запорізьким краєм» відзначили депутатів місцевих рад обласного центру й області, які пішли захищати країну. У списку нагороджених 15 осіб – депутати від партії «Європейська Солідарність»: І. Артюшенко, А. Хімічев, Є. Георгієв, Я. Деркач, С. Інюшев, О. Константинов, Д. Лагздукалнс, О. Лобас, Є. Панов, В. Прозапас, А. Радченко, А. Согорін, О. Чернов, В. Зайцев (посмертно) та В. Лукаш (посмертно).

За даними обласного осередку партії «Європейська Солідарність», 4 з 5 членів правління обласної організації перебували на передовій, 57% обласних депутатів-чоловіків – у ЗСУ, як і 60% міських депутатів-чоловіків. В ЗСУ також перебували 2 з 3 членів Запорізького міськвиконкому від вказаної політичної сили.

Поруч із безпосередньою участю українських політиків у бойових діях, останнім часом звичним явищем став "електоральний туризм" представників політичної еліти. Його особливість полягає у приїзді до деокупованих населених пунктів політиків ледь не на наступний день після переможних фото українських бійців на фоні стели із назвою села/міста/містечка. Політолог О. Якубін пояснює це ревностями політиків до військових, які стають справжніми лідерами думок на відміну від народжених політтехнологами персонажів: *“Під цей гамір політики й собі хочуть відхопити шматок слави, вкотре “засвітитися” і нагадати про себе у світлі загальної ейфорії”*. Електоральний же туризм може характеризуватися ще жорсткіше – *“політичним туризмом, що погано пахне”* (А. Золотарьов), масова хвиля якого зараз і спостерігається. Політолог зазначив: *“Згадайте березень-квітень 2022 року. Тоді ми бачили безліч камуфльованих персонажів із парламентського корпусу у звільнених регіонах Київської, Чернігівської областей. Нині така сама історія спостерігається у Харківській області. Політики хочуть долучитися до перемоги, яка була досягнута руками Захисників”*.

Однак, політологи зазначають, що є й зворотний бік умовного електорального туризму, оскільки багато таких "мандрівників" мають зв'язки за кордоном – друзі, колеги, бізнес-партнери, до них прикутий інтерес журналістів. Відповідно, оперативні поїздки до деокупованих населених пунктів можна використовувати в якості механізму утримання уваги іноземних політиків та ЗМІ до війни в Україні.

8.3. Доля "п'ятої колони"

Проблему зрадників та колаборантів в умовах російсько-української війни ґрунтовно проаналізував Я. Калакура. Він слушно зауважив, що *"нинішніх ворогів, зрадників, колаборантів, запроданців, сепаратистів породила не сама війна Росії проти України, вона лише їх виявила і засвітила, ставши іспитом на ідейно-моральну, психологічну та нервову витримку, жорстоким випробуванням для всіх українців на стійкість і вірність своєму народу, нації, державі. У цій війні зіткнулися імперсько-совкова і українсько-європейська свідомості, дві протилежні ідентичності, два типи культури, дві різні цивілізації"*.

Повною мірою зазначене стосується представників політичної еліти. В умовах війни одна частина мобілізується на відсіч агресії, інша "обирає" державну зраду, колабораціонізм, пособництво окупантам, саботаж, підривну і сепаратистську діяльність. Деякі колаборанти очолили окупаційні органи управління, або ж співпрацюють з ними, зокрема допомагали в організації так званих референдумів.

Рух «Чесно» став ініціатором запуску реєстру "ДержЗрадників", де фігурують одіозні імена політиків, депутатів, правоохоронців, представників органів виконавчої влади, суддів та журналістів, підприємців і бізнесменів, церковнослужителів, серед котрих: Є. Балицький, Г. Данильченко, І. Кива, В. Медведчук, В. Піховшек, В. Сальдо, решта.

Серед проблемних точок поширеності явища колабораціонізму, Я. Калакура виокремлює також негативний вплив на морально-психологічну атмосферу в Україні сепаратистсько-антиукраїнських сил, які відкрито заявили про себе під час Євромайдану і Революції Гідності. Мова тут й про перших осіб держави – В. Януковича, М. Азарова, В. Рибака й інших. Більшість керівників і держслужбовців АР Крим, Донецької та Луганській областей стали зрадниками, що зовсім не дивно з огляду на ситуацію у цих регіонах протягом двох десятиліть незалежності. Там активно *"діяли комуністи і регіонали в інтересах Росії, наполегливо підживлюючи комуністичний синдром, консервуючи радянські стереотипи, демонстративно і безкарно використовуючи комуністичну символіку, включаючи й портрети Сталіна. Методично насаджувалась думка про недоцільність і неможливість перебувати в єдиному політичному полі з Україною як "штучному державному утворенні". Сепаратистські настрої як руйнівна корозія негативно впливали на інші регіони, передусім Сходу й Півдня, утверджувався шовіністичний "путінізм" як індикатор агресивної ідентичності росіян, заснованої на ідеології імперського нацизму як поєднання гітлерівського фашизму і сталінського більшовизму"*.

Очевидно, що протягом досить тривалого часу в Україні "п'ята колона" почувала себе більш ніж комфортно. Її представники й лідери не лише не переслідувалися владою та органами держбезпеки, вони часто отримували керуючі важелі управління й примусу. Політична еліта в Україні досить часто не могла називатися українською, і справа не стосувалася національності. Мова, перш за все, йшла про захист інтересів російських й будь-яких інших, але не українських. Вже в умовах гібридної стадії російсько-української війни чітко проявилися ті представники політичної еліти, які мали стати фігурантами

розслідування фактів державної зради. Однак, вони й далі мали доступ до органів влади (й державної таємниці зокрема), впливали на законотворчість, формування внутрішньої та зовнішньої політики держави. Повномасштабне вторгнення змусило декого з них визначитися із підтримкою вже конкретної сторони, й цей вибір не став неочікуваним.

3 травня 2022 року Верховна Рада України проголосувала за законопроект №7172-І, який ставить під заборону низку проросійських партій. Однак, передісторія цих подій датована 19 березня того ж року, коли РНБО прийняла рішення призупинити діяльність політичних сил, які мали зв'язки з РФ: "Опозиційна платформа – За життя" ("ОПЗЖ"), "Партія Шарія", "Наші" "Опозиційний блок", "Ліва опозиція", "Союз лівих сил", "Держава", "Прогресивна соціалістична партія України", "Соціалістична партія України", партія "Соціалісти", "Блок Володимира Сальдо". Найбільш колоритно у цьому списку виглядає саме "ОПЗЖ", яка була другою за чисельністю фракцією у Верховній Раді, мала розгалужену мережу місцевих осередків й представників у місцевих радах всіх рівнів майже по усій території України.

"ОПЗЖ" була головним політичним проектом проросійських сил. Члени партії жодного разу не назвали Росію країною-агресором, ставили під сумнів факт присутності російських військових на Донеччині й Луганщині тощо. Лідери партії постійно просували наратив про "братні" український й російський народи, яким необхідно йти на зближення. Крім того: неодноразові візити Ю. Бойка та В. Медведчука до Москви після 2014 року, дружні стосунки з пропутінською партією *"Єдина Росія"*, тощо. В публічній площині "ОПЗЖ" постійно маніпулювала на мовному питанні.

В умовах повномасштабної війни, представники ОПЗЖ стали колаборантами, пішли на співпрацю з російськими окупантами. Зокрема, у м. Енергодар Запорізької області владу очолив член ОПЗЖ А. Шевчик. У Маріуполі члени ОПЗЖ не лише очолили окупаційні структури, але й були корегувальниками російських військ, які обстрілювали критичну інфраструктуру міста. Подібні факти колабораціонізму у перші тижні повномасштабного вторгнення фіксувалися й у Луганській та Харківській областях. У Херсоні на співпрацю з ворогом пішли члени партії "Блок Володимира Сальдо", а в Мелітополі та Каховці – "Опозиційного блоку".

Не зважаючи на усі події навколо "ОПЗЖ", дехто з депутатів фракції намагалися врятувати проєкт, зокрема через створення нової парламентської групи "Платформа за життя та мир". Лідери "Платформи" Ю. Бойко та Н. Шуфріч засудили агресію Росії й виступили з патріотичними промовами. Зрештою, закон забороняє лише проросійські партії, депутати від цих політ сил продовжують спокійно працювати під брендом іншої партії. Відповідно, безпосередні організатори проросійської діяльності забороненої партії мають можливість повністю уникнути відповідальності. Наслідки не забарилися й оформлюються у наративи: *"не всі росіяни погані", "це війна Путіна", "прості росіяни не винні", "росіяни не повинні страждати від жорстоких санкцій"* тощо.

У перший місяць повномасштабної війни журналісти «Детектор медіа» запустили проєкт «Дошка ганьби», де розміщували інформацію про тих, хто в умовах повномасштабного вторгнення або просував проросійські капітулянтські наративи, або взагалі став на шлях відвертої зради. Одним із перших "відзначився" колишній "регіонал" та "опоблоківець" Є. Мураєв, який протягом останніх років намагався утриматися в політиці завдяки партії "Наші" та телеканалу "Наш". Ще до 24 лютого він вирізнявся "оригінальністю думок": називав О. Сенцова терористом, розповідав про *"громадянську війну"* в Україні, вважав НАТО *"союзом нацистів"*, а провину за анексію Криму покладав на українську владу, тощо. У перший день повномасштабної війни Є. Мураєв опублікував допис у Фейсбуці, де звинуватив саме українську владу у початку війни: *"Усі ці роки наша влада жила війною, будувала навколо неї свою політику, тепер війна на порозі в кожного з нас. Це наслідки неправильних й безглузвих рішень, які усім прийдеться розхльобувати"*. Крім того, допис місти вже звичні наративи про *"8 років бомбили Донбас"*, але не містив жодного вказівника на Росію, як на агресора й ініціатора війни.

Харківський депутат від "ОПЗЖ" Д. Невядомський в ефірі телеканалу «Ukrlive» фактично закликав Україну здатися: відмовитися від НАТО, визнати самопроголошені республіки на окупованій Росією території, встановити з ними дипломатичні відносини тощо.

Народний депутат від "ОПЗЖ" Ю. Завгородній 25 лютого 2022 року на каналі «UkrLive» далі транслював російські наративи про тотальне зовнішнє управління (*"Україна – колонія США"*), закликав українців вимагати відставки й перевиборів влади, якщо вона не піде на перемовини з Росією (на умовах останньої).

Нардеп від "ОПЗЖ" Ю. Бурміч вигадав теорію змови про якихось "них", які призвели до війни, щоб українці ненавиділи росіян, а Європа розсварилася з Росією. Остання, за його логікою, не несла провини за таку ситуацію, бо *"їй це не вигідно"*.

Колишній заступник секретаря РНБО, экс-заступник прокурора України, нардеп від "ОПЗЖ" Р. Кузьмін ще до повномасштабного вторгнення формував *"правильну думку"* про очікуваний результат війни. В ефірі телеканалу "Перший незалежний" (пов'язують з В. Медведчуком) він заявив про українську владу, як інструмент в руках західних кураторів, які здійснюють зовнішнє управління (така форма рабства) й провокують Росію, нав'язуючи війну українському суспільству. Все це опиралося виключно на думку партійного лідера В. Медведчука: *"Медведчук каже, що в руках західних ляльководів, українська влада є інструментом, а керують цією владою люди, які мешкають за кордоном, тобто він говорить про зовнішнє управління країною. Про те, що Україна колонізована та є колонією. Саме за це з Медведчуком, із ОПЗЖ і бореться зовнішнє керівництво руками української влади. Звідси й загострення на Донеччині"*. Крім того, Р. Кузьмін опосередковано звинуватив саме Україну у провокуванні війни й підготовці до неї. Факти купівлі українською владою військової техніки та озброєння він коментував таким чином: *"До війни готуємося? Ми нападємо самі, чи ми провокуємо росіян? Це і є та сама внутрішня політика по суті, терористичної держави, на яку перетворюється Україна"*.

Народний депутат від "ОПЗЖ" І. Ківа напередодні повномасштабного вторгнення виїхав до Європи, а звідти – до Москви, де став частим гостем державних телеканалів. Його риторика повною мірою вкладається у кремлівський наратив: *"українському народу потрібне визволення", "українці, білоруси, росіяни – це один народ", "моя країна [Україна] – поневолена і фактично поставлена на коліна Заходом, просякнута нацизмом і в неї немає майбутнього"*.

Відповідно, за І. Ківую, українці розраховують на "звільнення" з боку Росії. З очевидних причин, фракція "ОПЗЖ" вже 26 лютого 2022 року виключила І. Ківу з фракції, але сумнівно, щоб подібні вислови колишнього одно партійця стали для них новиною.

Загалом же, проблема державної зради й колабораціонізму представників політичної еліти в умовах модерного державотворення не нова. Однак, на нашу думку, недостатньо виведена у публічну площину. Навіть, якщо брати до уваги лише події 2014-2022 років (до повномасштабного вторгнення) – матимемо значну кількість подій, публічних виступів, гасел й закликів, які прямо чи опосередковано були вираженням позиції Росії, яка з 2014 року могла розцінюватися лише як держава-агресор, держава-окупант. Проблемою української еліти є її позиція страуса зі спробами не помічати некомфортні для них речі. Така позиція вже призвела до жахливих жертв та втрат. Окремі зими до чинного законодавства допоможуть у вирішенні проблеми лише ситуативно. Очевидно, що проблема глибша й потребує комплексного рішення, станом "на вчора", без відтермінування на "після війни". Дії влади й кадрова політика протягом дев'яти місяців війни, по ситуації на кінець осені 2022 року, вказують на системність кризи й нагальність її вирішення. Також, не є нормальною ситуація, коли колишні представники політичної еліти, які стали держрадиками й колаборантами, не позбавлені державних нагород й звання «Герой України».

? Питання для самоконтролю

1. Визначте основні риси "кінця комфортної епохи" для політичної еліти України.
2. Схарактеризуйте електоральні ніші згідно з поділом І. Гриніва.
3. Проаналізуйте пропозиції фахівців Українського інституту майбутнього щодо повоєнного устрою України.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Змістовий модуль 1.

Вступ до курсу. Поняття політичних еліт.

Заняття 1. Проблема еліт в українській політичній думці XX – початку XXI століття.

План семінару:

1. Проблема еліт у творчості Миколи Міхновського.
2. Погляди В'ячеслава Липинського. “Листи до братів-хліборобів”.
3. Погляди Михайла Грушевського на роль еліти у державотворенні.
4. “Луччі люди” у вченні Дмитра Донцова.
5. Політична еліта у творчості Степана Бандери та Ярослава Стецька.
6. Сучасні погляди на роль і місце еліт у процесах державотворення.

Література:

1. Бортніков В. Епістолярна спадщина В.К. Липинського : елітарно-консервативні засади українського державотворення. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кюраса НАН України*. 2016. №3-4 (83-84). С. 379-390.
2. Гурик М., Шумка М. «Каста луччих людей» у соціально-філософському вченні Дмитра Донцова. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер. : Філософія. 2011. Вип. 8. С. 36-45.
3. Елітознавство : підручник / за заг. ред. В.А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2013. С. 77-94.
4. Ілленко А. Питання еліти в ідеології українського націоналізму. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. №8. С. 674-681.
5. Український націоналізм : Антологія. Т. I. / Упор. В. Рог. Київ : Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2009. 384 с.
6. Фіцик С. Поняття “національна аристократія” в політико-правових поглядах В. Липинського. *Теорія держави і права*. 2019. №12. С. 272-276.

Методичні рекомендації.

1. Готуючись до відповіді на питання №1, необхідно:

Враховувати час та умови, в яких починалася політична кар’єра М. Міхновського та формувалися його світоглядні позиції. Саме історичні передумови сприяли окресленню того про шарку суспільства, який мав взяти на себе функцію мобілізації нації – “національної інтелігенції”.

Детального осмислення та аналізу потребують тези М. Міхновського відносно причин історичних поразок української нації – наявності неякісної політичної еліти та її зраді інтересам нації. Окремої уваги заслуговують заклики М. Міхновського до побудови суспільства, позбавленого класового чи кастового поділу та заснованого на національному братерстві, відсутності експлуатації, рівності прав і можливостей для громадян.

2. Готуючись до відповіді на питання №2, необхідно:

Звернути увагу на позицію В. Липинського відносно існування в кожній нації пасивної більшості, якою керують і активної меншості, яка керує (національна аристократія).

Окрема увага має бути зосереджена на тезах щодо відновлення структури національної еліти, оскільки В. Липинський був переконаний, що народи, які не вміють витворити власної політичної еліти, приречені навіки користися чужим.

Обов'язково мають бути проаналізовані “Листи до братів-хліборобів” як документ, породжений Українською Революцією й осмисленням причин її поразки.

3. Готуючись до відповіді на питання №3, необхідно:

Виходити з того, що М. Грушевський був переконаний у значній ролі еліти в державотворчих процесах. Вчений доводив, що політичні процеси протікають під впливом не лише економічних, матеріальних, природнобіологічних, а й психологічних, особистісних, культурознавчих чинників.

Необхідно звернути увагу, що М. Грушевський одним із перших порушив питання щодо формування нового типу політично свідомого українця, який мав змінити домінантний тип малоросійського мислення й перебороти національну роздвоєність, байдужість до виконання свого громадського обов'язку, припиняти "працю на сусіда" й занехаючи національного обов'язку перед власним народом.

4. Готуючись до відповіді на питання №4, необхідно:

Проаналізувати час та умови в яких зароджувалася теорія еліт Д. Донцова. Визначити основні чинники, які впливали на формування ідеології українського інтегрального націоналізму.

Звернути увагу на концепцію касты “лучних людей”, яка формується на засаді суворого добору й чистки та персональної моральної якості. Схарактеризувати ірраціональні чинники, які формували касту (дух давнини, старі інстинкти національної вдачі, воля до панування, ірраціональні догмати віри в національну ідею), а також необхідних для правлячої верстви якостей (героїзм, непотурання злу, віра у своє високе покликання, відданість справі, чесність, фанатичне служіння ідеї, відвага).

5. Готуючись до відповіді на питання №5, необхідно:

Проаналізувати процеси оформлення українського

націоналістичного руху у 1920-1940-х роках, реакцію націоналістичного середовища на поразку українського державотворення доби Революції й пошук відповідей на питання "хто винен" та "що робити". Проаналізувати перші напрацювання ідеологів українського націоналізму із середовища ОУН.

Я. Стецько та С. Бандера були не лише теоретиками, але й практиками націоналістичного руху. Відповідно, їхні напрацювання опиралися на досвід боротьби ОУН й аналіз поточної ситуації. Необхідно звернути увагу на тези Я. Стецька щодо сильного національного керівництва, яке не применшує значення соціального чинника. Окремо проаналізувати думки щодо співвідношення проблеми влади із проблемою власності.

Аналізуючи творчість С. Бандери необхідно звернути увагу на визначення безперервності процесу формування еліти, що має свою закономірність: адекватна ідеологічна позиція політичного руху та його дієвість притягатимуть нові, якісні кадри, що й становитимуть його основу.

6. Готуючись до відповіді на питання №6, необхідно:

Звернути увагу на доробок дослідників проблеми еволюції еліт, які приділяють значну увагу питанням псевдоеліт, або квазіеліт (Ю. Левенець, В. Кремень, М. Михальченко, О. Гарань, Б. Кухта, М. Головатий, В. Каспрук, В. Малахов тощо).

Окремо необхідно проаналізувати праці українського історика та політолога Я. Пеленського (ідея циркуляції еліт), зокрема тези про "квазіеліту" доби Української Революції й порівняти із реаліями сучасної України: група осіб, що наділена владними повноваженнями і має лише формальні ознаки "елітарності" як частина депутатів, які потрапили до парламенту випадково, урядовці, які використовують своє крісло для "старту" у великий бізнес тощо.

Відповідь на питання буде неповною, якщо не буде залучено матеріал щодо поглядів на теорії еліт Г. Грабовича, В. Потульницького, Ф. Рудича, О. Крюкова, М. Шульги, В. Заблоцького.

Змістовий модуль 2.

Формування політичної еліти в незалежній Україні.

Заняття 2. Ключові гравці української політики 1990-2000-х років та їх оточення.

План семінару:

1. Леонід Кравчук.
2. Леонід Кучма.
3. Петро Симоненко.
4. Юлія Тимошенко.
5. Олександр Мороз.
6. Віктор Ющенко.
7. Віктор Янукович.

Література:

1. Головка В. «Владу створюють...». Політична біографія Леоніду Кучми. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 242 с.
2. Денисенко В. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010-2014 рр.) : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 878 с.
3. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014-2017 рр. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
4. Кокотюха А. Юрій Луценко. Польовий командир. Харків : Фоліо, 2007. 288 с.
5. Магда Є. Шостий. Спогади про майбутнє. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 208 с.
6. Політична влада і опозиція в Україні : порівняльний аналіз із зарубіжними країнами. Монографія / За заг. ред. Ф.М.Рудича. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2016. 488 с.
7. Рог В. Українофобія. П'ята колона та її ляльководи (збірник статей). Київ : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2008. 96 с.
8. Українська багатопартійність : політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / За ред. М. Кармазіної. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 588 с.
9. Ющенко В. Недержавні таємниці : нотатки на берегах пам'яті. Харків : Фоліо, 2014. 512 с.

Методичні рекомендації.

1. Готуючись до відповіді на питання №1, необхідно:

Проаналізувати умови за яких Л. Кравчук став президентом України, перебіг виборчих перегонів 1991 року, основні тези передвиборчої програми. Необхідно звернути увагу на його біографію до проголошення незалежності, виокремивши головні зв'язки, односторонців та опонентів.

Готуючись до відповіді щодо оточення першого президента, необхідно звернути увагу на спроби Л. Кравчука сформувати свою команду, проаналізувати його кадрову політику за час президентства. Не зайвим також буде висвітлення політичної кар'єри Л. Кравчука після 1994 року, участь у виборчих перегонах, реакція на виклики доби (революції, війна тощо).

2. Готуючись до відповіді на питання №2, необхідно:

Висвітлити етапи становлення Л. Кучми як політика в умовах незалежної України (шлях від "червоного директора" до президента). Звернути увагу, що окремого аналізу потребують кожний з двох президентських термінів. Розкрити етапи формування політичного оточення Л. Кучми, роль ФПГ у політичному житті України під час "кучмізму". Визначити, чи вдалося другому президенту виступати в ролі "арбітра" під час процесів первинного накопичення політичного та фінансового капіталу.

На окрему увагу заслуговує постать В. Медведчука як керівника Адміністрації Л. Кучми. Необхідно розкрити його політичну кар'єру та вплив на розвиток України, включно до 2022 року (арешт та обмін на українських військовополонених).

Солідним доповненням до відповіді на питання стане аналіз життя та діяльності Л. Кучми після перемоги Помаранчевої революції, зокрема його участі у спробах врегулювання "російсько-українського конфлікту".

3. Готуючись до відповіді на питання №3, необхідно:

Звернути увагу на події, які передували відновленню діяльності Компартії на території України в умовах незалежності. Дати характеристику незмінному очільнику комуністів П. Симоненку,

його діяльності в якості народного обранця. Простежити факти антиукраїнської діяльності як лідера КПУ, так і його однопартійців.

Необхідно проаналізувати реальний вплив комуністів на розвиток (чи деградацію) українського політичного життя, їхню співпрацю з ФПГ та представниками російської влади. Поза увагою доповідача не має залишитися діяльність П. Симоненка та його оточення, що може кваліфікуватися як державна зрада, або є потурання ворогу.

Солідним доповненням до доповіді стануть порівняння декларованих та реальних принципів і особливостей життя лідерів Компартії України.

4. Готуючись до відповіді на питання №4, необхідно:

Проаналізувати етапи становлення Ю. Тимошенко як політика першого ешелону та її зв'язки (або ж їх відсутність) із дніпропетровською ФПГ. Ретельного аналізу вимагають факти співпраці української «залізної леді» із політиком нової генерації – В. Ющенком. Також варто зупинитися на тому, що саме із політичної сили Ю. Тимошенко беруть свій початок кар'єри А. Яценюка, О. Ляшка та інших.

Значної уваги заслуговує постать одного із колишніх найближчих співробітників Ю. Тимошенко, О. Турчинова – “кривавого пастора”.

В якості висновку необхідно проаналізувати причини падіння рейтингу Ю. Тимошенко та перспективи продовження нею політичної кар'єри.

5. Готуючись до відповіді на питання №5, необхідно:

Простежити формування середовища соціалістичного руху, яке мало замінити собою заборонену Комуністичну партію. Визначити роль О. Мороза у політичних процесах в Україні, спробах організації антипрезидентських акцій та формуванні об'єднаної опозиції.

Окремої уваги заслуговує політична кар'єра одного із керівників Соціалістичної партії зламу 1990-2000-х років Ю. Луценка, який пройшов шлях від політичного функціонера до державного чиновника найвищого ешелону, змінивши при цьому ряд партійних структур.

6. Готуючись до відповіді на питання №6, необхідно:

Визначити особливості політичної мапи України напередодні президентських виборів 2004 року. Формування об'єднаної демократичної опозиції із представників різнопланових партій, часто антагоністичних. Необхідно проаналізувати причини та наслідки Помаранчевої революції, (не)здатність реалізувати задекларовані гасла. У чому причина появи нового політологічного терміну "кумізм" ("любі друзі").

Аналізуючи оточення В. Ющенка, спершу як лідера парламентської фракції, а потім – Президента, варто виокремити "важковаговиків" українського політикуму, зокрема П. Порошенка.

7. Готуючись до відповіді на питання №7, необхідно:

Визначити коріння успіху В. Януковича, якому вдалося пройти шлях від завідуючого гаражем до президента країни. З'ясувати причини за яких голова Донецької ОДА став прем'єр-міністром і політичним спадкоємцем Л. Кучми.

Простежити етапи формування мафіозного клану "Сім'я", яким керував особисто В. Янукович, визначити коло належних до нього та їхню роль. З'ясувати хто саме належав до клану, які функції виконував та за які напрямки відповідав. Висвітлити процеси зрощення клану та органів державної влади.

Особливої уваги заслуговують чиновники вищого ешелону, які належали до найближчого кола старшого сина президента О. Януковича.

В якості висновків необхідно простежити долю президента-втікача після його виїзду із резиденції у Межигір'ї.

Змістовий модуль 2.

Формування політичної еліти в незалежній Україні.

Заняття 3. Регіональні політичні еліти в Україні.

План семінару:

1. Фінансово-промислові групи та їх вплив на регіональні еліти.
2. Дніпропетровський клан.
3. Донецький клан.
4. Харківський клан.
5. Київський клан.
6. Політичні еліти інших регіонів України.

Література:

1. Бевз Т. Регіональна політична еліта Сумщини : цінності, ідентичності, політична поведінка : монографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 224 с.
2. Денисенко В. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010-2014 рр.) : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 878 с.
3. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол. : Г.І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т.А. Бевз, С.Г. Брехаря, М.С. Кармазіна, В.О. Ковалевський, О.Ю. Кондратенко, Н.В. Кононенко, Т.М. Ляшенко, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
4. Кармазіна М. Політичні ідентичності в сучасній Україні : міська громада Донецька. Київ : ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2016. 232 с.
5. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014-2017 рр. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
6. Кармазіна М., Бевз Т., Горбатюк М., Зорич О. Регіональні політичні еліти в Україні : особливості формування, цінності та ідентичності (кінець 1991–2019 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 264 с.
7. Касьянов Г. Система владних відносин у сучасній Україні : групи інтересу, клани та олігархія. *Український історичний журнал*. 2009. №1. С. 160-180.
8. Крамар С. І. Українська політична еліта : «булава» або зрада. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2021. 420 с.

9. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. А. Павлишина. Київ : Дух і Літера, 2018. 560 с.

10. Регіональні політичні еліти в Україні : аналіз літератури з проблеми та характеристика емпіричної бази для вивчення феномену (кінець 1991–2018 рр.). / За ред. М. С. Кармазіної. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 264 с.

11. Пляйнес Х. Олігархій політика в Україні. Зв'язки між неформальними маніпуляціями та динамікою політичного режиму. *Україна Модерна*. 2018. №25. С. 223-244.

12. Політичний процес у незалежній Україні : підсумки і проблеми : монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.

13. Яремчук В. Регіональна політична еліта : принципи та механізми формування (на прикладі Івано-Франківської області). *Політичні дослідження*. 2021. №1. С. 70-89.

Методичні рекомендації.

1. Готуючись до відповіді на питання №1, необхідно:

Дати визначення терміну "фінансово-промислова група", розглянути процеси становлення ФПГ в Україні та охарактеризувати основні з них. Локалізувати українські ФПГ за регіонами провадження діяльності, а також визначити чи співпадають ці територіальні рамки зі сферою політичних впливів.

Надати загальну характеристику (взаємо)залежності регіональних політичних еліт та ФПГ. Для повноти відповіді необхідно з'ясувати корупційні ризики таких зв'язків.

2. Готуючись до відповіді на питання №2, необхідно:

Надати характеристику умовному макро-регіону «Дніпро», визначити основні ФПГ та їх фактичних керівників. Надати загальну характеристику (взаємо)залежності центральних та регіональних політичних еліт та зазначених ФПГ. Для повноти відповіді необхідно з'ясувати корупційні ризики таких зв'язків.

3. Готуючись до відповіді на питання №3, необхідно:

Надати характеристику умовному макро-регіону «Донецьк»,

визначити основні ФПП та їх фактичних керівників. Надати загальну характеристику (взаємо)залежності центральних та регіональних політичних еліт та зазначених ФПП. Для повноти відповіді необхідно з'ясувати корупційні ризики таких зв'язків.

4. Готуючись до відповіді на питання №4, необхідно:

Надати характеристику умовному регіону «Харків», визначити основні ФПП та їх фактичних керівників. Надати загальну характеристику (взаємо)залежності центральних та регіональних політичних еліт та зазначених ФПП. Для повноти відповіді необхідно з'ясувати корупційні ризики таких зв'язків.

5. Готуючись до відповіді на питання №5, необхідно:

Надати характеристику умовному регіону «Київ», визначити основні ФПП та їх фактичних керівників. Надати загальну характеристику (взаємо)залежності центральних та регіональних політичних еліт та зазначених ФПП. Для повноти відповіді необхідно з'ясувати корупційні ризики таких зв'язків.

6. Готуючись до відповіді на питання №6, необхідно:

Надати характеристику політичним елітам регіонів, які не охоплені тотальним впливом найбільших українських ФПП, які були розглянуті у питаннях 2-5 семінарського заняття. Доповідачів на це питання може бути кілька, кожен з яких розглядатиме один конкретний регіон (наприклад, Сумську, Вінницьку чи Львівську тощо області). Обов'язково мають бути висвітлені зв'язки (або їх відсутність) з іншими регіонами та місцевими політичними елітами.

Змістовий модуль 3.

Радикальні опозиційні рухи в Україні.

Заняття 4. Політична еліта поза "кабінетами".

План семінару:

1. Дмитро Корчинський: від УНА-УНСО до "Братства".
2. Андрій Білецький та "Азовський" рух.
3. Молодіжний націоналістичний конгрес.
4. "Демократична сокира".

Література:

1. Андрущенко Е. Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.): дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01. «Історія України». Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 284 с.
2. Блог Андрія Білецького (Українська правда). URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bileckyj/>
3. Васильчук С. Молодіжний політичний радикалізм та екстремізм у сучасній Україні: дис... докт. політ. наук. : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». Київ : Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2016. 482 с.
4. Демократична Сокира : Останній притулок патріотів. URL: <https://sokyra.party/uk/page/home>
5. Іван Гавдида – творець нової епопеї. Київ : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. 316 с.
6. Корчинський Д. [та його друзі]. Війна у натовпі. Київ : «Амадей», 1999. 384 с.
7. Корчинський Д. Революція «от кутюр». Київ : ТОВ «Грот», 2004. 154 с.
8. Левків Я. Батальйон «Азов» матиме партію «Азов». URL: https://galinfo.com.ua/articles/batalyon_azov_matyme_partiyu_azov_240608.html
9. Молодіжний націоналістичний конгрес. Офіційний інтернет-ресурс. URL: <http://mnk.org.ua/nasha-istoriya/>; Facebook: <https://www.facebook.com/mnk.org.ua/>
10. Національний корпус в обличчях : хто ці люди і звідки. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47527045>
11. Рог В. Молодь і націоналізм. Київ : Діокор, 2002. 96 с.
12. Семеняка О. Азовський рух провів установчу конференцію Групи сприяння розбудові Інтермаріуму. URL: <https://intermarium-support.com/azovskyj-rukh-proviv-ustanovchu-konferenciyu-grupy-spruyannya-rozbudovi-intermariumu/>

13. Сидій О. Вірити, діяти, перемогати! URL: <https://ukrnationalism.com/news/nationalist-movement/4296-viryty-diiaty-peremahaty.html>

14. Тимошенко Д. «Національні дружини» : що таке «український порядок»? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29015410.html>

15. Тягнирядно Л., Миський В. «Ми виховуємо молодь через дію», – голова «Молодіжного націоналістичного конгресу» Соломія Фаріон. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/180143/2020-08-31-my-vykhovuemo-molodcherez-diyu-golova-molodizhnogo-natsionalistychnogo-kongresu-solomiya-farion/>

Методичні рекомендації.

1. Готуючись до відповіді на питання №1, необхідно:

Проаналізувати становлення радикального антирадянського руху наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, з'ясувати яку роль у цих процесах відігравала УНА та її парамілітарна структура УНСО. Визначити акції та проєкти, організатором та куратором яких був безпосередньо Д. Корчинський. Простежити його політичну кар'єру після відходу з УНА-УНСО, діяльність партії "Братство" та участь у політичних акціях масового характеру в Україні. Також необхідно висвітлити діяльність Д. Корчинського в умовах російсько-української війни від 2014 року.

Відповідь не буде повною без аналізу суспільно-політичних творів Д. Корчинського, його ідей та роздумів.

2. Готуючись до відповіді на питання №2, необхідно:

Висвітлити становлення та розвиток націоналістичного руху на Харківщині у 2000-х роках, особливу увагу звернувши на організацію «Патріот України». Проаналізувати роль А. Білецького у діяльності «Патріоту», зародженні руху "чорних чоловічків" та, зрештою, добровольчого батальйону «Азов».

Окремого аналізу заслуговує суто політична складова діяльності А. Білецького, балотування й перемога на виборах до Верховної Ради України. Зародження «Азовського руху», як політичного продовження окремої усталеної військової традиції. Проаналізувати діяльність партії «Національний корпус» та її орбітальних структур. Для повноти відповіді на питання необхідно проаналізувати ККД А. Білецького як народного депутата, його законодавчі ініціативи та їх реалізацію.

3. Готуючись до відповіді на питання №3, необхідно:

Ознайомитися з історією "класичного" українського націоналістичного руху у 1990-х – на початку 2000-х років, зокрема створенням при політичній партії «Конгрес українських націоналістів» молодіжного крила під керівництвом учасника Революції на граніті В. Рогом. Визначити причини створення окремої молодіжної організації – МНК, проаналізувати територіальне поширення його структур.

У структурі доповіді повинні бути відображені основні напрямки діяльності МНК (виховний, вишкільно-спортивний, ідеологічний тощо), проаналізована роль у модерних революціях, боротьбі з "кучмізмом" та режимом В. Януковича.

Доповідь на питання семінару лише виграє за умови здійснення аналізу ідеологічної та видавничої складової діяльності МНК, особливо у перші роки існування.

Також необхідно висвітлити діяльність членів МНК в умовах російсько-української війни від 2014 року.

4. Готуючись до відповіді на питання №4, необхідно:

Проаналізувати передумови створення партії «Демократична Сокира», політичні біографії її лідерів. Звернути увагу на структуру партії, її відмінність від інших подібних структур. Окремо необхідно звернути увагу на акції «Демократичної Сокири», їхню (не)схожість з заходами політичних структур подібного спектру діяльності. Виокремити основні напрямки роботи з електоратом.

Доповідь буде не повною без аналізу творчого (публіцистичного) доробку активістів та керівників партії, їхньої активності у соцмережах.

Також необхідно висвітлити діяльність «Демократичної Сокири» в умовах російсько-української війни від 2014 року.

Змістовий модуль 4.

Політична еліта й виклики модерних революцій.

Заняття 5. Провідники модерних революцій.

План семінару:

1. Студентська Революція на граніті. Олесь Доній. В'ячеслав Кириленко. Віктор Рог та Олег Медуниця.
2. Помаранчева революція. Олександр Зінченко. Петро Порошенко. Юрій Луценко. Олександр Турчинов. Юлія Тимошенко.
3. Революція Гідності. Арсеній Яценюк. Віталій Кличко. Олег Тягнибок. Андрій Парубій. Дмитро Ярош.

Література:

1. 25 років незалежності : нариси історії творення нації та держави / [Г. В. Боряк (кер. авт. кол.), В. В. Головка (координатор проекту), В.М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. М. Майборода, В. А. Смолій (відп. ред.), Л. Д. Якубова, С. О. Янішевський] ; НАН України ; ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр, 2016. 796 с.
2. Василевська-Смаглюк О. Від броневищка до корита. Як склалася доля політичних лідерів Революції Гідності. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/02/20/kolonka/olha-vasylevskaia-smahliuk/polityka/vid-bronevychka-do-koryta.-yak-sklalasy-dolya-politychnyx-lideriv-revolucziyi-hidnosti>
3. Зінченко Олександр. Досьє. URL: <https://www.rudenko.kiev.ua/persons/zinchenko>
4. Кокотюха А. Юрій Луценко. Польовий командир. Харків : Фоліо, 2007. 288 с.
5. Комендант Ради : хто такий Андрій Парубій? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160414_parubiy_profile_upd_ms_sx
6. Корнієнко О. Хроніка прапороносців : Нарис історії Спілки Української Молоді «Сумщина». Суми : ФОП Наталуха А.С., 2010. 228 с.
7. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk>
8. Обличчя Помаранчевої революції : ким були та ким стали дійові особи першого Майдану. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/11/30/infografika/polityka/oblychchya-pomaranchevoyi-revolucziyi-kym-buly-ta-kym-staly-dijovi-osoby-pershoho-majdanu>
9. Революція на граніті. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/revoluciya-na-graniti>
10. Революція на граніті : нас можна назвати циніками, які готові загинути за

ідею. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/10/2/161864/>

11. Рог В. Пробудження. Причинки до національного відродження на Сумщині в 1989-1991 роках (спогади, документи, світлини). Київ, 2020. 268 с.

12. Політичний процес у незалежній Україні : підсумки і проблеми : монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.

13. Попова С. Обличчя Євромайдану : де зараз лідери протестів. URL: https://24tv.ua/oblichchya_yevromaydanu_de_zaraz_lideri_protestiv_n1114429

14. Терещук Г. 30 років тому студенти розпочали в Києві Революцію на граніті. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rokiv-tomu-studenty-rozpochaly-u-kyuevi-revolvyutsiyu-na-hraniti-/30868864.html>

15. Червоненко В. Герої Євромайдану : куди поділись обличчя протесту. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38048873>

16. Щербенко Е.В. Пригадуваний ресурс. Момент відповідальності в українському політичному дискурсі перехідної доби (1985-2014 рр.) Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 248 с.

17. Яценюк Арсеній Петрович. URL: https://dosye.info/Яценюк_Арсений_Петрович

Методичні рекомендації.

1. Готуючись до відповіді на питання №1, необхідно:

Проаналізувати передумови проведення акції, яка увійшла в історію під назвою «Революція на граніті». Визначити вплив політичних партій демократичного спрямування на формування внутрішньополітичного курсу УРСР станом на 1990 рік. Визначити конкретні причини початку студентського голодування, головних організаторів. Ретельного аналізу вимагають вимоги студентів та їх виконання й наслідки цього для подальших процесів демократичних перетворень в Україні.

Окремо необхідно розглянути постаті деякого із організаторів голодування та активістів акції (О. Донія, В. Кириленка, В. Рога та О. Медуниці). Їх статус під час акції, подальша доля та політична кар'єра.

В якості висновків до цього питання семінарського заняття необхідно визначити які наслідки мала «Революція на граніті» для процесів формування політичної еліти незалежної української держави.

2. Готуючись до відповіді на питання №2, необхідно:

Проаналізувати політичну ситуацію в Україні напередодні президентських виборів 2004 року. Визначити основних гравців політичної шахівниці, їхній взаємозв'язки із вже сформованими ФПГ. Надати характеристику постаті тогочасного лідера демократичної опозиції В. Ющенку, основним тезам його передвиборчої кампанії. Порівняти із тезами кандидата від провладного табору. Таким чином, схарактеризувати мапу політичних уподобань в Україні зразка 2004 року.

Окремо необхідно розглянути постаті деякого із організаторів та активістів акцій протесту – Помаранчевої революції (О. Зінченка, П. Порошенка, Ю. Луценка, О. Турчинова, Ю. Тимошенко). Їх статус під час акції, подальша доля та політична кар'єра.

В якості висновків до цього питання семінарського заняття необхідно визначити які наслідки мала «Помаранчева революція» для процесів формування політичної еліти в Україні першого десятиліття 2000-х років.

3. Готуючись до відповіді на питання №3, необхідно:

Розглянути передумови акцій протесту у 2013 р., формування кримінального клану "Сім'ї", зупинки процесів євроінтеграції. Визначити рушійні сили Революції Гідності, роль політичних еліт у спробах подолання політичної кризи. Доповідачу необхідно дати розгорнуту характеристику політичних сил, які допомагали Майдану, а які – "Антимайдану". Обґрунтувати реальність (штучність) акцій у столиці та регіонах. Солідним доповненням до відповіді стане аналіз перебіг Революції Гідності у одному з регіонів України, зокрема – у Запоріжжі.

Окремо необхідно розглянути постаті деякого із організаторів та активістів Революції Гідності (А. Яценюка, В. Кличка, О. Тягнибока, А. Парубія, Д. Яроша). Їх статус під час акції, подальша доля та політична кар'єра.

В якості висновків до цього питання семінарського заняття необхідно визначити які наслідки мала Революція Гідності для процесів формування політичної еліти в Україні другого та початку третього десятиліття 2000-х років.

Змістовий модуль 5. Політичні еліти постреволуційної України.

Заняття 6. Політична еліта України перед гібридними викликами сьогодення.

План семінару:

1. Українські політичні еліти й події "*Руской весни*".
2. Президент Петро Порошенко та його оточення.
3. Лідери політичних сил проросійського напрямку.
4. Розвиток партійної системи в Україні в 2014-2019 років.

Література:

1. Аналіз основних конфліктів, в яких фігурував Президент з 2014 по 2019 роки. URL: <http://www.democracyhouse.com.ua/ua/2019/analysis-of-the-main-conflicts-involving-the-president-in-2014-2019/>
2. Бекешкіна І. Ставлення українців до політичних партій та перспективи побудови партійної системи в Україні. *Українське суспільство : моніторинг соціальних змін*. Вип. 4 (18). Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. С. 42-48.
3. Бекешкіна І., Сидорчук О. Партійна система України після Майдану : регіональні особливості в умовах незавершеної трансформації. *Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі : регіональний вимір* / Наук. ред. О. Гарань. Київ : Стилос, 2017. С. 40-70.
4. Верменич Я. Феномен пограниччя : Крим і Донбас в долі України / Відповідальний редактор В. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 369 с.
5. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року) / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2016. 32 с.
6. Камєнев М., Ніколаєнко Т. Ближче до тіла : як Порошенко веде кадрову політику. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/blizhe-telu-poroshenko-vedet-kadrovuyu-politiku-1465317267.html>
7. Кармазіна М. Політичні партії України у процесі виборів Президента України у 2019 р. : кількісно-якісний аналіз участі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. №1 (91). С.4-31.
8. Кармазіна М. Вибори-2019 : цінності й орієнтири політичної еліти

(аналіз передвиборчих програм кандидатів на пост Президента України). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. №1 (91). С. 32-46.

9. Красівський О., Пуйда Р. Окупація Кримського півострова Російською Федерацією : реакція українських політичних партій. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022) : historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga : Baltija Publishing, 2022. С. 557-563. URL: <http://elar.nung.edu.ua/handle/123456789/8946>

10. Ложкін Б. Четверта республіка : Чому Європі потрібна Україна, а Україні – Європа. Харків : Фоліо, 2016. 252 с.

11. Миротворець : Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. URL: <https://myrotvorets.center/>

12. Партійна система України після 2019 року : особливості та перспективи розвитку / Авторський колектив: Ю.Якименко (шеф-редактор), В.Замятін (керівник проекту), А.Биченко, М.Міщенко, О.Розумний, А.Стецьків. Київ : Центр Разумкова, 2020. 104 с.

13. Політичний процес у незалежній Україні : підсумки і проблеми : монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.

14. Скоркин К. Элиты и контрэлиты Донбасса. Как сформировалось руководство ДНР-ЛНР. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/75294>

15. Татай Е. Динаміка розвитку формальної політичної участі в Україні в період 2014-2019 років. *Політичне життя*. 2021. №1. С. 41-51.

16. Україна після виборів : суспільні очікування, політичні пріоритети, перспективи розвитку / Центр Разумкова. Київ : Видавництво «Заповіт», 2019. 137 с.

17. Федоренко К., Рибій О., Умланд А. Українська партійна система до та після Євромайдану 2013-2014 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. №2 (98). С. 5-43.

Методичні рекомендації.

1. Готуючись до відповіді на питання №1, необхідно:

Дати визначення терміну "*Русская весна*", з'ясувати які події передували збройній агресії Росії проти України на початку 2014 року. Проаналізувати внутрішню ситуацію в Україні після втечі В. Януковича, процеси формування нових органів влади.

Дати характеристику представникам політичної еліти, які підтримали Революцію Гідності та взяли участь у формуванні нового політичного обличчя України та організації захисту країни від російської агресії.

Окремо необхідно зупинитися на політичних силах та їх лідерах й представниках, які підтримували "Антимайдан" та стали "адвокатами" російського вторгнення. Розглянути процеси перетворень у "Партії Регіонів", які з партії влади перетворилися на символ злочинності. Політичні трансформації "регіоналів", створення нових партій, які заперечували російське вторгнення. Визначити роль членів "Партії Регіонів", Компартії й інших у розгортанні російської агресії, навести факти зради та колаборанства.

2. Готуючись до відповіді на питання №2, необхідно:

Проаналізувати політичну кар'єру П. Порошенка, його передвиборчу програму 2014 року та її реалізацію. Визначити найголовніші здобутки Президента П. Порошенка, висвітливши при цьому участь та реакцію політичних еліт в цих процесах. Проаналізувати прорахунки п'ятого президента, які призвели до програшу на виборах 2019 року. Усі тези доповідача мають спиратися на тло російсько-української війни, її перебігу під час президентства П. Порошенка.

Відповідь на другу частину питання (щодо оточення Президента П. Порошенка) необхідно структурувати наступним чином: політична еліта; бізнес-еліта, яка мала вплив на політичні процеси; військові та волонтери. Доповідачу необхідно зробити висновок, хто з оточення П. Порошенка виявився найбільше «токсичним», як для політичних еліт, так і для виборців.

3. Готуючись до відповіді на питання №3, необхідно:

Визначити коло осіб, яких можна вважати лідерами політичних сил проросійського напрямку. Підготовка до відповіді на питання №3 семінарського заняття передбачає повністю творчий підхід до вирішення поставленої мети. Здобувачам вищої освіти необхідно не просто навести прізвище особи, яка, на їх думку, є лідером (не обов'язково єдиним керівником)

проросійської політичної сили. На підтвердження тези мають бути наведені конкретні факти, здійснений фактчекінг інформації із ЗМІ та соцмереж, тощо.

Доповідачами на питання №3 можуть бути кілька здобувачів вищої освіти.

4. Готуючись до відповіді на питання №4, необхідно:

Проаналізувати історію становлення та розвитку партійної системи в Україні у перше двадцятиріччя незалежності, виокремити основні тенденції партійно-політичного життя. Звернути увагу на ідеологічні партії та «іменні» політичні утворення, визначити їх характерні ознаки. Простежити етапи та особливості формування в Україні партій влади.

Надати характеристику партійно-політичному життю в умовах російсько-української війни. Які зміни відбулися, які політичні сили зійшли з політичної арени й чому. Визначити характерні риси процесу утворення нових партій після перемоги Революції Гідності. Чи відбулися зміни (які?) у принципі формування та діяльності партій.

У якості висновків до питання необхідно проаналізувати підготовку партій до позачергових парламентських виборів 2019 року, виокремити характерні явища, спільні чи відмінні до попередніх років.

Змістовий модуль 6. Нова політична еліта України.

Заняття 7. Нові виклики для політичної еліти в Україні.

План семінару:

1. Українські еліти напередодні повномасштабного вторгнення.
2. Опір та колабораціонізм представників політичної еліти.
3. Нові обличчя української "воєнізованої" політичної еліти.

Література:

1. 72% українців вважають, що в державі немає справжньої політичної еліти — опитування. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/184277/2021-04-08-72-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-v-derzhavi-nemaie-spravzhnoi-politychnoi-elity-opytuvannya/>
2. Гордєєв О. Як під час війни політики та чиновники вводять у своїх соцмедіа «воєнний стан», аби прихорошити репутацію. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/5/7361975/>
3. Грібанов В. Селфі-герої. Шість прикладів політичного піару на війні. URL: <https://chas.news/current/selfi-geroi-shist-prikladiv-politichnogo-piaru-na-viini>
4. До політичних еліт України. Звернення Ініціативної групи «Першого грудня». URL: <http://1-12.org.ua/2020/02/05/4190>
5. Мініч А. Колабораціонізм. Чому люди зраджують свою країну, і як цьому запобігти. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/kolaboratsionizm-chomu-ljudi-zradzhujut-svoju-krajinu-i-jak-tsomu-zapobihti.html>
6. Міщенко М. Політична еліта як суспільна проблема. URL: <https://uain.press/articles/1396862-1396862>
7. Ольга Айвазовська : «В Україні не сформувалася незворотність демократичного процесу». URL: <https://www.oporaua.org/article/vybory/23809-olga-aivazovska-v-ukrayini-ne-sformuvalasia-nezvorotnist-demokratichnogo-protsesu>
8. Павленко І. Політична система України в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>
9. Печерський А. Нема чого втратити, або Не втратити все : два полюси колаборантів. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/27/nema-chogo-vtrachaty-abo-ne-vtratyty-vse-dva-polyusy-kolaborantiv/>
10. Светлевская А. Нехватка предателей. Что не так с проектом «русская весна-2022». URL: https://ukrrudprom.com/digest/Nehvatka_predateley_CHto_ne_tak_s_proektom_russkaya-vesna2022.html

11. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства / Кер. проекту О. Пищуліна. Київ : Центр Разумкова, 2022. 277 с.

12. Сучасний стан і основні тенденції суспільно-політичного розвитку України. Київ : Центр Разумкова, 2021. 111 с.

13. Україна 2.0: куди рухається українська опозиція та хто її очолить? URL: <https://mind.ua/publications/20249671-ukrayina-2-0-kudi-ruhaetsya-ukrayinska-opoziciya-ta-hto-yiyi-ocholit>

14. Юдіна Т. На сторожі держави : де перебувають та чим займаються українські політики під час війни. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1967709-na-storozhi-derzhavi-de-perebuvayut-ta-chim-zaymayutsya-ukrayinski-politiki-pid-chas-viyini>

Методичні рекомендації.

1. Готуючись до відповіді на питання №1, необхідно:

З'ясувати чи відбулася кардинальна зміна політичній еліті в Україні за результатами президентських та парламентських виборів 2019 року. Визначити та обґрунтувати чи дійсно відбувся притік "нових політиків", що було задекларовано переможцями передвиборчих перегонів. Розглянути реакцію поствиборчих політичних еліт на виклики "гібридної" російсько-української війни. Визначити дієвість, або ж її відсутність у середовищі опозиційних сил проукраїнського спрямування.

Окремої уваги заслуговують політичні еліти проросійського спрямування та їхня діяльність щодо ревізії здобутків Революції Гідності, просування російських наративів й, зрештою, підготовкою до капітуляції у російсько-українській війні.

Солідним доповненням до доповіді може стати порівняння позиції різних політичних таборів щодо місця й ролі України на межі третього десятиліття незалежності.

2. Готуючись до відповіді на питання №2, необхідно:

Чітко визначити представники яких саме політичних партій стали на шлях зради та співпраці з ворогом. Пояснити чим викликана така позиція, чи є це закономірністю чи радше винятком із правил. Проаналізувати політичну кар'єру топ-зрадників й

визначити які їх дії у минулому були (й чи були взагалі) скеровані на підрив обороноздатності України.

Проаналізувати участь представників політичної еліти в обороні України після повномасштабного вторгнення. Представники яких партій найбільше долучилися до Збройних сил та волонтерського руху. Висвітлити проблему використання військового стану для підвищення політичного рейтингу ("мілітарі-селфі", тощо).

Окремої уваги потребує проблема відновлення органів влади та політичного життя на де окупованих територіях. Готуючи відповідь на цей підпункт, необхідно проаналізувати кадрову політику керівництва держави на звільнених землях й визначити головні тенденції. З'ясувати, що саме ставало причинами політичних скандалів та суспільного збурення.

3. Готуючись до відповіді на питання №3, необхідно:

Проаналізувати політичні процеси, які відбуваються в Україні під час повномасштабного вторгнення. Не дивлячись на "призупинення" партійно-політичного життя, представники політичної еліти продовжують роботу у напрямку набору політичних балів, які планують реалізувати у виборчий капітал. З'ясуйте, хто саме проводить подібну діяльність і яким чином. Наскільки "мілітаризувалася" українська політична еліта, яка не перебуває у лавах Збройних сил?

Наскільки накопичується політичний капітал бійцями та офіцерами ЗСУ, чи взагалі відбуваються подібні процеси. Яка роль тут належить ЗМІ та соцмережам (Телеграм, Фейсбук, ТікТок, тощо).

В якості висновків необхідно дати відповідь на питання: чи варто чекати повернення з фронту бійців для наведення ладу у тилу?

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

У рамках вивчення навчальної дисципліни «Політична еліта перед викликами сучасності» на самостійне опрацювання студентів винесено такі питання.

Тема 1.

Вступ до курсу. Поняття політичних еліт

1. Політична еліта, її структура й система відбору

Розглядаючи це питання, здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на неоднорідність, внутрішню диференціацію політичної еліти. Необхідно виокремити політичну еліту за рівнем компетенції (національна, регіональна, місцева), по місцю в системі влади (правляча й опозиційна) та за обсягом владних повноважень (вища, середня й адміністративна). Окремо необхідно звернути увагу на процеси підготовки й відбору в політичну еліту, дві основні системи: гільдій та антрепренерську (підприємницьку).

Тема 2.

Розпад СРСР.

Формування політичної еліти в незалежній Україні.

1. Перетворення антирадянської опозиції на політичну еліту.

Розглядаючи це питання, здобувачі вищої освіти мають звернути увагу на особливості процесів перетворення колишніх борців із радянським режимом на представників політичної еліти вже незалежної держави. Простежити, яким чином відбувалася трансформація діяльності політичних партій і чи вдалося їм втримати ритм діяльності в умовах відсутності відвертого ворога у вигляді СРСР та компартійної верхівки. Також необхідно з'ясувати ступінь інтегрованості колишніх антирадянщиків до політичних еліт саме регіонального рівня.

Тема 3.

Фінансово-промислові групи в Україні, їх вплив на політичну еліту.

1. Клановість української політичної еліти.

Розглядаючи це питання, здобувачі вищої освіти повинні звернути увагу на визначення політичних кланів з прив'язкою саме до українських реалій. Ознайомитися в загальних рисах із найхарактернішими представниками основних політичних гравців, які лобіюють інтереси фінансово-промислових груп. Також необхідно простежити процеси трансформацій політичного життя та фінансово-промислових груп в Україні.

Тема 4.

Радикальні опозиційні рухи в Україні.

1. Український соціал-націоналізм.

Під час опрацювання цього питання, здобувачам вищої освіти необхідно простежити еволюцію українського соціал-націоналістичного руху на прикладі політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (перша назва – Соціал-національна партія України), а також Соціал-Національної Асамблеї (від організації до значно ширшого «Азовського руху»). Визначити основні ідеологічні гасла українського соціал-націоналізму, порівняти із «класичними» націоналістичними партіями та рухами.

Тема 5.

Політична еліта й виклики модерних революцій.

1. Росія як тіньовий організатор та учасник контрреволюційних процесів.

Під час опрацювання цього питання, здавачам вищої освіти необхідно проаналізувати проблему реанімації СРСР у геополітичних планах Росії. Визначити політичні сили проросійського спрямування в Україні. Проаналізувати вплив вищого керівництва Російської Федерації та російських спецслужб на політичні кризи в Україні та спроби їх використати для білорусизації українських територій. Звернути увагу на події 2004 року (Помаранчева революція) та 2013-2014 років (Революція Гідності).

Тема 6.

Політичні еліти постреволуційної України.

1. Регіональні політичні еліти в умовах децентралізації.

Розглядаючи зазначене питання, здобувачам вищої освіти необхідно ознайомитися із сутністю та особливостями реформи децентралізації в Україні. Розглянути історію цього процесу, спроби здійснити реформу за попередні періоди історії незалежної України. Звернути увагу на особливості політичного життя в окремих регіонах України, проаналізувати плюси й мінуси реформи децентралізації саме для регіональних еліт – наскільки зріс (або зменшився) їхній вплив на політичні та економічні процеси.

Тема 7.

Обличчя " нової " політичної еліти України

1. Регіональні політичні еліти та місцеві вибори 2020 року.

Розглядаючи це питання, студентам необхідно ретельно проаналізувати результати виборів до Верховної Ради України 2019 року. Звернути увагу скільки відсотків топ-партії набрали у окремих регіонах України. Ця інформація стане у нагоді під час аналізу результатів виборів до місцевих органів влади 2020 р. (для зручності, можна розглянути 2-3 області в різних частинах країни). Необхідно порівняти результати парламентських виборів

та місцевих, зробити висновки про співвідношення партія/особистість під час місцевих виборів, тобто – кому віддавали перевагу місцеві виборці: знайомій особистості чи представнику популярної партії.

Тема 8.

Політична еліта в умовах повномасштабного вторгнення.

1. Війна як шанс на оновлення політичної еліти?

Для того, щоб розглянути це питання, здобувачам вищої освіти необхідно проаналізувати партійно-політичне життя в Україні в умовах російсько-української війни. Порівняти 2014-2015 роки та 2022 рік й спробувати узагальнити матеріали та зробити висновки.

ПОТОЧНИЙ ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Дисципліна «Політична еліта України перед викликами сучасності» розбита на 2 частини, які відповідають двом атестаціям. Кожна з частин поділяється на три змістові модулі.

У кожному змістовому модулі передбачено по два контрольні заходи:

а) Теоретичне завдання (тестування) – контрольний захід, що діагностує рівень засвоєння теоретичних знань. Максимальна кількість балів за виконання теоретичного завдання – 3 (у кожному модулі).

Тестові завдання розміщені на платформі курсу в СЕЗН ЗНУ окремо для кожного змістового модулю й оновлюються кожного навчального року.

б) Практичне завдання (написання есе, або створення презентації у Power Point) – контрольний захід, що діагностує рівень сформованості вмінь і навичок. Максимальна кількість балів за виконання практичного завдання – 4 (у кожному модулі).

Історичні есе є необхідним елементом навчального процесу. Вони зорієнтовані на розвиток самостійного мислення, уміння формувати і обстоювати власну точку зору, обґрунтовувати її на підставі джерел і публікацій дослідників. Здобувачам вищої освіти варто враховувати, що визначальними рисами есе, як правило, є незначний обсяг, конкретна тема, дана в підкреслено вільному, суб'єктивному її тлумаченні. Очікується вільна композиція, парадоксальна манера мислення.

На наше переконання, есе має бути таким, як його описав політолог М. Рябчук: *«добрий есей, як вірш, має тезу, антитезу і синтез (в ідеалі – катарсисний) і водночас, як роман, має власний сюжет, інтригу (інтелектуальну) і головного героя, яким є певна ідея, теза, що зазнає різних життєвих чи мисленнєвих випробувань, перевіряється з різних боків і в різних аспектах, і в підсумку все одно залишається відкритою й неостаточною. Есей (в ідеалі) – це чисте мистецтво, гра розуму, змагання ідей та інтерпретацій. Його мета – не довести ту чи ту істину, не утвердити нас у*

якомусь чіткому переконанні, а радше запропонувати модель постійного сумніву й пошуку, поглиблення власних уявлень про світ і про себе в ньому».

Об'єм есе – довільний. Однак, для розкриття визначених тем, необхідно не менше 3 сторінок стандартного машинописного тексту. Верхня межа есе не має перетинати 10 сторінок. Головна вимога до есе – самостійність викладу, логічність, вичерпний виклад теми. Есе максимально оцінюється від 1 до 4 балів.

За кожний вид поточного контролю студенти отримують бальні оцінки, які сумуються в межах першої та другої атестації і виступатимуть надалі складовою загальної бальної оцінки за всі атестації дисципліни. Одержання студентом мінімальної оцінки в 35 балів за дві атестації є обов'язковою умовою його допуску до заліку з дисципліни.

Теми есе та презентацій для поточного контролю.

Змістовий модуль 1, написання есе:

- Роль політичної еліти у суспільстві;
- Місце еліт у процесах державотворення;
- Елітаризм vs егалітаризм.

Змістовий модуль 2:

Створення презентації на тему: Оточення українських президентів (обрати одного на вибір)

Змістовий модуль 3, написання есе:

- Українські аргонавти: УНА-УНСО;
- Пост-травматичний (пострадянський) синдром українського суспільства;
- Українці: козаки vs гречкосії.

Змістовий модуль 4:

Створення презентації на тему (обрати одну на вибір):

- Революція на граніті;
- Помаранчева революція;
- Революція Гідності.

Змістовий модуль 5, написання есе:

- Люстрація в Україні: реальність чи політтехнологія?
- Причини падіння рейтингу Президента України Петра Порошенка;
- Подальша доля постмайданних політиків.

Змістовий модуль 6:

Створити презентацію на одну з тем:

- Рівень довіри до Президента України в умовах війни;
- Патріотизм чи піар на крові: волонтерська діяльність українських політиків;
- І на оновленій землі: візія майбутнього України.

Підсумковий контрольний захід (залік)

До виконання підсумкових завдань допускаються лише студенти, які протягом семестру набрали 35 і більше балів.

Робочою програмою навчальної дисципліни «Політична еліта України перед викликами сучасності» передбачено виконання теоретичних та практичних завдань 2 рівнів складності:

1-й рівень: 14 тестових завдань на знання дат та подій, які оцінюються у 1 бал кожне (максимальна кількість балів – 14);

Тестові завдання розміщені на платформі курсу в СЕЗН ЗНУ й оновлюються кожного навчального року.

2-й рівень: завдання на визначення навичок та умінь аналізувати, порівнювати, давати характеристики, оцінюється у 26 балів. Полягає у підготовці та захисті здобувачами вищої освіти проєкту «Моя передвиборча програма на виборах міського голови Запоріжжя». Обсяг письмового проєкту – 5-8 сторінок.

Підчас підготовки проєкту дозволяється користуватися додатковими джерелами. Обов'язковим є дотримання академічної доброчесності.

Залучення ілюстративного матеріалу дозволяється і є доцільним, однак не впливає на загальну кількість сторінок. За умови використання літератури й джерел, їх необхідно вказувати наприкінці тексту. Оформлення списку використаних джерел та літератури оформлюється у відповідності до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання».

Критерії оцінювання залікового завдання

<i>№</i>	<i>Вид роботи</i>	<i>Кількість балів (максимально):</i>
1	Цілісність, систематичність, логічна послідовність викладу матеріалу	8
2	Повнота розкриття питання	8
3	Уміння формулювати власне ставлення до проблеми, робити аргументовані висновки	6
4	Опрацювання сучасних наукових інформаційних джерел	2
5	Правильність оформлення роботи	2
Всього		26

Максимальна кількість балів за виконання підсумкових завдань – 40.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Інформаційні ресурси:

1. Historians. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/>
2. Верховна Рада України. URL: <http://portal.rada.gov.ua>
3. Діаспоріана : електронна бібліотека. URL: <https://diasporiana.org.ua/>
4. Електронна бібліотека Інституту історії України НАН України. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
5. Інститут Політики. URL: <https://polityka.in.ua/>
6. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. URL: <https://ipiend.gov.ua/>
7. Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/>
8. Права людини в Україні : Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <http://khpgr.org/index.php>
9. Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua>
10. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua>
11. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>
12. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua>
13. Центральна виборча комісія. URL: <https://cvk.gov.ua>
14. Читиво : електронна бібліотека. URL: <https://chtyvo.org.ua/>

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Грицак Я.Й. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX – XX століття Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
2. Нариси новітньої історії України, 1991-2021 ; зб. ст. / ред. М. Мінаков, Г. Касьянов та М. Роджанські. Київ : Laurus, 2021 344 с.
3. Політологія : підручник / М.П. Требін, Л.М. Герасіна, І. О. Поліщук, О.М. Сахань ; за ред. М. П. Требіна. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 462 с.

Додаткова:

1. Denysenko V. Donetsk financial industrial groups consolidation at the turn of the XXI century. *Cxid*. 2020. № 6(170). С. 5-12.
2. Researching Elites and Power : Theory, Methods, Analyses / F. Denord, M. Palme, B. Reau (eds.). Cham : Springer, 2020. 276 p.
3. Буренков В. Дніпропетровський клан серед політичних еліт УРСР та СРСР (кінець 1920-х – початок 1990-х рр.). Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 290 с.
4. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О.М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 232 с.
5. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць / за ред. О.О. Рафальського, О.М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 432 с.
6. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол. : Г.І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т.А. Бевз, С.Г. Брехаря, М.С. Кармазіна, В.О. Ковалевський, О.Ю. Кондратенко, Н.В. Кононенко, Т.М. Ляшенко, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
7. Елітознавство : підручник / за заг. ред. В.А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2013. 268 с.
8. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014-2017 рр. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
9. Кармазіна М., Бевз Т., Горбатюк М., Зорич О. Регіональні політичні еліти в Україні : особливості формування, цінності та ідентичності (кінець 1991-2019 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. 264 с.

10. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. Київ : НАДУ, 2006. 251 с.
11. Литвин В. Політична арена України : Дійові особи та виконавці. Київ, 1994. 495 с.
12. Литвин В.М. Україна : хроніка поступу : (1991-2000). Київ : Альтернатива, 2000. 516 с.
13. Мандзій Л. Формування політичної еліти України (1991-1994 рр.). *Zaporizhzhia Historical Review*, 1(24). С. 230-235.
14. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. 704 с.
15. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало – керівник авторського колективу. Київ, 1995.
16. Регіональні політичні еліти в Україні : аналіз літератури з проблеми та характеристика емпіричної бази для вивчення феномену (кінець 1991-2018 рр.) / За ред. М.С. Кармазіної. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 264 с.
17. Рябчук М. Лексикон націоналіста та інші есеї. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 216 с.
18. Сич О. Український націоналізм. Традиція і модерн. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2015. 260 с.
19. Україна у пошуку стратегій суспільно-політичного розвитку (1991-2018 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 342 с.
20. Українська багатопартійність : політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / За ред. М. Кармазіної. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 588 с.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Е. Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.): дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01. «Історія України». Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 284 с.
2. Ахметов Рінат Леонідович. URL: <https://www.chesno.org/politician/77143/>
3. «Блеск і ніщета» кудлатого марксиста. URL: <https://nationalcorps.org/blesk-i-nishheta-kudlatogo-marksista/>
4. Буренков В. Дніпропетровський клан серед політичних еліт УРСР та СРСР (кінець 1920-х – початок 1990-х) : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 290 с.
5. Буткевич Б. День Гніву, що змінив все. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/160279>
6. Вагнер О. Сепаратизм в Україні : історія хвороби. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25424188.html>
7. Віктор Медведчук. URL: <https://texty.org.ua/d/socio/politician/medvedchuk-viktor/>
8. Виговська В. Складні часи ОПЗЖ та інших російських агентів. Чого чекати від заборони проросійських партій в Україні? URL: https://galinfo.com.ua/articles/skladni_chasy_opzzh_ta_inshyh_rosiyskyh_agentiv_chogo_chekaty_vid_zaborony_prorosiyskyh_partiy_v_ukraini_385267.html
9. Гаврош О. Як партія Медведчука розпалює сепаратизм на Закарпатті. *Свобода*. №43. 2020. 23 жовтня.
10. Галаджій О. Піар чи реальна користь : навіщо політики фотографуються на фронті. URL: <https://kp.ua/ua/politics/a656220-piar-chi-realna-korist-navisho-politiki-fotohrafuyutsya-na-fronti>
11. Ганжа А. Как Харьков рулит Украиной. ТОП-10 самых влиятельных харьковчан страны по версии MyKharkov.info :
Часть I. URL: <https://mykharkov.info/interesno/kak-harkov-rulit-ukrainoj-top-10-samyh-vliyatelnyh-harkovchan-strany-po-versii-mykharkov-info-chast-i-89313.html>;
Часть II. URL: <https://mykharkov.info/interesno/kak-harkov-rulit-ukrainoj-top-10-samyh-vliyatelnyh-harkovchan-strany-po-versii-mykharkov-info-chast-ii-24044.html>.
12. Гарань О. Від Брежнєва до Зеленського : дилеми українського політолога. Київ : Стилос, 2021. 250 с.
13. Головченко В., Дорошко М. Гібридна війна Росії проти України : історико-політичне дослідження / за ред. М.С. Дорошка. Київ : Ніка-Центр, 2016. 184 с.
14. Гришко Л. З автоматом у парламент : На що чекати від комбатів у новій Раді? URL: <https://p.dw.com/p/1De8D>

15. Гурик М., Шушка М. «Каста луччих людей» у соціально-філософському вченні Дмитра Донцова. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. 2011. Вип. 8. С. 36-46.

16. Давидюк М. Новий суспільний договір. URL: <http://pravda.com.ua/columns/2022/04/18/7340315>.

17. Денисенко В. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010-2014 рр.) : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 878 с.

18. Джулай Д., Набока М. Сепаратизм на Закарпатті. Міф чи реальність? Частина 2. «Велика Угорщина». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29471832.html>

19. Динаміка рівня довіри соціальним інститутам та органам влади наприкінці 2015 року / Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка ; Центр «Соціальний моніторинг». URL: <http://uisr.org.ua/img/upload/files/2016%2001%2014%20PR%201.pdf>

20. Дискредитація Майдану – це спроба реваншу колишніх регіоналів за програму в 2013-2014 роках битву за Україну. URL: <https://dif.org.ua/article/diskreditatsiya-maydanu-tse-sproba-revanshu-kolishnikh-regionaliv-za-programu-v-2013-2014-rokakh-bitvu-za-ukrainu>

21. Доний Олесь, экс-народный депутат Украины. URL: <https://file.liga.net/persons/oles-donii>

22. Дороговкази Зеновія Красівського / Упоряд. В. Рога. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2021. 112 с.

23. Елітознавство : підручник / за заг. ред. В.А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2013. 268 с.

24. Здорик М. Концептуалізація термінів «праві» / «ліві» у політично-партійному дискурсі. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2009. №861. Вип. 16. С. 196-201.

25. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол. Г.І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т.А. Бевз, С.Г. Брехаря, М.С. Кармазіна, В.О. Ковальовський, О.Ю. Кондратенко, Н.В. Кононенко, Т.М. Ляшенко, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський. Київ : ППіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.

26. Зубченко Я. Дошка ганьби. Українські політичні і медійні персони, які підтримали агресію Росії проти України. URL: <https://detector.media/community/article/196937/2022-03-15-doshka-ganby-ukrainski-polityky-i-mediyni-persony-yaki-pidtrymaly-agresiyu-rosii-proty-ukrainy/>

27. Ілєнко А. Питання еліти в ідеології українського націоналізму. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. №18. С. 674-681.

28. Калакаура Я. Чи існує взаємозв'язок між незавершеністю процесу деколонізації, дерусифікації і декомунізації України та фактами зрадництва, дезертирства, колабораціонізму і посібництва окупантам в умовах нинішньої війни? *Перелом : Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулини. Діалоги з істориками. У двох книгах.* Відпов. ред. В. Смолій ; упоряд. : Г. Боряк, О. Ясь. Київ : НАН України. Інститут історії України, 2022. Книга 1. С. 105-108.

29. Касьянов Г. Система владних відносин у сучасній Україні : групи інтересу, клани та олігархія. *Український історичний журнал.* 2009. №1. С. 160-180.

30. Кириленко Вячеслав, экс-вице-премьер-министр Украины. URL: <https://file.liga.net/persons/vyacheslav-kirilenko>

31. Колінько В. Волонтери і майбутнє. URL: <https://blog.liga.net/user/vkolinko/article/20226>

32. Колодій А. Позачергові президентські й парламентські вибори 2014 року в Україні : особливості та наслідки. *Вибори-2014 : чи втілені вимоги Євромайдану.* Київ, 2015. С. 4-19.

33. Компромат на «ОПЗЖ» : історія створення, лідери та програма. URL: https://vybory.24tv.ua/opzzh-istoriya-stvorenniya-lideri-programa-kompromat_n1442187

34. Конончук С. Президентські вибори 2014 року в Україні як етап легітимації влади у постреволуційний період. *Аналітичні записки.* 2014, квітень. 8 с.

35. Костюк Д. Роль громадянського суспільства в русі «Україна без Кучми». *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Історичні науки.* 2019. №1. Том 30 (69). С. 17-23.

36. Кравченко В. Внутрішній ворог : три приклади колаборації чи її спроб з боку українських політиків. URL: <https://mind.ua/publications/20237582-vnutrishnij-vorog-tri-prikladi-kolaboraciyi-chi-yiyi-sprob-z-boku-ukrayinskih-politikiv>

37. Куди поділися лідери Помаранчевої революції : від Майдану до сьогодні. URL: <https://m.ednist.info/news/94942>

38. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. А. Павлишина. Київ : Дух і Літера, 2018. 560 с.

39. Курасова С. Еліта як феномен формування сучасного українського націоналізму. *Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення. Матеріали VII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-й річниці УПА. Івано-Франківськ, 19-20 травня 2017 р. /* Наук. ред. О.М. Сич. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. С. 160-163.

40. Лазур В. Події і тенденції – 2021. Головні політичні підсумки року України в семи історіях. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-holovni-politychni-pidsumky-roku-2021/31618191.html>

41. Лупиніс А. Бунт має рацію : Політичний заповіт. Чернігів : МПП «Факел», 2004. 218 с.
42. Луценко Юрій Віталійович. Український політик і державний діяч, Генеральний прокурор України (2016-2019). URL: https://lb.ua/file/person/1377_lutsenko_yuriy_vitaliyovich.html
43. Магда Є. Шостий. Спогади про майбутнє. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 208 с.
44. Мандзій Л. Формування політичної еліти України (1991-1994 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2008. №24. С. 230-235.
45. Мороко В. Партійне будівництво в сучасній Україні (1996 – 2010 рр.). Монографія. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2010. 208 с.
46. Набока М., Джулай Д. Хто такі русини і що вони хочуть? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29464228.html>
47. Никоноров О. Історія розвитку сепаратизму в Донецькій області. URL: <https://dn.depo.ua/ukr/donetsk/istoriya-rozvitku-separatizmu-v-donetskiy-oblasti-28102015090000>
48. Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій – Круглий стіл. URL: <http://www.ispp.org.ua/2022/11/03/nove-pokolinnya-ukra%97%nskogo-politikumu-v-umovakh-vijni-ta-povoyennix-suspilnix-transformacij-kruglij-stil/>
49. Осим Ю. Пішли на фронт. Хто з львівських депутатів зараз воює. URL: https://tvoemisto.tv/news/lvivski_deputy_yaki_zahyshchayut_ukrainu_133176.html
50. Пивоваров Ю. Програмові засади українських політичних партій у дихотомії «націоналізм – демократія». *Політичний менеджмент*. 2011. №2. С. 117-127.
51. Позняк-Хоменко Н. Волонтери : сила небайдужих. Тернопіль : Джура, 2020. 360 с.
52. Полянська Я. Що робити волонтерам : далі допомагати армії чи йти в політику? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28156584.html>
53. Правляча еліта сучасної України. Аналітична доповідь №10 / Потехін О., Шульга М., Бойко Н., Парохонська О., Шульга Т. *Вісник НАН України*. Київ, 1998.
54. Пухкал О. Політична еліта і громадянське суспільство в Україні : становлення і взаємодія. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. №4. С. 193-201.

55. Реальна «Зе»-команда, це старі олігархічні обличчя, які володіють телеканалами – Уколов. URL: <https://prm.ua/realna-ze-komanda-tse-stari-oligarhichni-oblichchya-yaki-volodiyut-telekanalami-ukolov/>

56. Ремажєвська Л. Приватна імперія : що в Україні належить Коломойському. URL: <https://hromadske.ua/posts/privatna-imperiya-sho-v-ukrayini-nalezhit-kolomojskomu>

57. Рік діяльності президента Володимира Зеленського : здобутки і прорахунки / Ю. Якименко (кер. проекту) та ін. Київ : Видавництво «Заповіт», 2020. 124 с.

58. Рог В. Молодь і націоналізм. Київ : Діокор, 2002. 96 с.

59. Роговик О. Політичні підсумки 2019 року. URL: https://galinfo.com.ua/articles/politychni_pidsumky_2019_roku_333635.html

60. Романюк Р. Подолання розколу та вибір між Зеленським, Притулою і Залужним. Як війна змінює країну. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/07/13/7357793/>

61. Рябчук М. Лексикон націоналіста та інші есеї. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 216 с.

62. Свобода на війні : чим сьогодні займається партія? URL: <https://volynua.com/posts/svoboda-na-viyni-chim-sogodni-zaymaetsya-partiya>

63. Семенченко, Береза, Тетерук : як працюють комбати-депутати у Верховній Раді? URL: <https://www.slovoidilo.ua/2015/06/26/novyna/polityka/semnenchenko-parasyuk-yarosh-yak-pracyuyut-kombaty-deputaty-u-verhovnij-radi>

64. Семке Н. Політологія. Модульний курс : навчальний посібник. Харків : Торсінг плюс, 2009. 384 с.

65. Сепаратизм по-закарпатськи. Чи хоче Угорщина забрати собі частину України. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/separatizm-po-zakarpatski-chi-hoche-ugorschina-zabrati-sobi-chastinu-ukrayini-947597.html>

66. Середа Є. Між «слугами» і «гетьманами». Які ідеології сповідують українські партії. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/10/6/7268890/>

67. Сич О. Протистояння націоналізмів і етнонаціональна політика в Україні. *Етнонаціональна політика в теорії та практиці українського націоналізму: історія і сьогодення. Матеріали V всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 14-15 червня 2013 р. /* Наук. ред. О.М. Сич. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. С. 415-427.

68. Сич О. Український націоналізм: традиція і модерн (вибрані статті, лекції, інтерв'ю, рецензії). 2-ге вид., доповн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 260 с.

69. Славинская И. Зачем волонтеры идут в парламент? – Евгений Кулиш. URL: <https://hromadske.radio/ru/podcasts/intervyu/zachem-volontery-idut-v-parlament-evgeniy-kulish>
70. Старі зв'язки за новими обличчями у кабінетах Адміністрації Президента : хто вони? URL: <https://legalhub.online/publiczne-pravo/stari-zv-yazky-za-novymy-oblychchamy-u-kabinetah-administratsiyi-prezydenta-hto-vony/>
71. Степико М. Потенційні загрози регіонального сепаратизму в Україні. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/potencialni-zagrozi-regionalnogo-separatizmu-v-ukraini>
72. Сьогодні минає друга річниця від смерті Маркіяна Іващишина. URL: https://galinfo.com.ua/news/sogodni_mynaie_druga_richnytsya_vid_smerti_markiyana_ivashchyshyna_364470.html
73. Тарасенко Н. Політичні підсумки 2020 р. в оцінках експертів. *Україна : події, факти, коментарі*. 2021. № 1. С. 10-20.
74. Ткачук М. Старі «нові обличчя», або хто тримає тіньові штаби «Слуги народу» : Таємниці закулісної штабної роботи команди новообраного президента. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2019-06-04/staryie-novyie-litsa-ili-kto-derjit-tenevyie-shtabyi-slugi-naroda/26201>
75. Турченко Ф. Запоріжжя на шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій). Запоріжжя : Просвіта, 2009. 368 с.
76. Тягнибок Олег, лідер ВО Свобода. URL: <https://file.liga.net/persons/oleg-tyagnibok>
77. У Запоріжжі нагородили місцевих депутатів, які пішли на фронт – всі з партії Порошенка. URL: <https://prm.ua/u-zaporizhzh-i-nahorodyly-mistsevykh-deputativ-iaki-pishly-na-front-vsi-z-partii-poroshenka/>
78. Україна 2022 : як не втратити свій шанс стати сильною державою / Україна майбутнього, 2022. 109 с.
79. «Україна без Кучми» очима Володимира Чемериса. URL: <https://inrespublica.org.ua/novyny/ukrayina-bez-kuchmi.html>
80. Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990-2019) / НАН України Інститут історії України. Київ : Академперіодика, 2021. 592 с.
81. Українська багатопартійність : політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / За ред. М. Кармазиної. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 588 с.
82. Український вибір : політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В.Ф. Солдатенко (керівник). Київ : Парламентське видавництво, 2007. 576 с.

83. Федоркова Т. Що відомо про Ярославського, прізвисько якого фігурує у справі про ДТП під Харковом. URL: <https://suspilne.media/206246-so-vidomo-pro-aroslavskogo-prizvise-akogo-figurie-u-spravi-pro-dtp-pid-harkovom/>

84. Фіцик С. Поняття «національна аристократія» в політико-правових поглядах В. Липинського. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №12. С. 272-276.

85. Червоненко В. Карта олігархів України та їхній вплив на владу. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150326_oligarch_ukraine_map_vc

86. Чорноморець О. Режим внутрішньої окупації, або кланово-олігархічна система держави Україна. URL: <https://pravyysektor.info/oriyentyry/rezhym-vnutrishnoyi-okupaciyi-abo-klanovo-oligarhichna-systema-derzhavy-ukrayina>

87. Шамайда Т. Люстраційний антимайдан Зеленського. З людей, які протистояли Росії та здійснювали реформи, роблять «ворогів народу». URL: https://texty.org.ua/articles/95214/Lustracijnyj_antymajdan_Zelenskogo_Z_ludej_jaki_protystojaly-95214/

88. Шипілов Л. Quo vadis : аспекти теорії українського націоналізму. Київ : УВС ім. Ю. Липи, 2017. 208 с.

89. Шумка М. Методичні вказівки з дисципліни «Політична еліта та лідерство» для студентів денної форми навчання спеціальності 052 «Політологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки». Тернопіль : «Економічна думка ТНЕУ». 2019. 53 с.

90. Юдіна Т. На сторожі держави : де перебувають та чим займаються українські політики під час війни. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1967709-na-storozhi-derzhavi-de-perebuvayut-ta-chim-zaymayutsya-ukrayinski-politiki-pid-chas-viyini>

91. Як в Україні проходили попередні президентські вибори 2014 року. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraine-prohodili-predydushchie-prezidentskie-1537372660.html>

92. Як починалася студентська «Революція на граніті»? URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-pochynalasya-studentska-revolyuciya-na-graniti>

93. Ярославський Олександр Владиленович. URL: https://lb.ua/file/person/1489_yaroslavskiy_oleksandr.html

ГЛОСАРІЙ

Адміністративно-політична еліта – відносно самостійна, привілейована група високопосадовців (керівників державного управління), зобов'язана володіти та більш-менш володіє вагомими професіонально-професійно-особистісними і соціальними якостями, що забезпечують їй участь у прийнятті та реалізації суспільно значимих політичних, державно-управлінських рішень.

Адміністративно-управлінська еліта (державно-адміністративна, державно-політична, політико-управлінська еліта) – 1) прошарок державних службовців, які займають керівні позиції в органах виконавчої влади, володіють вищим правовим, організаційним, політичним статусом; 2) найбільш реальний на сьогодні інституціоналізований, наділений владними повноваженнями і владними функціями можновладний суб'єкт управлінського та політичного лідерства в Україні; 3) єдиний претендент на управлінське та політичне лідерство як у загальнодержавному, так і регіональному масштабі.

Антиеліта – група впливових осіб, що представляють державну владу чи мають значний вплив на неї, які за стратегією та тактикою не притримуються реалізації концепту консолідації суспільства в інтересах патріотичної ідентифікації та розбудови держави при захисті елементів національної безпеки, переймаючись, головним чином, досягненням власних інтересів.

Влада – один з найважливіших видів соціальної взаємодії, специфічне відношення принаймні між двома суб'єктами, один з яких підпорядковується розпорядженням іншого, в результаті цього підпорядкування пануючий суб'єкт реалізує свою волю та інтереси.

Еліта (фр. elite – кращий, відбірний, обраний) – 1) найбільш видатні представники суспільства, вищі верстви в системі соціальної ієрархії; 2) обране коло осіб. Еліта – соціальна верства суспільства, що за різними ознаками займає в ньому провідне місце. Саме ознаки еліти є основними в її численних визначеннях: а) люди, які отримали найвищий індекс у сфері їхньої діяльності; б) найбільш політично активні особистості,

орієнтовані на владу, організована меншість суспільства; в) ті, хто мають у суспільстві найбільший престиж, статус, багатство, інтелектуальну або моральну перевагу над масою, найвище почуття відповідальності; 2) люди, які займають позиції влади; д) творча меншість суспільства на протигагу нетворчій більшості; ж) особистості, які володіють харизмою; особи, які займають провідне становище в політичному, економічному та духовному житті суспільства; 3) найкваліфікованіші фахівці й вищі менеджери в системі бюрократичного управління.

Контреліта – група найвпливовіших осіб з опозиційних партій та рухів, члени так званих «тіньових кабінетів», опоненти офіційного урядового курсу з фінансово-промислових та комерційних структур, критично налаштовані авторитетні представники творчої інтелігенції, науковці.

Лідер політичний (англ. leader – ведучий, керівник). У сучасній політології існує кілька підходів до визначення політичного лідерства: 1) лідерство – постійний пріоритетний вплив з боку певної особи на все суспільство, організацію чи групу; 2) лідерство – це управлінський статус, соціальна позиція, пов'язана з прийняттям владних рішень, керівна посада; 3) політичне лідерство – це особливого виду підприємництво, яке здійснюється на політичному ринку, при якому політичні підприємці в конкурентній боротьбі обмінюються своїми програмами вирішення суспільних питань; 4) політичний лідер – це символ спільності та зразок політичної поведінки групи, здатний реалізувати її інтереси за допомогою влади.

Опозиційна політична еліта (контреліта) – групи та політики, які прагнуть зайняти позиції правлячої еліти, змінити її у владі за підтримки більшості неелітних груп.

Парламентське лідерство – процес здійснення парламентським лідером функцій його діяльності.

Парламентський лідер – політик, який у певних соціальних спільнотах володіє найбільшою легітимністю, здатністю створювати масову базу підтримки своїм діям і формувати по відношенню до неї позитивне ставлення у свідомості мас.

Парламентська еліта – складова частина політичної еліти; група, яка включає в себе осіб, що виконують функції керівництва

та управління парламентом, беруть безпосередню участь у прийнятті політичних рішень.

Політична еліта – привілейована група, яка займає керівні позиції у владних структурах і безпосередньо бере участь в ухваленні рішень, пов'язаних із використанням влади.

Політичне лідерство – 1) особливий механізм взаємозв'язку політика з послідовниками, симпатиками, прихильниками; 2) одне з унікальних явищ політичного та суспільного життя, пов'язане із виконанням владних повноважень, здійсненням владних функцій високопосадовцями й політиками; 3) своєрідна соціально-історична потреба людей в організації своєї діяльності та процес міжособистісної взаємодії, в ході якого авторитетні особи, наділені реальною владою або можливостями політичного впливу на людей, здійснюють легітимний вплив на суспільство чи певну його частину, які добровільно віддають їм частину своїх політико-владних повноважень і прав.

Політичний лідер – авторитетний член організації, групи, суспільства, особистий вплив якого дозволяє йому відігравати суттєву роль у політичних процесах та ситуаціях, створювати та реалізовувати програму розв'язання соціальних проблем і завдань суспільного розвитку.

Регіональна владна еліта – 1) сукупність осіб, які займають основні посади в органах державної влади та місцевого самоврядування в регіоні і таким чином за посадою впливають на процес прийняття владних рішень; 2) парламентарі, які представляють регіон на загальнонаціональному рівні.

Регіональна еліта – сукупність осіб, які займають статусні позиції в структурах влади або безпосередньо впливають на ці структури та процес прийняття політичних рішень.

Регіональна політична еліта – широке поняття, яке позначає осіб, що не володіють владними повноваженнями, але безпосередньо впливають на хід політичного процесу (лідери політичних рухів, провідні представники ділової еліти, національні та релігійні лідери).

Регіональна управлінська еліта – 1) сукупність представників суспільства, що виконують функції прийняття суспільно значущих рішень у політичній, економічній, соціальній

сферах життя регіону; 2) соціальна група представників суспільства, сформована з представників адміністративно-розпорядницької та виконавчої влади регіону, наділена повноваженнями, ресурсами, організаційними засобами, які дають змогу їй вирішальним чином впливати на політичну, економічну, соціальну сфери життя регіону; 3) усталене соціальне утворення, яке вже своєю належністю до адміністративно-виконавчої влади зобов'язане виконувати функції політичної еліти та своєю діяльністю впливати на суспільні процеси та діяльність державних, господарчих, партійних, громадських інститутів регіону.

Субеліта – суб'єкти управління та політичної діяльності місцевого рівня (місцева, регіональна еліта).

Сучасна українська політична еліта – меншість суспільства, яка: становить досить самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними й політичними якостями; бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Теорії еліт – родоначальниками елітистського напрямку в політології вважаються В. Парето, Г. Р. Міхельс, Г. Моска. У сучасній політичній науці виділяються меритократичний і владний підходи до дослідження еліт. Відповідно до першого, з них в еліту включаються індивіди на основі видатних особистих якостей (знань, здібностей, досягнень). З точки зору владного підходу, еліта – це продукт відбору найбільш цінних представників, найбільш продуктивна й ініціативна частина населення. З точки зору другого підходу, еліту складають індивіди, які здійснюють владу і впливають на процес вироблення загальнозначимих рішень.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Щур Юрій Ігорович
Артюшенко Ігор Андрійович

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ
ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Історія та археологія»
освітньо-професійної програми «Історія»

Рецензенти: І.О. Кочергін, В.М. Буренков
Відповідальний за випуск Ф.Г. Турченко

Видання не комерційне.
Ілюстраційні колажі з матеріалів відкритих джерел.
Обкладинка, верстка, макет: Д.Дзюба, А.Лісняк

Формат: 60x84 1/16. Папір - офсетний.
Гарнітура: Times New Roman. Друк - цифровий.
Умов. друк. арк. - 8,58. Наклад - 100 од.

